

УВОД У СТУДИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ
ДРУГО ИЗДАЊЕ
ЕДИЦИЈА АЕΦΑΛΕΙΑ
Књига IX

Алегорију добре владавине (читајте: БЕЗБЕДНОСТ) инспиришу Аристотелов концепт општег добра и схватање да је задатак државе да заједници гарантује безбедност, а њеним грађанима омогући срећу, што зависи од способности владара и грађана да делују у складу с врлинама. Централна царска фигура представља *Опште добро* окружено врлинама, које симболизују фигуре младих жена – с леве стране су *Мир*, *Снага* и *Разборитост*, а с десне *Великодушност*, *Уздржаност* и *Праведност*. Изнад главе владара, у форми малих крилатих фигура, представљене су три теолошке врлине – *Вера*, *Милосрђе* и *Нада*. У доњој зони налазе се поворка сложних грађана, наоружани војници који бране мир, као и криминалци који одлазе у тамницу, међу којима је и један с црним платном преко главе, што значи да је окривљен због тешког злочина. На левој страни фреске је *Правда*, у форми женске фигуре која седи на трону. Испод ње је *Слога* - јер само сложни грађани могу да служе општем добру и да буду безбедни.

Алегорију лоше владавине (читајте: НЕБЕЗБЕДНОСТ) симболизује фигура *Тираније на трону*. На централном престолу је тиранин зла погледа, сличан ђаволу, обучен у црно, с роговима и шиљатим зубима, који председава пороцима. Под његовим ногама је мрки јарац, симбол луксуза, похоте и проклетства, док испод трона лежи везана, спутана *Правда* с разбијеним тасовима поред себе. Ужасне су последице лоше владавине и небезбедне су заједнице које немају среће да их води власт која поседује врлине.

На предњој корици је слика Амброђа Лоренцетија „Алегорија добре владавине”, а на задњој „Алегорија лоше владавине” (1337–1339)

Palazzo Pubblico (Сијена, Италија).

Тумачење мр Ренате Самарџић, историчарке уметности.

Саша Мијалковић
Марија Поповић

УВОД У СТУДИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ

– МЕТОДОЛОШКО-ИСТРАЖИВАЧКЕ И ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ БЕЗБЕДНОСТИ –

ДРУГО ИЗДАЊЕ

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
БЕОГРАД, 2016

УВОД У СТУДИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ
ДРУГО ИЗДАЊЕ
ЕДИЦИЈА АЕФАЛЕΙΑ
Књига IX

Издавач
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача
проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ
вршилац дужности декана Академије

Аутори
проф. др САША В. МИЈАЛКОВИЋ
МАРИЈА ПОПОВИЋ, МА

Рецензенти
проф. др РАДОМИР МИЛАШИНОВИЋ
проф. др МИЛАН МИЛОШЕВИЋ
проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ

Уредник
проф. др МЛАЂАН ДРАГАН

Лектор
МИЛЕНА ШЕЋЕРОВИЋ

Тираж
200 примерака

Штампа
Универзал, Чачак

Решењем вршиоца дужности декана Криминалистичко-полицијске академије
01 број 15/37-7 од 30. новембра 2015. године рукопис је одобрен за издавање
и употребу у настави као монографија.

©2016 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7080-336-5

This book is the result of the Scientific Research Project entitled “Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Fighting Organized Crime and Terrorism in Climate of International Integrations”. The Project is financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (No 179045), and carried out by the Academy of Criminalistics and Police Studies in Belgrade (2011–2017). The leader of the Project was Full Professor Saša Mijalković, PhD.

САДРЖАЈ

О МОНОГРАФИЈИ	IX-XI
---------------------	-------

I – ПОЈАМ И ЕВОЛУЦИЈА СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

1. Настанак студија безбедности.....	1
2. Развој студија безбедности као научне и наставне области.....	6
3. Научни конституенси студија безбедности	10
4. Предмет студија безбедности	11
5. Будућност студија безбедности	13

II – ИСТРАЖИВАЧКИ ПРАВЦИ И ТЕОРИЈЕ СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

1. Истраживачке школе и теорије (о/у) безбедности	17
2. Реализам	19
2. 1. Класични (доктринарни) реализам	19
2. 2. Неореализам (структурни реализам)	20
2. 3. Неокласични реализам	22
2. 4. Контингентни (зависни) реализам.....	23
3. Либерализам	24
3. 1. Неолиберални институционализам	24
3. 2. Теорија демократског мира.....	26
3. 3. Теорија либералног мира	27
4. Критички приступи.	28
4. 1. Велшка школа студија безбедности	28
4. 2. Копенхашка школа студија безбедности	31
4. 2. 1. Безбедност као говорни чин (секуритизација).....	31
4. 2. 2. Сектори безбедности и регионална безбедност	35
5. Остали алтернативни приступи	38
5. 1. Социјални конструктивизам	38
5. 2. Феминистички приступи.....	40
5. 3. Постмодерно промишљање безбедности	43

5. 3. 1. Постструктурализам.....	43
5. 3. 2. Постколонијализам	44
5. 4. Школа глобалног друштва.....	47
6. Теорија безбедносне културе	49
7. Значај теорија безбедности.....	59

III – МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

1. Методи истраживања безбедносних појава	63
2. Научна истраживања у оквиру студија безбедности	72
3. Извори података о безбедносним појавама	75
4. Најчешћи проблеми у истраживању безбедносних појава	77
5. Појмовно-категоријални апарат студија безбедности.....	80

IV – ПОЈАМ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Појам безбедности.....	83
1. 1. Логика и филозофија безбедности	83
1. 2. Етимологија безбедности.....	87
1. 3. Референтне вредности	94
1. 4. Референтни интереси.....	99
1. 5. Безбедносна појава	101
2. Преовлађујућа одређења безбедности	104
2. 1. Безбедност као стање	105
2. 2. Безбедност као функција	106
2. 3. Безбедност као организација	108
2. 4. Безбедност као систем	111
3. Приступи дефинисању појма безбедност	113

V – КОНЦЕПТИ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Појам и класификација концепата безбедности	121
2. Безбедност човека.....	125
2. 1. Концепт људске безбедности	130
2. 2. Концепт социјеталне безбедности.....	140
3. Национална безбедност	148
3. 1. Традиционални концепт националне безбедности.....	148

3. 2. Савремени концепт националне безбедности.....	155
4. Међународна безбедност	160
4.1. Традиционални концепти међународне безбедности	162
4. 1. 1. Равнотежа снага.....	162
4. 1. 2. Колективна безбедност.....	165
4. 1. 3. Светска влада.....	169
4.2. Савремени концепти међународне безбедности.....	171
4. 2. 1. Безбедносна заједница.....	172
4. 2. 2. Безбедносни режим.....	175
4. 2. 3. Безбедносни комплекс.....	177
4. 2. 4. Сарадња у безбедности.....	179
5. Глобална безбедност.....	185
6. Недржавни сектор безбедности	191
6. 1. Профитни субјекти недржавног сектора безбедности	191
6. 2. Непрофитни субјекти недржавног сектора безбедности	197

VI – УГРОЖАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Појам угрожавања безбедности.....	201
2. Структура појава угрожавања безбедности.....	206
2. 1. Извори угрожавања безбедности	207
2. 2. Носиоци угрожавања безбедности	209
2. 3. Облици и видови угрожавања безбедности	210
2. 4. Објект угрожавања безбедности и његове вредности.....	212
2. 5. Последице угрожавања безбедности	213
2. 6. Повратно дејство последице на извор и носиоца угрожавања	214
3. Карактеристике савремених појава угрожавања безбедности	217
4. Класификација појава угрожавања безбедности.....	222
4. 1. Изазови, ризици и претње безбедности	224
4. 2. Агенда безбедносних изазова, ризика и претњи	227
5. Доминантне појаве угрожавања безбедности.....	229

ЛИТЕРАТУРА.....	233
-----------------	-----

РЕГИСТАР ПОЈМОВА.....	251
-----------------------	-----

О МОНОГРАФИЈИ

Монографија *Увод у студије безбедности* је резултат дугогодишњег посвећеног истраживања феномена безбедности и угрожавања безбедности, и плод истраживачких напора ка доказивању научног карактера области безбедности.

Наиме, безбедност у Републици Србији се још увек не налази у националној номенклатури научних области. Уместо тога, не без аргумената, али далеко од апсолутне оправданости, својатају је политиколози, правници, војници, еколози и слични научно-образовни, односно професионални профили. Упркос свему, теорија и пракса безбедности су развијене до мере прерастања у самосталну научну област у оквиру поља друштвено-хуманистичких наука, а добрим делом и у оквиру поља природних и техничко-технолошких наука. Стога очекујемо да безбедност буде декларисана као самостална научна област у оквиру поља друштвено-хуманистичких наука, а да ова монографија буде један од бројних и снажних аргумената у достизању тог циља.

Уважавајући постулате методологије научног истраживања, професионалне етике у области високошколског образовања и научно-истраживачке делатности, али и стандарда *Етичког кодекса научноистраживачког рада* Криминалистичко-полицијског универзитета (у настајању), дужност нам је да укратко елаборирамо историјат ове књиге. Наиме, идеје текстова о безбедности, угрожавању безбедности и методологији истраживања безбедносних појава црпљене су из традиционалне *Београдске школе безбедности* која је годинама развијана у Образовно-истраживачком центру Института безбедности некадашње (Службе, Ресора) Државне безбедности, а потом и Безбедносно-информативне агенције, затим у Факултету безбедности Универзитета у Београду (некадашњем Факултету цивилне одбране, пре тога Факултету народне одбране) и у полицијском школству (Средњој школи унутрашњих послова у Сремској Каменици, Вишој школи унутрашњих послова у Земуну, Полицијској академији у Београду и Криминалистичко-полицијској академији у Земуну).

Представљена научна знања су, мањим делом, доживела научну верификацију објављивањем у првом и другом издању уџбеника *Национална безбедност*, аутора др Саше Мијалковића (Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, 2011). Реч је о прва три поглавља уџбеника (Методолошке основе националне безбедности, Безбедност и Угрожавање безбедности), обима око 100 страна. Развој научне мисли временом је довео до оправдане потребе дистанцирања материје основа безбедности/увода у савремене студије безбедности од материје националне безбедности, и до интензивне апстракције материје основа безбедности у односу на операционализовану материју националне безбедности. Резултати дистинкције који се односе на основне категорије безбедности садржани су у овој монографији.

Научна знања која су преузета из уџбеника *Национална безбедност* (2009, 2011) представљају до 30% ове монографије, тако да смо настојали да *Увод у студије безбедности* задовољи све нормативне и етичке критеријуме нове научне публикације, што су потврдили и рецензенти. Истовремено, у уџбенику *Национална безбедност* (треће издање, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015), ови садржаји су у највећем делу изостављени и замењени су новим текстом. Најзад, и овога пута нам је била част да издавачка и ауторска права остану у рукама Академије, којој смо посветили свој радни век.

Бићемо нескромни, али очекујемо озбиљну „експлоатацију“ ове монографије, како у наставним процесима на студијама другог и трећег степена бројних високошколских установа у Републици Србији и у окружењу, тако и као инспирацију за бројна нова истраживања у области безбедности.

На крају, захвалили бисмо свима од којих смо годинама примали похвале, критике, предлоге и сугестије у вези са нашим истраживачким напорима, због чега ова књига и има овакав обим и садржај. Захваљујемо и рецензентима, проф. др Радомиру Милашиновићу, проф. др Милану Милошевићу и проф. др Младену Бајагићу, који годинама подржавају наш научно-истраживачки рад.

Посебну захвалност дугујемо Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије које је, у оквиру пројекта „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“ (ИО 179045, 2011–2015) подржало издавање ове монографије. Надамо се да ће бројна теоријска појашњења и дистинкције које смо настојали да елаборирамо допринети изналажењу

нових решења и унапређивању безбедносне праксе Републике Србије у суочавању са организованим криминалом и тероризмом, у тренутку њених преговора за пријем у Европску унију. Најзад, захваљујемо госпођи Марији Величковић, аналитичарки Министарства, која нам је помагала и подржавала нас током реализовања овог пројекта.

У Београду,
О Митровдану 2015.

Аутори

I – ПОЈАМ И ЕВОЛУЦИЈА СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

1. Настанак студија безбедности

Безбедност је појам без кога је тешко замислити реторику савременог света. Његова честа употреба у области политике, здравља, хране, животне средине, економије, енергетике, културе, образовања, пољопривреде, медицине итд., као и значај који се придаје свему што носи предзнак „безбедносно“, говори о моћи овог термина који данас има, многи би се сложили, широко значење. Како прожима све сфере људског, државног и међународног живота, није погрешно рећи да је безбедност једна од *цивилизацијских тековина*¹ и једно од доминантних *обележја културе и понашања*.²

Управо због изузетно честог позивања на термин безбедност у многим областима друштвеног живота, он је данас преексплоатисан, али ипак ништа мање инспиративан и изазован за истраживаче који се баве овом облашћу. Иако се у савременом значењу доминантно везује за хладноратовски период и односе између држава, безбедност има и друга значења, а развој овог појма има дугу и богату историју.

Безбедност се развијала најпре као пракса, а њен развој пратио је развој теорије. Наиме, безбедносна пракса је стара колико и човек. Настала је материјализацијом човекових емоција и нагона за самоодржањем (*инстинкта страха, биолошког механизма опстанка организма*).³ Од првобитно појединачног (*само*)*заштитног* понашања, временом је постала *колективна* (групна, племенска, друштвена, државна, међународна) *заштитна делатност* (*функција*).

У свом зачетку, безбедност се посматра на индивидуалном нивоу, јер се своди на физички опстанак јединке. Међутим, од индивидуалног деловања, човек се окренуо организовању у групе, како би лакше осигурао сопствени

1 Опширније, у: *National Security Cultures – Patterns of Global Governance* (eds. Kirchner, E. J., Sperling, J.), Routledge, London and New York, 2010.

2 Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2004, 2005, 2013; Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, Драганић, Београд, 2006.

3 Dillon, M.: *Politics of Security – Towards a Political Philosophy of Continental Thought*, Routledge, London, New York, 1996, p. 17; Anžič, A.: *Varnostni sistem Republike Slovenije*, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1997, стр. 35.

опстанак и заштитио се од непријатеља. Оснивање првих градова-држава имало је за циљ и заштиту индивидуе, јер су градски бедеми умали улогу „заштитника“ становника градова. Безбедност која се доминантно везује за државу као вредност приметна је тек након усвајања вестфалског принципа суверености и настанка првих суверених држава, а свој зенит има током хладног рата.

Удруживање ради заштите безбедности није имало само практични значај који се огледа у заштити заједничких вредности. Подједнак значај има и изградња самопоуздања и јачање осећаја сигурности због ангажовања колектива у заштити вредности које је раније штитио појединац. Најзад, у колективима се рађају и колективне вредности, што од чланова колектива захтева синергично, тј. удружено деловање.

У ужем смислу, безбедност се заснивала на војним, а касније и на преговарачким (политичким и дипломатским) принципима. Шире посматрано, готово сви видови људске делатности и иновације били су у функцији безбедности, почевши од развоја средстава за лов и пољопривреду, медицине, грађевинарства, оружја, транспортних средстава, јавних служби до телеграфа, телефона, летелица, радара, интернета, ласера, сателита итд.

Дакле, корени праксе безбедности црпу се из самозаштитне делатности првобитних територијално организованих друштава. Она се развијала паралелно с државом, да би се потпуно уобличио Вестфалским миром 1648. године. Од тада, суверене државе су доминантни субјекти међународних односа, а самим тим и креатори безбедности на државном и међународном плану. Осим човека и државе, пред крај другог миленијума у средиште безбедности се увршћују и недржавни субјекти, економија, животна средина, социјални сектор, енергетика, култура итд.

Са повећањем обима, разноврсности и деструктивности опасности и претњи, мењао се и контекст безбедности. Таква ситуација је, поред многобројних фактора, последица недовољног познавања појава којима се угрожавају референтне вредности човека, државе, међународне заједнице и планете, али и механизма њихове заштите. С обзиром на то да је спознаја проблема нужен услов њиховог решавања, дошло је до развоја теоријске мисли о безбедносним појавама, где се применом посебних метода (техника и средстава) и правила логике систематизују постојећа и проналазе нова знања о безбедносним појавама и безбедносној пракси.

Корени теоријске мисли о безбедности приметни су у раном стадијуму развоја друштвених наука. Епикур (341–270 П.Н.Е) и његови следбеници безбедност посматрају на индивидуалном нивоу и повезују је са појмом среће. По Епикуру и Лукрецију, на путу ка срећи човек тежи остварењу жеља које су му неопходне за опстанак, као што су жеља за храном, водом, склоништем и жеља за одсуством бриге, али и остварењу неприродних жеља, као што су оне

за славом и политичком моћи, и њих сматра последицом човекове тежње за безбедношћу која је резултат страха од смрти и божанског гнева.⁴

Антички филозофи, социолози и историчари нису третирали безбедност као посебну научну област, али непрекидна трагања античких мислилаца за достизањем, унапређењем, уживањем, заштитом и одбраном друштвених вредности, пре свега мира, слободе, права, дужности и одговорности појединца и полиса, за унапређењем организације и функција државе, али и осталих сфера (не)државног живота, свакако су се рефлектовала на безбедност. Тако нас антички, али и потоњи мислиоци неће „научити свему што желимо да знамо о безбедности, али ће нам помоћи да научимо како да размишљамо о безбедности, о чему да размишљамо и зашто“.⁵

Поред античких мислилаца, темеље студијама безбедности поставили су Тукидид (V век П.Н.Е), Томас Хобс (прелаз XVI у XVII век), Карл Фон Клаузевиц (прелаз XVIII у XIX век). Свој допринос студијама безбедности дали су кроз објашњење „безбедносне дилеме“ – Хобс је изложио логику насиља и насилних претњи међу појединцима који имају различите, супротстављене приоритете и жеље које не могу бити истовремено задовољене, па стога прибегавају насиљу. То резултира непрекидним ратом „свију против свих“ који се може решити само преношењем прерогатива на државу, што је Хобс изложио у свом делу *Левијатан*; Клаузевиц и Тукидид баве се „безбедносном дилемом“ међу државама и друштвима, схватајући да неумољива тенденција силе против силе тежи чистом рату, сем уколико је ограничена политичким циљевима или моралним сврхама. Клаузевиц сматра да је „безбедносна дилема“ својствена систему националних држава у коме се свака држава наоружава како би заштитила сопствене интересе, и да то прати повратну реакцију других држава које ће у супротном бити рањиве на застрашивање противника.⁶

Многи сегменти теорије и праксе безбедности развијали су се у оквиру религије. Реч је о идејама појединачних и колективних вредности, начинима њиховог достизања и заштите, али и о развоју појединих видова служби безбедности, нарочито црквене дипломатије и извесних обавештајних служби. Посебна улога цркве је њено одлучивање о рату и миру. У средњем веку, она је доминирала световним животом и уређивањем државне политике, а постојало је уверење да су папе и црква изнад краљева, и да су

4 Sharples, R. W.: *Stoics, Epicureans and Sceptics: An Introduction to Hellenistic Philosophy*, Routledge, London, New York, 1996, p. 87, 93.

5 Kolodziej, E. A.: *Security and International Relations*, Cambridge University Press, New York, 2005, pp. 48–75; о коренима безбедносне мисли, пре свега, кроз дела Хобса, Тукидида, Русоа, Лока, Бентама, Хегела, Клаузевица, Смита и Декарта видети још и – Burke, A.: *Aporias of Security, Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 27, No. 1, 2002, pp. 1–27.

6 Kolodziej, A. E.: *Исмо*, стр. 72–73.

световни владари дужни да земаљске законе прилагоде божијим (црквеним). Средњовековни период посебно је карактеристичан по утицају цркве на све области живота, а нарочито у сфери науке.

Научном мишљу бавили су се теолози и духовници, а највећи утицај у том периоду имали су Свети Августин и Тома Аквински. Тома Аквински је у XIII веку, ослањајући се на Аристотела и Августина, дефинисао земаљску владавину као део вечне владавине Бога. По Аквинском, Бог је одредио облике заједничког живота људи, па су промене у владању и друштву незамисливе, јер представљају грех у односу на божју заповест.⁷ Тома Аквински је у својим књигама писао о појавама које су тесно повезане са безбедношћу – о рату, побуни, убијању, као и о односу религије и политике. Рат је сматрао праведним уколико су испуњена три услова: мора постојати ауторитет владара под чијом командом се рат започиње; друго, неопходно је постојање праведног узрока, тј. они против којих се рат започиње морају то заслужити због учињених преступа; и треће, неопходно је да они који започињу рат имају исправне намере, а то је или промовисање доброг разлога или одвраћање или спречавање зла.⁸

Црква је снажно утицала на дефинисање претње и санкционисање друштвено неприхватљивих понашања, па су неретко цивилне власти спроводиле егзекуцију оних које је црква осуђивала за јерес, јер се ратовање против неверника сматрало праведним узроком.

Паралелно с религијом, у народу су се развијале и псеудорелигијске (паганске) праксе (веровања, магијски ритуали и обичаји заштите безбедности појединца и колектива (тзв. *бајалице* и *гаталице*), али и њиховог угрожавања (тзв. *клетве*, *враџбине*, *црна магија*). Тако се, у симбиози са (само)заштитном праксом, развијала *безбедносна култура* по којој се, ради личне и колективне безбедности, „нешто ваља – а нешто не ваља“, и „нешто мора – а нешто не сме чинити“.

У ширем смислу, елементи теорије безбедности развијали су се вековима, најпре у оквиру војних наука и дисциплина (првенствено ратне вештине, методике обавештајног рада, цивилне заштите и одбране), а касније и правних наука (пре свега, дисциплина међународног, уставног, управног и казеног права, као и теорије државе и права), политичких наука и дисциплина (превасходно политичких система и науке о међународним односима), криминолошких дисциплина (криминалне етиологије, феноменологије и виктимологије), криминалистичких дисциплина (првенствено криминалистичке методике), организационих и наука о управљању итд. Временом

7 Шулице, Х.: *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 33.

8 Dyson, R. W. (ed.): *Aquinas: Political Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 240–241.

су се, по ставовима теоретичара, екстракцијом појединих фондова знања о безбедности из наведених научних дисциплина, развиле самосталне – синтетичке, али и јединствене дисциплине безбедносних наука.⁹

У ужем смислу, студије безбедности су младе и развијају се са наглим развојем безбедносне праксе током Другог светског рата и тзв. хладног рата. Пре тога, теорија безбедности је била супстрат тзв. *ратних студија, одбрамбене и војне стратегије и геополитике*.

Ратне студије имају широко поље интересовања, као што су ратно право, филозофија и етика ратовања, ратна психологија, међународни односи, социологија, антропологија и слично.

На њих се надовезују *одбрамбене и војне стратегије*, које су биле фокус државних политика овог периода, због неопходности припреме за одбрану у случају војног напада друге државе или савеза.

Геополитичке студије су такође неизоставни део изучавања безбедности јер се безбедност заснивала на геополитичким калкулацијама. Узевши у обзир то да се безбедност поистовећује са заштитом територијалног интегритета, географски положај је био од круцијалног значаја за безбедносна разматрања.

Слика 1 – Садржај постхладноратовских традиционалних студија¹⁰

9 О везама науке о безбедности и неких од неведених дисциплина опширније, у: Стајић, Љ.: *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2013.

10 Buzan, B., Hansen, L.: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 157.

После Другог светског рата, издиференцирале су се тзв. *стратешке студије* и *мировне студије*.

У фокусу *стратешких студија* било је питање нуклеарног наоружања и нуклеарно одвраћање, како не би дошло до ескалације сукоба са Совјетским Савезом.

Студије мира усмерене су ка трагању за моделима унапређења мира у свету а касније, како је појам мира проширен, њихово интересовање окупирају и економски, еколошки и други сектори безбедности. Наиме, традиционално схватање мира као одсуства рата надограђено је појмом тзв. *позитивног мира*, који подразумева не само одсуство личног, већ и структурног насиља. Дакле, да би у одређеном друштву постојао мир, неопходно је да поред одсуства рата буду испуњени и неки од осталих услова, као што су добра владавина, развијени добросуседски односи, поштовање људских права, низак ниво корупције у друштву, безбедно пословно окружење, правилна расподела и дистрибуција ресурса итд.¹¹

Иако су се још увек развијале у оквиру стратешких студија, период шесте и седме деценије прошлог века важи за „златно доба“ *безбедносних студија*. Коначно су се издиференцирале тек по окончању хладног рата, када се међународна заједница суочила са нестанком биполарне структуре и мноштвом савремених претњи које излазе из оквира утврђених реалистичким претпоставкама о познатом непријатељу који долази споља и његовој војној снази.

Савремене студије безбедности су мултидисциплинарне и интердисциплинарне и уважавају теоријске школе и правце из различитих делова света. У фокусу савремених студија безбедности подједнако су човек, друштвене групе, државе, међународна заједница и планета, а пажња је проширена и на широк спектар невојних претњи и претњи које долазе од недржавних актера и из животне средине.

2. Развој студија безбедности као научне и наставне области

Развој безбедности као научне, а касније и као наставне области почео је током „хладног рата“, и то доминантно у земљама глобалног Запада. Убрзо су постале предмет интересовања и у Азији, Африци, земљама Источне Европе. У хладноратовском периоду, истраживањима од значаја за безбедност баве се углавном истраживачи из области природних и техничко-технолошких наука. Они су били фокусирани на проблеме нуклеарног наоружања и рационализације трке у нуклеарном наоружању. Најчешће су их финансирале

11 Social progress and positive peace, <http://www.visionofhumanity.org/#page/news/891>, приступљено 11. 9. 2015.

сопствене владе, и то за бављење питањима од значаја за националну безбедност. Окупљени су у оквиру специјализованих институција, најчешће по моделу тада најпознатијег америчког „труста мозга“ – RAND корпорације. Ова корпорација је основана 1948. године, с циљем да „увуче представнике академске заједнице у свет нуклеарног планирања и генерално спекулација о нуклеарном рату“.¹²

Први институти и истраживачки центри при универзитетима основани су у Западној Европи и Сједињеним Америчким Државама, попут *Департмана за ратне студије Краљевског колеџа* у Лондону, 1950. године и *Института за ратне и мировне студије*, Универзитета Колумбија, 1951. године. *Међународни институт за стратешке студије* основан је 1958. у Лондону, а према његовој анкети спроведеној седамдесетих година прошлог века, Институт је регистровао 128 институција (у 29 земаља) које реализују истраживања из области стратешких студија.¹³

Оснивају се и прве истраживачке јединице ван евроатлантског подручја, попут *Института за стратешке студије* у Исламабаду, 1973. године и *Центра за стратешке студије* у Тел Авиву, 1977. године.¹⁴

Прве дебате из области студија безбедности воде се и у часописима, и то онима из области међународних односа и политичких наука (*World Politics, International Affairs, International Studies Quarterly, Foreign Affairs, American Political Science Review, Political Studies Quarterly*), а јављају се и они који су специјализовани за студије безбедности, попут часописа *Survival* (1958), а од седамдесетих до деведесетих година још и *Terrorism/Studies in Conflict and Terrorism* (1977), *Journal of Strategic Studies* (1978), *Arms Control/Contemporary Security Policy* (1980), *Intelligence and National Security* (1986), *Terrorism and Political Violence* (1988) and *Security Studies* (1990).¹⁵

Студије безбедности након хладног рата доживљавају своју експанзију као корпус наставно-научних дисциплина. У том смислу, безбедност постаје релевантно истраживачко поље које се бави савременим проблемима безбедности и окупља све већи број истраживача око актуелних тема из ове области. Од завршетка хладног рата, *Security Sciences* и *Security Studies* се изучавају широм света на високошколским установама, из којих се превасходно регрутују будући припадници сектора безбедности.¹⁶

Такав тренд, мада знатно успорен, присутан је и на Балкану, али и у нашој земљи. Наиме, у складу са традиционалном концепцијом, која се своди

12 Lawrence, K. P.: State, Hegemony and Ideology: The Role of Intellectuals, *Political Studies*, XLIV, 1996, p. 49.

13 Buzan, B., Hansen, L.: *Исто*, стр. 92.

14 *Исто*, стр. 93.

15 *Исто*, стр. 97.

16 Упореди: Buzan, B., Hansen, L.: *Исто*, стр. 1–7, 13–16; Collins, A.: Увод: Što su sigur-

на војни сектор, безбедност се изучавала првенствено у војним школама и академијама. Оснивањем појединих цивилних факултета, пре свега, Факултета народне одбране Универзитета у Београду (1978) и Факултета безбедности у Скопљу основаног у оквиру Центра за образовање кадрова за безбедност и друштвену самозаштиту (1977), разбијене су илузије о томе да је теорија безбедности ексклузивитет војних школа и академија.

Данас у Републици Србији и у окружењу постоји већи број високошколских установа које едукују кадар за потребе сектора безбедности. Поједине од њих су чак специјализоване искључиво за едукацију у области безбедности (Факултет безбедности Универзитета у Београду, Академија за националну безбедност Безбедносно-информативне агенције Републике Србије, Факултет за безбједност и заштиту у Бањој Луци, Факултет за варностне веде у Љубљани, Академија за безбедност и дипломатију у Београду итд.).

Једине високошколске установе у Србији у којима се данас примарно изучавају безбедносне науке јесу Факултет безбедности Универзитета у Београду, који је основан 2006. године као правни следбеник Факултета народне одбране Универзитета у Београду и Академија за националну безбедност Безбедносно-информативне агенције Републике Србије, која је основана 2013. године.

Истовремено, приметна је и тенденција ширења поља научно-образовног интересовања других факултета и развој полицијског школства, у оквиру чијих студија се такође изучавају студије безбедности. Реч је о појединим високошколским установама које имају ускостручна усмерења на основним студијама (нпр., Правни факултет Универзитета у Новом Саду – смер Унутрашњи послови, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу – смер Национална безбедност) и на дипломским академским студијама (Факултет политичких наука Универзитета у Београду – смер Међународна безбедност, Правни факултет Универзитета у Новом Саду – смер Национална безбедност) итд. У нашем окружењу, то су Правни факултет Универзитета Црне Горе – смјер за безбједност и криминалистику, Висока школа унутрашњих послова у Бањој Луци криминалистички и полицијско-безбједносни смјер, Факултет за криминологију, криминалистику и сигурносне студије у Сарајеву – сигурносне студије итд.).

Развоју студија безбедности у нашој земљи и у окружењу допринела је измена укупног контекста безбедносне праксе у другој половини, а нарочито у последњем кварталу XX века: држава више није једини „провајдер“ безбедности, то су и недржавни и међународни актери; истовремено, држава више није ни

nosne studije, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 15–25; Waever, O., Buzan, B.: Nakon povratka teoriji: prošlost, sadašnjost i budućnost sigurnosnih studija, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 434–457.

једини објект безбедности, већ су то и појединац, друштвене групе, међународна заједница и човечанство; осим војних, у фокус безбедности постављају се и многе невојне претње, којима се не одупире искључиво војска и, најзад, укупну друштвено-економску транзицију (пре свега, реалсоцијалистичких земаља) прати и реформа сектора безбедности.

Студије безбедности традиционално су изучаване и у оквиру студија Више школе унутрашњих послова у Земуну и Полицијске академије у Београду, а на нижем нивоу апстракције – и у Средњој школи унутрашњих послова у Сремској Каменици. Формирањем Криминалистичко-полицијске академије (на којој се обављају студије из области криминалистичких и полицијско-безбедносних наука) 2006. године, оформљен је и *смер за безбедност* на основним академским студијама, *полицијско-безбедносни смер* на основним струковним студијама и *безбедносни смер* (*Безбедносна заштита лица и имовине*, а пре тога и *Национална безбедност – тероризам и антитероризам*) на специјалистичким академским студијама.

У Академији постоји и као стручно тело функционише *Катедра безбедносних наука*. Све научне дисциплине у оквиру ње сврстане су у уже научне области *безбедносних наука* и *безбедности у ванредним ситуацијама*. У Криминалистичко-полицијској академији, у оквиру катедре безбедносних наука, на основним студијама изучавају се наставно-научне дисциплине: *Национална безбедност*, *Међународна безбедност*, *Еколошка безбедност*, *Безбедност у ванредним ситуацијама*, *Управљање ризицима у систему заштите и спасавања* и *Систем обезбеђења лица и имовине*. На студијама другог степена изучавају се предмети: *Тероризам и политичко насиље*, *Системи безбедности*, *Обавештајни и контраобавештајни аспекти тероризма и антитероризма*, *Упоредни модели безбедносне заштите лица и имовине*, *Феноменологија угрожавања безбедности*, *Угрожавање лица, имовине и пословања* и други.

Криминалистичко-полицијска академија је организатор две традиционалне научне конференције међународног значаја које на својој радној агенди имају безбедносна питања (*Тара* и *Дани Арчибалда Рајса*). Поред тога, издавач је и бројних публикација (уџбеници, монографије, зборници) чији садржаји делимично или у потпуности припадају студијама безбедности. Академија је издавач и научног часописа *Наука, безбедност, полиција* (1996), док Министарство унутрашњих послова Републике Србије издаје часопис *Безбедност* (1959).

Дакле, јасно је да студије безбедности представљају самосталну, јединствену и синтетичку теоријско-емпиријску наставно-научну област у оквиру које се изучавају закономерности безбедности појединца, друштва, државе, међународног поретка и човечанства као целине, односно остваривање, одржавање, унапређење и заштита њихових виталних вредности и интереса

од разних угрожавања. Истовремено је и фундаментална (тежи стицању нових сазнања и проширивању постојећег фонда научног знања) и у извесној мери примењена област (тежи изналажењу решења конкретних безбедносних проблема) јер се дотиче реалних безбедносних појава, процеса и стања. Опречна тумачења по којима је безбедност војна, правна или политиколошка дисциплина су неоснована, јер њену самосталност потврђују њени научни конституенси.

Реално се очекује да ће се ова научна област годинама изучавати у полицијском школству, али и у оквиру студија безбедности других високошколских установа у свету. Ову тезу потврђује и права „револуција“ у преквалификавању високошколских установа за образовање у области безбедности.¹⁷

3. Научни конституенси студија безбедности

Наука је систем научног знања, односно уређен, повезан, обухватан, променљив скуп научних чињеница, искуствених генерализација, научних закона и научних теорија, заснованих на одређеним принципима.¹⁸ Критеријуми по којима се систем научног знања дистанцира од оног који то није јесу основни научни конституенси – сопствени и јединствени предмет, теорија, језик и метод науке.

У Републици Србији, безбедност још увек није формално декларисана као научна област. Разлози леже у њеној мултидисциплинарности, која омогућава „присвајања“ безбедности од стране других научних области. Тако политиколози тврде да је међународна безбедност дисциплина у оквиру науке о међународним односима, правници да је право у основи безбедности и слично. Управо због тога, назив ове књиге је „Увод у студије безбедности“, и она је продукт наших напора да докажемо да је безбедност заправо посебна научна област.

С тим у вези, иако се у извесној мери ослања на знања и достигнућа других наука, настојаћемо да докажемо да се у оквиру студија безбедност применом извесне методологије научног истраживања и коришћењем јединственог појмовно-категоријалног апарата изучавају законитости у

17 Видети: Croft, S.: What Future for Security Studies?, *Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008, pp. 499–511. Неспорно је да студије безбедности постају све значајније. Међутим, приметна је и „хиперпродукција псеудотеоретичара безбедности“, али и слабљење квалитета обучености кадра са дипломама стеченим на студијама безбедности, што ствара непотребну и нелојалну конкуренцију на тржиштима знања и рада сектора безбедности.

18 Ристић, Ж.: *Увод у методологију истраживања*, Факултет народне одбране, Београд, 1983, стр. 1.

достизању, унапређењу и заштити виталних индивидуалних, друштвених, државних, међународних и глобалних вредности и интереса. Јединствени предмет, прилагођени методи, изграђени језик и „заокружена“ теорија чине студије безбедности самосталном научном облашћу са више научних дисциплина које имају мултидисциплинарни карактер и припадају првенствено пољу друштвено-хуманистичких, а једним делом и пољима природних и техничко-технолошких наука.

4. Предмет студија безбедности

Предмет науке је део стварности ка којем су усмерени истраживачки напори и о којем се, применом одређених истраживачких правила, настоји формирати систем научног знања. Постоје схватања по којима се готово сва питања друштвеног и државног живота, али и појава и процеса у природи и техничким системима могу посматрати као предмет безбедносних дисциплина. Овакво ширење предмета безбедности некритичким „побезбедњавањем“ феномена из спољног света је научно неоправдано и друштвено несврсисходно. С друге стране, постоје схватања по којима су то само оне друштвене, природне и техничко-технолошке појаве које имају одређени позитивни или негативни утицај на извесне вредности и интересе (тзв. *безбедносне појаве*), којем се и ми приклањамо.

У најширем смислу, предмет студија безбедности је безбедност различитих нивоа безбедности (појединца, друштва и државе, међународне заједнице, човечанства) у различитим друштвеним областима¹⁹ односно остваривање, одржавање, унапређење и заштита виталних вредности и интереса референтних објеката заштите од разних угрожавања која долазе споља или настају унутар њих.

У ужем смислу, то су извори, облици, носиоци и последице угрожавања референтних вредности различитих објеката заштите, као и функција, организација и систем којим појединац, друштво, држава, и међународна заједница штите вредности појединца, друштва, државе и међународне заједнице.

Конкретније, у оквиру студија безбедности изучавају се:

- појам и развој студија безбедности;
- истраживачки правци и теоријски приступи унутар студија безбедности;

19 Бузан, Вејвер и де Вилде су различите области друштвеног живота назвали „секторима безбедности“, који поред теорије регионалног безбедносног комплекса представљају допринос студијама безбедности дат од стране представника тзв. Копенхашке школе студија безбедности.

- методолошке основе и научни конституенси безбедности;
- традиционално и савремено поимање безбедности;
- концепти безбедности;
- недржавни актери у сфери безбедности;
- појам, структура и класификација угрожавајућих појава;
- угрожавање безбедности појавама природног, техничко-технолошког и људског порекла.

Студије безбедности су наставно-научна област која доминантно спада у поље друштвено-хуманистичких наука. Иако је у свом зачетку тесно повезивана са облашћу науке о међународним односима (с обзиром на то да су се студије безбедности углавном бавиле питањима очувања територије, заштитом националне безбедности, решавањем безбедносне дилеме, увећањем моћи и питањима нуклеарног наоружања, и да су се њоме бавили теоретичари и истраживачи из области међународних односа), студије безбедности данас нису ексклузива само једне научне области. Наиме, ради се о студијама које су довољно сазреле да се о њима може говорити као о посебној мултидисциплинарној научној области, која се ослања на знања и искуства других дисциплина, али развија и свој јединствени предмет и остале научне конституенсе. То студијама безбедности даје карактер мултидисциплинарности и интердисциплинарности и потврђује неопходност мултисекторског приступа у истраживању и унапређењу безбедности.

То, свако, значи и да предмет студија безбедности у односу сродности и додиривања са дисциплинама из других, па и сродних научних области. На пример, очигледна је веза са уставним правом, теоријом државе и права, историјом државе и права, политичким системима и међународним јавним правом у делу предмета којим се дефинишу људске, друштвене, државне и националне вредности (суверенитет, територијални интегритет, независност, слободе и права грађана, правни поредак), национални систем безбедности (организација државне власти) и међународна сарадња у домену безбедности. Уз то, знања о извесним угрожавањима безбедности која имају међународну димензију, као и механизмима њиховог спречавања и сузбијања, те реалност односа држава, веза је са предметом науке о међународним односима.

Неспоран је и однос студија безбедности са дисциплинама из области казног права (кривично право, прекршајно право, привредно преступно право, међународно кривично право), и то у делу предмета који се односи на правну квалификацију појава угрожавања безбедности. Истовремено, материја етиолошке, феноменолошке и последичне димензије појава угрожавања безбедности људског порекла, као и механизма социјалне

реакције на злочин додирује се са предметима криминологије, социјалне патологије и криминалистике, првенствено криминалистичке методике. Део предмета о војним изазовима и претњама безбедности, као и о механизмима одбране земље, у тесној је вези са војним наукама и тзв. правом одбране, ратним и хуманитарним правом.

Осим тога, студије безбедности су повезане и са дисциплинама из области економских наука (у сферама тзв. економске безбедности и јавних финансија), социјалних наука (у сфери тзв. социјалне безбедности), политичких наука (у сферама управљања системом безбедности и тзв. цивилне и војне дипломатије), социолошких наука (у сферама тзв. појединачне, социјеталне и људске безбедности), природних наука (у сферама тзв. еколошке и биобезбедности), техничко-технолошких наука (у сферама тзв. информационе безбедности, енергетске безбедности, спречавања и сузбијања техничко-технолошких катастрофа и високотехнолошког криминала) и другим. Најзад, у сфери научног истраживања, очигледна је веза са филозофским и социолошким наукама.

Безбедност је, свакако, повезана и са многим другим наставним и научним дисциплинама које овом приликом нису поменуте (нпр. веза са нуклеарном физиком, хемијом и микробиологијом у делу предмета који је посвећен тероризму оружјем за масовно уништавање, са психологијом у делу предмета који се односи на самоубилачки тероризам, са организационим наукама у делу предмета који се односи на пројектовање и управљање системима безбедности итд.).

Сигурно је да ће због динамике безбедносне стварности, студије безбедности остварити „сарадњу“ и са другим дисциплинама, а последица таквог стања биће ширење њеног предмета.

5. Будућност студија безбедности

Иако је „природно станиште“ безбедности, евро-атлантско окружење је данас само део „безбедносне позорнице“ на којој се одигравају најразличитије представе још различитијих актера безбедности. У будућности, студије безбедности имају изгледа да буду далеко више интернационалне него што су биле до сада. То је првенствено последица глобализације појединих савремених безбедносних изазова, ризика и претњи који више нису концентрисани само у Европи и у Сједињеним Америчким Државама.

Оваквим развојем (не)безбедности отвара се простор разматрању разноврсних безбедносних проблема на националном, међународном, али и индивидуалном нивоу и нивоу друштвених група у разнородним културним, вредносним и нормативним окружењима. Зато је и јасно зашто студије безбедности постају и биће све релевантнија и све чешће заступљена

наставно-научна област у свим деловима света, укључујући и нашу земљу и земље окружења, где доживљавају праву експанзију.

Безбедност је млада и динамична научна област која гради своје место у систему наука. Састављена је из већег броја дисциплина у оквиру којих се изучавају њени одређени аспекти. Поред научног позиционирања, безбедност се сматра и изузетно корисном у смислу практичне употребљивости, јер позивањем на безбедносну теорију доносиоци политичких одлука траже и налазе легитимитет за своје мере и активности. Теорија и пракса безбедности неодвојиво су повезане, а за развој теорије је важно то како она поступа са неким од текућих питања на политичком дневном реду.²⁰

Дакле, да би теорија безбедности опстала и била успешна, неопходно је да има способност давања адекватних одговора на актуелне безбедносне изазове и претње. Дакле, будућност студија безбедности зависи од развоја безбедносне праксе, али и од методолошко-истраживачких способности теоретичара за предвиђање развоја безбедносних питања и креирања адекватних одговора на та питања, што ће бити подршка националној и међународној безбедносној политици.

Студијама безбедности често се упућују критике због непрецизног аналитичког оквира, и одриче им се својство самосталне наставно-научне области. Безбедносне студије, нарочито у домаћем научно-просветном систему званично нису декларисане као самостална научна област. Овде треба нагласити то да овај проблем није методолошке логичке, гносеолошке или епистемолошке природе, с обзиром на то да све дисциплине безбедносне оријентације имају свој независни систем научног знања, односно јединствени предмет, теорију, језик и метод. Природа овог проблема је, пре свега, комерцијалне природе, јер негирајући безбедност за научну област, сродне научне области „профитирају“, како развојно (процват нових образовних профила и научно образовних установа), тако и финансијски (образовање као бизнис, склон нелојалној конкурентности – сопствени развој на рачун онемогућавања развоја других).²¹ Стога се безбедносне дисциплине приказују као једна од (под)области других научних корпуса, најчешће војних, политичких, правних, криминолошких или криминалистичких наука.

Међутим, неспорно је да безбедносне студије обухватају аутономни и интегрални корпус више видова и група научних дисциплина, које одликује независни систем научног знања и које теже стицању и продубљивању знања о различитим нивоима и секторима безбедности, структури угрожавајућих

20 Waever, O., Buzan, B.: Nakon povratka teoriji: Prosllost, sadasnjest i buducnost sigurnosnih studija, *Suvremene sigurnosne studije*, (prevod, ur. Collins, A), Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 453.

21 Mijalković, S., Popović, M.: Development and Future of Security Sciences in the Republic of Serbia, *Archibald Reiss Days*, Vol III, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 2013, p. 292.

појава и одговору система безбедности на њих. Те дисциплине имају специфичне научне конституенсе, предмет, метод, језик и теорију и у оквиру њих развија се научноистраживачки рад. Као самостална наставно-научна област, безбедност ће се извесно још дуго изучавати у полицијском школству и на студијама факултета безбедности, али и у оквиру студија безбедности других високошколских установа у свету, у којима ће се вероватно формирати и посебни смерови за поједине подобласти безбедносних наука: национална безбедност, међународна безбедност, заштита и спасавање у ванредним ситуацијама и слично. Ову тезу потврђује и права „револуција“ у преквалификавању високошколских установа за образовање у области безбедности.²²

Да би студије безбедности у будућности ојачале своју наставно-научну позицију, неопходно је „савладати извесне препреке“. Најпре се у оквиру академске заједнице мора реално сагледати значај декларисања безбедности као научне области, и да се то хитно учини. Тако би се јасно дефинисали услови у погледу тога ко може да реализује студије безбедности, какве референце морају да поседују наставници и каква стручна звања ће стицати дипломци. Тиме би се донекле ограничио непрофесионализам новооснованих високошколских установа које хиперпродукују недовољно стручан кадар за сектор безбедности.

Осим доприноса богатству научног плурализма, тиме ће се и формално-правно признати „научна матичност“ бројним високошколским установама, које се тренутно акредитују као високообразовне установе за менаџмент у области безбедности и одбране, за правне, политиколошке, криминалистичке и друге науке.

Даље, створиће се услови да се у националну номенклатуру професија уврстити високообразовни профил који је стечен на студијама безбедности. Тиме ће се и формалноправно ојачати идентитет многих занимања, што доприноси и јачању интегритета извесног броја професија.

Уз то, држава и друштво ће реалније сагледати капацитете научно-образовног сектора, што ће утицати на то да се на њих више ослањају у обављању сопствених делатности.

Такође, стимулисаће се развој научноистраживачког рада у области безбедности, чиме ће се домаћим истраживачима олакшати приступ фондовима међународних организација који су намењени финансирању истраживачког рада.

Најзад, у академској заједници се мора развити свест о томе да се декларисањем безбедности као научне области никоме неће нанети никаква штета, већ да ће од тога цело друштво имати само користи.

22 Croft, S.: What Future for Security Studies?, *Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008, pp. 499–511.

II – ИСТРАЖИВАЧКИ ПРАВЦИ И ТЕОРИЈЕ СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

1. Истраживачке школе и теорије (о/у) безбедности

Теорија безбедности може да се посматра као основни конституент наставно-научне дисциплине и као скуп знања у оквиру шире научне концепције или гледишта на одређени део безбедносне стварности.

Из првог угла, теорија безбедности је уопштен, једноставан, синтезован, објашњавајући, информативни, проверљив, променљив и примењив систем знања и закључака добијених применом логичких операција, провером хипотеза и емпиријским генерализацијама. Њима се, у оквирима омеђеним предметом науке, објашњавају развојне и релационе законитости које владају међу чињеницама, појавама и процесима које позитивно или негативно утичу на заштићене друштвене и државне вредности и интересе, усмерава и развија безбедносна пракса и омогућава сагледавање и предвиђање безбедносних појава.

У том смислу, теорија безбедности се начелно састоји из више (под)теорија – учења о неким сегментима предмета безбедности (нпр., теорије функције безбедности, организације безбедности, угрожавања безбедности, система безбедности, безбедносног менаџмента итд.). Поред тога, ситуацију усложњава многострукост вредности којима је неопходно пружити заштиту, о чему такође постоји више теорија (теорија појединачне, људске, еколошке, енергетске, социјалне безбедности итд.).

Уколико се посматра у другом смислу, теорија безбедности подразумева цело учење или делове учења (закључака и тврдњи) одређених истраживачких праваца и школа. На пример, поједине „школе међународних односа“ одређене делове својих учења посвећују проблему људске, националне, међународне и глобалне безбедности. Безбедност није превасходна преокупација истраживачке школе; истовремено, део знања који је њој посвећен не односи се на целокупни обим и садржај појма безбедности, већ само на онај који је интересантан из аспекта међународних односа.¹

¹ На пример, бројни од ових истраживачких праваца и школа приказани су у: Симић, Д. Р.: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени

Генерално, истраживачки правци који нуде извесна објашњења безбедносних феномена могу се сврстати у четири групе: реализам, либерализам, критички приступи и други алтернативни приступи.

Слика 2 – Главни истраживачки правци студија безбедности и њихови приступи

лист CPJ и Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 55–57; Terriff, T., Croft, S., James, L., Morgan, P. M.: *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 2001, pp. 29–114; Jackson, R., Sørensen, G.: *Introduction to International Relations*, Oxford University Press Inc., New York, 1999, pp. 67–270; Weaver, O.: The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, pp. 395–404; *Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008, pp. 1–129; Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2004, 2005, 2013; Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, Драганић, Београд, 2006; Peoples, C., Vaughan-Williams, N.: *Critical Security Studies – An introduction*, Routledge – Taylor & Francis Group, London and New York, 2010.

Реализам и либерализам сматрају се традиционалним приступима јер су доминирали у прехладноратовском и хладноратовском периоду.

Критички приступ и остали алтернативни приступи сматрају се савременим приступима јер су интелектуалне зачетке имали током хладног рата, да би у потпуности дошли до изражаја након окончања хладног рата, када традиционалним приступима више није могла да се објасни динамична безбедносна стварност са којом је свет суочен.

2. Реализам

Први и најстарији истраживачки правац којим се унутар студија безбедности настоје дати објашњења безбедносних феномена назива се реализам. У оквиру њега постоји више приступа, и сваки од њих настоји да отклони недостатке претходног и учврсти реалистичку позицију као доминантног теоријског правца у објашњењу безбедносних појава и феномена.

Основне карактеристике овог правца су веровање у анархичну природу међународног система и образац непријатељства и супротстављених интереса који постоји у међудржавним односима.

2.1 . Класични (доктринарни) реализам

Најстарији реалистички приступ, *класични реализам*, зачет је у међуратном периоду. Појавио се као својеврсни критички осврт на утопијске идеје на којима се заснивао међународни поредак, који је тада идеализовао и, пракса ће убрзо показати, преценио значај међународних институција. Реалисти свет и политику посматрају онаквом каква она јесте, критикујући идеалистичке представе света које одступају од реалности.

Конкретније, овај правац почива на идеји и концепцији „вестфалске државе“ по којој су државе национални чиниоци који се самостално старају о својој безбедности и благостању. Држава се доживљава као главни актер међународних односа који су, по својој природи, анархични, неизвесни и неповерљиви. Да би заштитила своју безбедност, држава мора непрекидно да увећава своју моћ и одржава „борбени став“.

Реалисти моћ државе сматрају полугом њене безбедности, а увећање моћи њеним врхунским интересом. Најважнији облик моћи државе је војна моћ, а њена сила ограничена је силом других држава. За разлику од каснијих реалиста, класични реалисти понашања држава објашњавају по обрасцу безбедносне дилеме. Наиме, класични реалисти значај придају индивидуалном понашању, па разлоге тежње за стицањем и увећањем моћи траже у људској природи која тежи сталном стицању и увећању моћи због

људске искварености. Из тог разлога, класични реалисти не дају повољне изгледе могућностима сарадње између држава, с обзиром на њихове антагонистичке, непомирљиво супротстављене интересе. Истиче се шест основних принципа класичног реализма:²

- политиком управљају објективни закони који имају корене у људској природи;
- основни концепт реализма је концепт интереса дефинисаног у смислу моћи, јер он јасно разликује политику од економије, етике, религије и других сфера;
- концепту интереса дефинисаног у смислу моћи реалисти не дају значење које је трајно и дефинитивно, већ зависи од политичког и културалног контекста у коме се дефинише спољна политика;
- реализам познаје морални значај политичког деловања, али и неизбежну тензију између моралних наредби и захтева успешне политичке акције;
- реализам одбија да идентификује морална стремљења одређене нације са моралним законима која управљају светом.
- реалисти чувају аутономију политичке сфере, али уважавају и постојање и релевантност стандарда мишљења другачијег од политичког (легалистички, моралистички приступи спољној политици).³

Дакле, класични реалисти су дали темеље реалистичком правцу у поимању безбедности, али су историјске околности довеле до његове модификације у условима када је дошло до настанка биполарне структуре. Оваква промена указала је на то да сем увећања моћи, државе морају да теже и опстанку у међународном систему који је анархичан, па се структура међународног система јавља као значајна варијабла опстанка и безбедности државе.

2. 2. Неореализам (структурни реализам)

У циљу отклањања недостатака доктринарног реализма, развија се *неореалистички приступ*.⁴ Њиме се тежи очувању позиције реалистичке школе у објашњењу безбедносних феномена, тако што се мењају неке од

2 Један од зачетника класичног реализма, Ханс Моргентау, истакао је ових шест принципа класичног реализма, а поред њега, значајним представником овог правца сматра се и Едвард Кар, аутор дела „Двадесетогодишња криза 1919–1939“ (1939).

3 Morgenthau, H.: *Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace*, Knopf, New York, 1961 (1948), pp. 3–14.

4 Најистакнутији представник неореалистичког правца је Кенет Волц.

основних поставки класичног реализма. Најпре, сматра се да је основни интерес држава опстанак у међународном систему, не само увећање моћи. То се објашњава чињеницом да је у анархичном систему безбедност највиши циљ, а само увећање материјалне моћи може, али и не мора водити том циљу, па ће државе чешће težити да моћ уравнотеже, него да је увећају. Као пример, наводе се две коалиције:

„Замислимо ситуацију у којој, на пример, имамо две коалиције. То што је једна од њих успешнија у привлачењу чланова, може подстаћи друге да ризикују вођење превентивног рата. Оне се надају томе да им је лакше да победе у том рату служећи се фактором изненађења, него да чекају да се неједнакости још више повећају. Када би државе желеле да увећају своју моћ, оне би се придруживале јачој страни. Тада бисмо видели не формирање равнотеже, него стварање светске хегемоније. То се дешава зато што систем подстиче балансирање, а не придруживање јачем.“⁵

Овај правац се још назива и *структурним реализмом* јер се објашњење понашања држава не тражи у индивидуалном нивоу, већ на нивоу међународне структуре. Структура се дефинише троделно:

- у односу на принцип уређења система, као анархична или хијерархична;
- у односу на издиференцираност/неиздиференцираност функција јединица у међународном систему, као издиференцираност функција код хијерархичних структура попут држава чије различите јединице врше различите функције, и као неиздиференцираност функција јединица нехијерархичких структура које су међусобно сличне и
- у односу на расподелу способности између јединица, као биполарна и мултиполарна структура система.⁶

Узевши у обзир то да је структура система анархична, државе су стално у процесу борбе за уравнотежење, тј. расподелу способности која би требало да буде таква да ниједна држава не постане хегемон и не промени природу анархичне структуре. Процесу уравнотежења државе теже кроз спољашње и унутрашње напоре. Унутрашњи напори су кораци који воде повећању економске способности, војне снаге и развоју мудрије стратегије. Спољашњи напори се односе на улазак у војне савезе, и то су сви они кораци који воде јачању и ширењу сопственог војног савеза и слабљењу и смањивању непријатељског савеза. У случају када државе нису у могућности да буду део процеса балансирања, приклониће се стратегији придруживања

5 Волц, К.: *Теорија међународне политике*, Aleksandrija press, 2008 (1979), стр. 140.

6 Исто, стр. 99.

јачем (bandwagoning).⁷ Ово је случај са малим, слабијим државама које нису довољно снажне да утичу на ток светске политике, и стога се приклањају другој, моћнијој држави или савезу како би уживале заштиту.

2. 3. Неокласични реализам

Поред неореалистичког, још један приступ у оквиру реализма настојао је да понуди своје објашњење функционисања и понашања држава. Назива се *неокласичним реализмом*, и представља компромис између класичног и структурног реализма.⁸

Наиме, уважавајући међународне факторе, и сам утицај структуре система, у настојању да што прецизније објасне понашање држава, неокласични реалисти у то објашњење укључују и чиниоце који долазе изнутра. Њихов допринос је се у томе што нуде објашњење спољно-политичког понашања држава уважавањем унутрашњих фактора, прилика и околности, а не само структуралном теоријом међународне политике, којом неореалисти занемарују унутарполитичке чиниоце. За разлику од класичних реалиста, који се у својим објашњењима ослањају на „искварену људску природу“, неокласични реалисти укључују и друге чиниоце који обликују понашање једне државе и њено деловање према другим државама, као што су карактер политичког система, религија, идеологија. Неокласични реалисти одбацују и претпоставку да је основни циљ државе безбедност, јер сматрају да државе настоје да своју моћ користе како би усмеравали међународни систем према својим циљевима и намерама.

Овај правац се назива неокласичним јер извесна схватања класичног реализма допуњује експлицитним укључивањем екстерних и интерних варијабли. Неокласични реалисти ће истаћи да обим и амбиције спољне политике једне државе зависе углавном од места који она има у међународном систему, а посебно од њених способности у смислу материјалне моћи. У том смислу, неокласични реалисти констатују (користећи Тукидидову формулу) да „моћне државе раде оно што могу, а слабе трпе оно што морају“.⁹

Дакле, од класичних реалиста се разликују јер не занемарују значај системских фактора, а од неореалиста јер структуру система не виде као једини фактор који обликује понашање држава. У своје објашњење укључују и релативне моћи држава и друге унутарполитичке чиниоце које ће утицати на то како ће се државе понашати и какав међународни

7 Исто, стр. 131, 139.

8 Термин неокласични реализам први је употребио Гидеон Роуз, у свом приказу неколико радова који су база неокласичног реализма и настали од стране изузетних ауторитета у овом правцу, још 1998. године.

9 Rose, G.: Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, Vo. 51, No. 1, 1998, p. 146.

систем стога створити. Значај унутрашње политике за реалистичку теорију је велики, узевши у обзир њихову тврдњу да се системски притисци филтрирају кроз интервенишуће унутарполитичке варијабле пре него што произведу одређено спољнополитичко понашање, те да се државе адаптирају променама у спољашњем окружењу делом и као резултат сопствених специфичности унутрашњих структура и политичке ситуације. Стога, зависно од тих унутарњих чинилаца, неће све државе једнако реаговати на неке системске притиске.¹⁰

У прилог овој тези наводи се „феномен балансирања“ (тежња за понашањем држава које резултира равнотежом снага) где се укључивањем унутрашњих варијабли објашњава шта утиче на то да државе одступају од овог очекиваног понашања и да прибегавају супротној стратегији „ускакања у вагон“ (*bandwagoning*). Да би објаснило овакво одступање укључују се, поред системских подстицаја још и унутрашњи чиниоци као што су консензус политичких елита и њихова кохезија, слабости владајућег режима и друштвена кохезија (преференције друштва).¹¹

Иако се у постхладноратовском периоду реализам не сматра доминантном теоријом међународних односа и студија безбедности, он и даље наставља да пружа објашњења феномена која се манифестују као политика моћи.¹²

2. 4. Контингентни (зависни) реализам

Од реалистичких приступа треба напоменути и нешто „мекши“ реализам, који већ представља благи прелаз ка следећим теоријским правцима у оквиру којих се уважавају значај сарадње и заједничких интереса. Наиме, у оквиру реалистичког опуса развио се и правац познатији као *контингентни (зависни) реализам*, односно као „оптимистични реализам“.¹³

Контингентни реалисти верују да је структурни неореализам погрешан из најмање три разлога:

- прво, одбијају став о нужној склоности ка надметању која је инхерентна у теорији, јер самопомоћ не значи нужно и осуђеност држава на вечно надметање које ће резултирати ратом;

10 Schweller, R.: Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing, *International Security*, Vol. 29, No. 2, 2004, p. 164.

11 Исто, стр. 168–186.

12 Највише кроз радове Рендала Швелера и Фарида Закарије.

13 Glaser, R. C.: Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help, *International Security*, Vol. 19, No. 3, 1994/95, pp. 50–90.

- друго, не прихватају да су државе мотивисане једино „релативном добити“ јер је већа корист од сарадње него надметања и трке у наоружању која само ствара небезбедност и
- треће, верују да је преувеличан акценат који државе стављају на могућност варања од стране других, јер тиме никада не допуштају себи излазак из зачараног круга трке у наоружању.¹⁴

Идеје овог учења заснивају се на тезама да би за безбедност држава корисније било да сарађују, него да се надмећу, односно да се национални интереси штите успостављањем равнотеже између безбедносних претњи и сопствене моћи. Безбедност је приоритетни циљ државе који се остварује таквим односом моћи у међународном систему који отклања ризике од агресије. Увећање моћи ради унапређења властите безбедности умањује безбедност других и доводи до сличних противмера других држава, што ствара извесну „безбедносну дилему“.

3. Либерализам

Следећи истраживачки правац заступљен унутар студија безбедности који је свој нарочит значај имао у периоду између два светска рата назива се либерализмом. Његове основне претпоставке почивају на томе да се несугласице између држава могу превазићи и да сукоб није нужно неопходан начин комуникације у међународним односима.

Избијањем Другог светског рата и пропашћу Друштва народа, као институционалног отелотворења овог теоријског правца, у великој мери је пољуљан и кредибилитет либералистичког објашњења понашања држава у својим међусобним односима. У оквиру овог правца такође се могу издвојити неколико приступа.

3. 1. Неолиберални институционализам

Први међу либералним истраживачким приступима је *неолиберални институционализам*, који главну улогу у очувању безбедности намењује међународним институцијама. Он пропагира „рачвање безбедности“ уважавајући више нивоа безбедности (појединац, друштво, држава, међународна заједница, планета), затим субјекте безбедности који постоје и делују ван државног сектора (тзв. недржавни сектор безбедности) и међународну сарадњу у безбедности.

14 Baylis, J.: International and Global Security in the Post-Cold War Era, *The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J., Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001, pp. 253–276, у: *Реформа сектора безбедности*, (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 74.

Неолиберални институционализам дели неке претпоставке са неореализмом. Он, наиме, тежи да извесне правилности у понашању држава објасни анализирајући природу анархичног међународног система. Међутим, неолиберални институционалисти сматрају да је неореалистичка концепција структуре сувише уска и ограничавајућа, јер неореалисти рачунају само на промене које произилазе из померања релативних материјалних капацитета држава, тј. промена у домену њихове материјалне моћи. У том смислу, они критикују неореалисте да не могу да објасне промене у понашању држава, сем уколико се њихов положај у систему не мења, и то захваљујући расту (или опадању) материјалних способности државе. Стога неолиберални институционалисти сматрају да су конвенције и норме у светској политици једнако фундаментално битне као и расподела моћи и способности међу државама, па тако државно деловање, и у смислу ком га користе неореалисти, зависи од прихватања пракси и институција, попут принципа суверенитета држава.¹⁵

Основна претпоставка либералних институционалиста је да ће државе настојати да сарађују како би заштитиле заједничке интересе, јер у периоду глобализације државе више не могу да се понашају као самодовољне јединице међународног система, због све веће међузависности држава у готово свим областима. Да би перспектива коју неолиберални институционалисти нуде била релевантна за међународни систем неопходно је да су испуњена два услова: прво, актери морају имати заједничке интересе, тј. морају имати неку потенцијалну корист од ове сарадње и друго, варијације у нивоу институционализације треба производе извесне ефекте на понашање држава.¹⁶

Дакле, овим се указује на то да је сарадња могућа, али да делом зависи од постојања, тј. непостојања институционалних аранжмана између држава. Уколико су присутни неки типови институционалних аранжмана између држава, либерални институционалисти сматрају да ће се државе другачије понашати него да тих аранжмана нема.

Неолиберални институционализам настоји да, користећи снагу институција, нађе решење за превазилажење безбедносне дилеме. Наиме, државе које су део суверенитета пренеле на међувладине институције показују да су им апсолутни добици значајнији од релативних, тј. да им је заједничка корист држава са којима деле одређени институционални оквир исплативија него борба против тих држава зарад остваривања превласти над њима. Сматра се да „институције могу обезбедити информације, смањити трансакционе трошкове, учинити обавезе кредибилнијим, успоставити фокалне тачке

15 Keohane, R.: *Neoliberal Institutionalism*, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 160.

16 Исто, стр. 158.

за координацију у различитим пољима и генерално, олакшати процес реципроцитета“.¹⁷

3. 2. Теорија демократског мира

Други либералистички приступ је учење тзв. *теорије демократског мира*, која заступа становиште по којем се ширењем демократије унапређују и сви нивои безбедности. Демократија се сматра и основним извором мира. Теорија демократског мира сматра се једним од легата модерног либерализма. Зона мира почела је да се ствара у XVIII веку међу либералним друштвима, а Кант ју је називао „пацифистичком федерацијом“ или „пацифистичком унијом“.¹⁸

Наиме, база овог учења је тврдња да демократије међусобно не ратују и да је демократско уређење претпоставка мирољубивог односа према другим државама и свеобухватног прогреса друштва и државе. Сматра се да су демократске институције унутар државе „отежавајућа околност“ када је у питању одлука државе да започне рат (*институционална објашњења*), као и да су демократске норме и уверења по природи брана рату (*културално-нормативна објашњења*). Што се тиче *институционалних ограничења*, она се односе на чињеницу да подела и равнотежа моћи и демократска контрола чине тежим да демократски лидери уведу земљу у рат, као и да лидери демократских земаља морају добити широку народну подршку да би уопште започели рат у складу са демократским процедурама. Што се *културално-нормативних препрека* тиче, оне се заснивају на томе да доносиоци одлука у демократским друштвима теже да интернационализују унутрашње норме које се односе на мирно решавање спорова. Стога, од других демократских лидера се очекује да такође поштују те норме решавања спорова које се стварају у унутрашњим политичким процесима тих држава.¹⁹

Теорија демократског мира је један од теоријских концепата који је привукао и пажњу доносилаца политичких одлука, па се сматра врло убедљивим оружјем политике. Тзв. секуритизација демократије је учинила недемократске режиме претњом и омогућила примену ванредних војних мера како би се заштитиле демократске вредности, а та претња је институционализована и у НАТО стратегији. Демократски мир се назива и „фабрикованом чињеницом“ коју су доносиоци политичких одлука

17 Keohane, R., Martin, L.: The Promise of Institutionalist Theory, *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995, p. 45.

18 Doyle, M.: Democratic Peace, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 165.

19 Russett, B.: *Grasping The Democratic Peace*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993, p. 35.

прихватили из академске заједнице јер учвршћује политичку позицију најмоћније земље (САД). То значи да су захваљујући тези о демократском миру САД успеле да поврате имиџ за репрезентацију и да прекрајају своју мапу глобалне безбедности.²⁰

Ово је уједно и једна од најчешћих критика тезе о демократском миру, с обзиром на то да се сматра изговором за неоколонијалистичку политику САД. Критика која је упућивана теорији демократског мира односи се и на чињеницу да она функционише само у односима либералних држава са другим либералним државама, и да је у историји било много сукоба између либералних и нелибералних држава.

3. 3. Теорија либералног мира

Трећи приступ у оквиру либерализма је тзв. *теорија либералног мира*.²¹ Овај приступ повезује принцип слободног тржишта са миром и безбедношћу, тј. економски прогрес држава као предуслов смањења тензија. Овакве претпоставке објашњавају се чињеницом да државе које економски сарађују постају зависне једна од друге, те да би рат или дестабилизације у једној, погодили и остале државе. Као погонска снага ширења слободног тржишта, глобализација представља мрежу која ограничава спољнополитичко понашање држава. Једна од најпознатијих верзија теорије либералног мира је тзв. „теорија златних лукова за превенцију конфликта“. У њој се метафорично користи Мекдоналдс ланац ресторана као симбол трговинске повезаности држава које не ратују међусобно: „Не постоје две земље које имају Мекдоналдс да су ратовале једна против друге откад обе имају Мекдоналдс“.²²

„Теорија златних лукова“ касније је „освежена“ „*DELL теоријом за превенцију конфликта*“ која предвиђа да не постоје две земље које су део главног глобалног ланца снабдевања, као што је DELL ланац, које ће започети рат једна против друге све док су обе део глобалног ланца снабдевања.

20 Buger, C., Villumsen, T.: Beyond The Gap: relevance, fields of practice and the securitizing consequences of (democratic peace) research, *Journal of International Relations and Development*, vol. 10, 2007, p. 434.

21 Адам Смит се сматра зачетником теорије либералног мира, и он је први говорио о силама које управљају слободним тржиштем као о „невидљивој руци“ која регулише потенцијалне сукобе и смањује тензије. Либерални мир пре њега препознатљив је у делима француског филозофа Монтескјеа, који је у XVIII веку писао да је међународна трговина створила интернационалну „Велику Републику“ која је уједињавала све трговце и њихове нације преко граница и да би она сигурно створила мирољубивији свет.

22 Friedman, T. L.: *The Lexus and the Olive Tree*, Anchor Books, New York, 2000, pp. 248–250.

Људи који су део тих глобалних ланаца „не желе да воде традиционалне ратове, већ да врше благовремене испоруке роба и услуга и да уживају у расту животног стандарда који долази са тим“.²³

Ова теорија наилази и на критике, најчешће да не постоје докази да слободна трговина и ширење капитализма доносе мир. Почетни раст стандарда омогућује државама да пројектују моћ и да се активирају у освајањима ван граница. Каснији развој смањује корисност освајања, а способност за пројектовање моћи значи да се развијене државе и даље боре за политичке циљеве. Док развој утиче на начин на који ће државе интерреаговати, повећање моћи две земље не мора нужно смањити вероватноћу да ће оне завршити у сукобу.²⁴

4. Критички приступи

За разлику од традиционалних приступа, савремени приступи безбедности се често заједничким именом називају „критичким приступима“ јер су и настали као критика традиционалних приступа чији недостаци окончањем хладног рата нарочито долазе до изражаја. Тако поборници критичких приступа безбедности одбацују појам анархије као основну детерминанту међународних односа, а референтним објектима безбедности, уместо државе, сматрају друштвене групе и појединце. Уз то, наглашавају значај недржавних субјеката безбедности, као и невојне видове безбедности.

Узевши у обзир кредибилитет који уживају у академској заједници и онтолошко-епистемолошки допринос студијама безбедности, најзначајније место међу овим приступима заузимају две школе, тзв. Велшка и Копенхашка школа студија безбедности.

4. 1. Велшка школа студија безбедности

Израз „критичка теорија“ користи се у широком контексту, да означи одређен број теоријских праваца које заузимају критички став према традиционалним идејама о знању и друштву и који изазивају ортодоксна размишљања у друштвеној науци Западне цивилизације. Прецизније, критичке теорије су антифундационалне, јер истичу да тврдње о томе шта је истина у друштву не могу бити дефинитивно одређене по неком објективном

23 Friedman, T. L.: *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005, p. 587.

24 Gartzke, E, Alex Weisiger, A.: Under Construction: Development, Democracy, and Difference as Determinants of Systemic Liberal Peace, *International Studies Quarterly*, Vol. 58, 2014, pp. 133–134.

или крајњем стандарду. Критички приступи у студијама безбедности своје корене имају у критичкој теорији друштва Франкфуртске школе, а везују се за рад Велшке школе студија безбедности.²⁵

Критичка теорија у студијама безбедности специфична је по свом критичком потенцијалу усмереном ка традиционалним теоријама, јер сматра да оне теже да изолују одређене праксе од свеобухватног контекста у коме се налазе. Даље, као резултат тог изоловања, стварају се утврђене и опредмећене структуре знања у којима се занемарује потенцијал за промену. На пример, традиционалне студије безбедности тежиле су да издвоје војна питања из њиховог ширег контекста правећи низ имплицитних претпоставки о контексту који се заснива на реалистичким претпоставкама, као што је она о улози државе у заштити безбедности и вредности државе као категорије безбедности.²⁶

Основна карактеристика критичких приступа је и та што критикују постојећи систем у коме се теоријски допринос огледа у одржавању постојећих односа моћи који не дозвољавају промене постојећег стања ствари. Представници критичке школе провоцирају до тада непољуљану државоцентричну позицију, кривећи државу за највећи број безбедносних проблема. Држава, по њима, заузима превише значајно место као централна категорија безбедности. Традиционални концепти државе, суверенитета, суперсиле, рата, стратегије и оружја су критичарима проблематични.

Критичари се слажу да су државе важна одлика светске политике, али су исто тако непоуздане, нелогичне и различите по свом карактеру да би се могле сматрати референтним објектом, из неколико разлога.

Најпре, неке су у служби безбедности, неке нису, а нарочито је тешко државу посматрати као референтни објекат заштите када су у питању државе са диктаторским режимима. Друго, чак и када су у служби безбедности, оне представљају средство, а не циљ. Они сматрају да држава не може бити објект или крајњи циљ безбедносне политике, већ само средство или инструмент којим ће се креатори безбедносне политике служити да обезбеде остале нивое безбедности и њихове вредности (индивидуе, друштвене групе итд). Најзад, државе су толико различите по свом карактеру да би се могле сматрати основом свеобухватне теорије безбедности, јер историјско мноштво држава и односи међу њима чине да се запитамо да ли је теорија државе изгубљена и може ли класа политичких субјеката од ране историје па до данас бити основа за снажан концепт безбедности.²⁷

25 Booth, K.: *Theory of World Security*, Cambridge University Press, New York, 2007. p. 40.

26 Wyn J. R.: *Security, Strategy and Critical Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 1999, pp. 80–81.

27 Booth K.: Security and Emancipation, *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 4, 1991, p. 320.

Оно на чему критички приступи инсистирају је ширење (на нове секторе, поред војног) и продубљење појма безбедности (ка новим референтним објектима: појединцу, друштвеним групама, човечанству). Велшка школа дала је најпрепознатљивији допринос развоју критичког приступа у студијама безбедности кроз концепт еманципације.²⁸ Концепт еманципације изједначен је у опусу Велшке школе са појмом безбедности, јер безбедност јесте одсуство претње, а еманципација „ослобађање људи (као и појединаца и група) од физичких и људских ограничења, која их спречавају да учине оно што би иначе слободно изабрали да учине“.²⁹

Критички приступ који је негован у Велшкој школи узима се врло често као интелектуални темељ савремених дискусија у сфери безбедности које се тичу екологије, људске безбедности, кризног менаџмента, хуманитарних интервенција итд. Концепт безбедности која се у опусу велшке школе схвата као *еманципација*, бави се продубљивањем појма безбедности. За разлику од стратешких студија, концепт еманципације није фокусиран на државу, већ на индивидуе и групе и њихове основне потребе. У оквиру концепта безбедности као еманципације, сматра се да је за савремене студије безбедности битно разумевање појма одбране, али и језик и праксе људских права, питања животне средине, проблеми економског развоја и остале финесе компаративне политике.³⁰

У складу са еманципаторским приступом безбедности, студије безбедности морају бити усмерене ка идентификовању, анализи и решавању несигурности које утичу на појединце и групе у одређеним контекстима. Еманципација као приступ безбедности разликује се од других приступа по томе што увек наглашава значај потенцијала за трансформацију, и што тај критички потенцијал онемогућава одржавање постојећег статуса система. Речју, за разлику од других приступа, нарочито реалистичких, који се баве светом онаквим какав он јесте, еманципаторски приступ бави се светом онаквим какав би он требало да буде. Достигнуће безбедности у смислу еманципације је суштински повезано са широм политичком трансформацијом која отвара нови простор у људским животима, тако

28 Велшка школа студија безбедности настала је на Универзитету Абериствит у Велсу, када су Кен Бут и Ричард Вин Џонс увели „критичке студије безбедности“. Рад који је обележио активности ове школе је зборник под називом „Критичке студије безбедности“ (*Critical Security Studies*), који су приредили Кит Краус и Мајкл Вилијамс. Видети: Krause K., Williams, M.: *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997.

29 Krause K., Williams, M.: *Исмо*, стр. 319.

30 Booth K.: *Исмо*, стр. 324.

да они могу да доносе одлуке и теже извесним правцима деловања који су изнад пуког преживљавања.³¹

4. 2. Копенхашка школа студија безбедности

Поред Велшке школе, истакнуто место међу критичким приступима заузима и Копенхашка школа, чију основу чини сједињени рад Берија Бузана и Оле Вејвера, а касније и њихових следбеника, зачет у оквиру тада познатог Копенхашког института за истраживање мира.

Вејвер је безбедност изучавао као говорни чин, и сматра да претње настају у процесу који се назива секуритизацијом. Бузанов допринос учињен је кроз концепт регионалног безбедносног комплекса и секторску анализу.

4. 2. 1. Безбедност као говорни чин (секуритизација)

Што се тиче теорије секуритизације, битно је истаћи да се она заснива на претпоставци о друштвеној конструкцији стварности. Теорија полази од претпоставке да су одређена питања део безбедносне агенде због тога што су секуритизована или „побезбедњена“. Речју, то су сва она питања којима се у процесу друштвене конструкције придаје одређен безбедносни значај, па оне постају део безбедносне агенде не зато што су објективне и универзалне претње, већ зато што их људи таквима стварају, па се онда и понашају према њима у складу са представама које о њима имају. Процес секуритизације, односно стварања безбедности започиње говорним чином (секуритизујућим потезом) који мора користити реторику егзистенцијалне претње, како би се истакло да то одређено питање захтева већу пажњу од осталих и да треба да буде апсолутни приоритет.³²

Да би одређено питање добило безбедносни значај, поред реторике егзистенцијалне претње, тј. говорног чина, неопходно је да постоји довољно снажан и убедљив секуритизујући актер који реализује говорни чин, тј. презентује проблем публици од које мора да добије потврду о прихваћености претње као егзистенцијалне, како би секуритизација била успешна. То прихватање од стране јавности, тј. публике, битно је јер процес секуритизације са собом носи употребу ванредних мера које прате стављање одређеног питања ван домена редовне политике, а за такве мере неопходан је легитимитет јавности. Те специјалне или ванредне мере могу подразумевати употребу насиља, ограничавање људских права, кршење

31 Basu, S., Nunes, J.: Security as emancipation, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 64.

32 Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J. de.: *Security – A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, p. 24.

правила немешања у питања друге државе итд. Секуритизујући актери су најчешће политички лидери бирократе, чланови влада, лобисти итд.³³

КЉУЧНИ ТЕРМИНИ КОПЕНХАШКЕ ШКОЛЕ	
<i>олакшавајуће околности</i>	Одређени контексти (укључујући и форму говорног чина, позицију говорника и историјске услове повезане са претњом) који омогућавају прихватање секуритизујућег потеза од стране одговарајуће публике.
<i>секуритизујући потез</i>	Покушај актера да одређено питање или другог актера конструише као егзистенцијалну претњу одређеној групи кроз безбедносни „говорни чин“.
<i>секуритизација</i>	Процес у коме секуритизујући актер дефинише одређено питање или другог актера као егзистенцијалну претњу одређеном референтном објекту и овај потез бива прихваћен од стране одговарајуће публике.
<i>десекуритизација</i>	Процес којим се одређена питања и актери враћају из безбедносног домена у домен регуларне политике.
<i>регионални безбедносни комплекс</i>	Сет јединица у одређеној географској области чији су процеси и динамика безбедности толико повезани да њихови безбедносни проблеми морају бити перципирани и третирани као неодвојиви.
<i>безбедносни сектори</i>	Поља активности или арене (војна, социјетална, политичка, економска и еколошка) која укључују одређене облике безбедносне интеракције и одређене дефиниције референтних објеката.

Табела 1 – Кључни термини Копенхашке школе³⁴

³³ Исто, стр. 40.

³⁴ Преузето из: McDonald, M.: Constructivism, in: Williams, P. (ed.): *Security Studies: An Introduction*, Routledge, London and New York, 2008, p. 70.

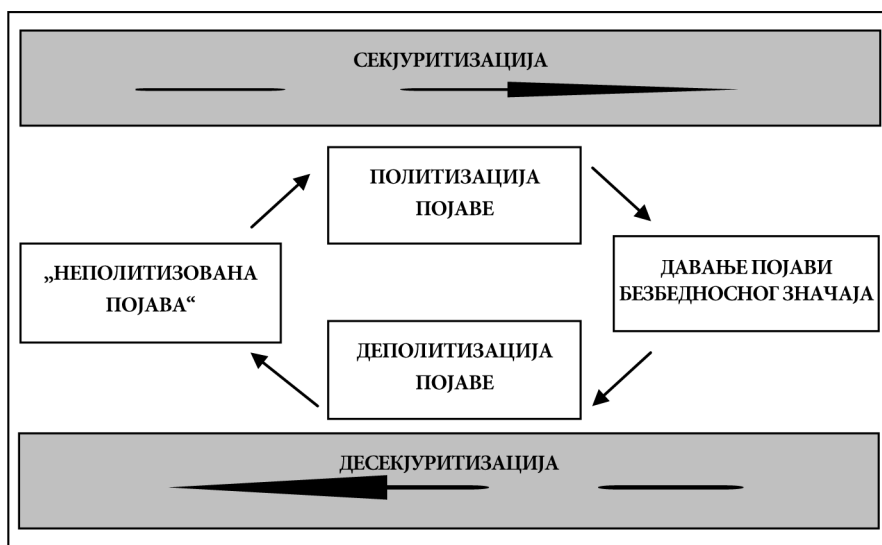
Дакле, креирање одређене безбедносне претње је интерсубјективно јер настаје као резултат „преговара“ између секуритизујућег актера и публике. Да би говорни чин резултирао успешном секуритизацијом, томе доприносе извесне олакшавајуће околности, а то су *позиција секуритизујућег актера* (уколико је секуритизујући актер неко ко је на позицији моћи и врши одређени социјални утицај) и *језик који користи* (мора се држати тзв. лингвистичко-граматичких правила безбедности и користити термине који код публике стварају безбедносне асоцијације). Процес супротан секуритизацији назива се десекуритизацијом и њиме се питања враћају у домен редовне политике и редовних политичких инструмената и утврђених правила.³⁵

Теорија секуритизације је један од најексплоатисанијих и најинтересантнијих области за истраживаче, па отуда и објашњење развијености ове теорије која има многобројне следбенике, без обзира на то да ли је критикују или ојачавају кроз нове емпиријске потврде. Стога је она константно у процесу ревизије и усавршавања. Рецимо, иако је првобитно било уобичајено за теорију секуритизације да се одваја улога секуритизујућег актера и аналитичара секуритизације (чија би улога требало да буде само објективно сагледавање и анализирање процеса секуритизације, а не учествовање у њему), од такве претпоставке се у каснијим радовима одступило јер је утврђено да аналитичар не може бити неутралан у односу на свој предмет истраживања. Он користи свој научни капитал који поседује да фабрикује одређено знање и одређене научне чињенице, као што је то случај са климатским променама, које безбедносни значај добијају захваљујући томе што су научници слали поруке о томе које су наишле на глобалну прихваћеност. На овај начин је научницима створена позиција са које могу да реализују говорни чин у пољу безбедности.³⁶

Тијери Балзак износи три основне претпоставке о теорији секуритизације. Прва претпоставка односи се на централну улогу публике јер она најчешће омогућава секуритизујућем актеру употребу ванредних мера, а често је и у директној узочној вези са питањем које се секуритизује. Друга претпоставка је она о међузависности деловања и контекста у коме се делује, чиме се указује на то да ће успех секуритизације зависити од текстуалног и културалног значења, тј. да ће се за одређени говорни чин увек везивати одређена значења која су резултат неке претходне друштвене интеракције.

35 Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J, de.: *Исмо*.

36 Willumsen Berling, T.: Science and securitization: Objectivation, the authority of the speaker and mobilization of scientific facts, *Security Dialogue*, Vol. 42, No. 4/5, 2011, p. 392.

Слика 3 – Процес секуритизације и десекуритизације³⁷

Трећа претпоставка односи се на значај пракси за секуритизацију која се дешава у пољу борбе и надметања, и у којима уобичајене праксе утичу на додељивање интерсубјективних значења. Стога он разликује два модела секуритизације: први је филозофска секуритизација, која највећи значај у процесу секуритизације придаје снази и убедљивости говорног чина помоћу кога се конструише стварност; други је социолошка секуритизација, и она највећи значај у процесу секуритизације даје мрежи пракси и контексту у коме се та секуритизација успешно прихвата.³⁸ Социолошка секуритизација не оспорава значај језичког чина, али покушава да укаже да је значајнији од самог језичког чина заправо његов ефекат који има на публику, па се фокусира на ту комуникацију, тј. праксу стварања (не)безбедности и контекст у коме се она одвија.³⁹

37 Слика преузета и прилагођена из: Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J, de.: *Security – A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, p. 23.

38 Balzacq, T.: A theory of securitization: Origins, core assumptions, and variants, in: Balzacq, T. (ed.): *Securitization Theory*, Routledge, Abingdon, 2011, pp. 1–30.

39 Huysmans, J.: What's in an act? On security speech acts and little security nothings, *Security Dialogue*, Vol. 42, No. 4, 2011, pp. 372; McDonald, M.: Securitization and the Construction of Security, *European Journal of International Relations*, Vol. 14, No. 4, 2008, pp. 563–587.

Делом социолошке секуритизације може се сматрати и тзв. „визуална секуритизација“ којом се објашњава да се процес секуритизације одвија и када не постоји само говорни, већ и визуални чин. Визуална секуритизација се одвија када слика постаје неко или нешто угрожавајуће и од чега/кога се треба хитно заштитити. Најзад, она предлаже модел секуритизације који подразумева четири компоненте: визуална компонента или постојање слике, интертекстуални контекст који прати слике, шири политички дискурс и изградња слике, а као пример наводи кризу кроз коју је Данска прошла након што су објављене карикатуре пророка Мухамеда, тј. након што је лик пророка Мухамеда секуритизован.⁴⁰

4.2.2. Сектори безбедности и регионална безбедност

Други део доприноса Копенхашке школе садржан је у истраживањима Берија Бузана о ширењу традиционалних студија безбедности на нове секторе (*секторска анализа*) и о значају региона у светској политици (*теорија регионалног безбедносног комплекса*).

Секторска анализа посвећена је анализи додавања нових области интересовања у студије безбедности, поред традиционално заступљене војно-политичке агенде, а узевши у обзир савремену безбедносну динамику. Свака област интересовања, тј. сектор, има специфичну динамику и у њему је могуће идентификовати одређени тип интеракције. Поред војног и политичког, нови сектори су још и економски, социјетални и еколошки. Војни сектор се бави односима моћи и силе, војним претњама и механизмима одговора на војне претње. Политички сектор се бави односима ауторитета, статусом власти и признањима, речју одржавањем политичког поретка. Економски сектор бави се односима у трговини, производњи и финансијама. Социјетални сектор бави се односима колективних идентитета, и најзад, еколошки, односима између људске активности и биосфере. Сваки од њих заправо екстрахује један сегмент друштвене стварности. Елементи у друштвеном систему који занимају економисте и економски сектор су богаћење, економски развој и понашање и мотивација усмерени ка максимизацији материјалне, економске користи. Политички сектор у том истом друштвеном систему фокусиран је на суверенитет и моћ, и стога их занима понашање усмерено на максимизацију моћи. Војни сектор интересује се за одбрамбене и нападачке капацитете којима држава располаже и на увећање тих капацитета; социјетални сектор и аналитичари који се њиме баве фокусирани су на заштиту идентитета и

40 Hansen, L.: Theorizing the image for Security Studies: Visual securitization and the Muhammad Cartoon Crisis, *European Journal of International Relations*, Vol. 17, No. 1, 2011, pp. 51–75.

културне независности, док су еколози усмерени ка тражењу начина да се постигне одрживи развој.⁴¹

Кроз секторску анализу на дневни ред безбедносне агенде дошли су проблеми који су променили концепцију безбедности, па је и допринос ове анализе студијама безбедности велики. Бузан је почетком осамдесетих зачео идеју секторске анализе, указујући на то да војне претње које су срце традиционалних студија безбедности нису једина брига националне безбедности, већ да су претње бројне и да варирају у зависности од тога из ког сектора долазе. Стога он примећује да су политичке претње једнако битне за националну безбедност као и војне, јер чак и када је држава јака и у традиционалном војном смислу заштићена од непријатеља, унутар ње могу бујати поделе изазване нетрпељивошћу идеологија, идеја, традиција. Национална економија је база физичког опстанка државе, а економски пад може да утиче на остале нивое и секторе безбедности, па и на стање војних капацитета. Ситуација је слична и са еколошким претњама, јер и природни догађаји, као и војни и економски, могу да угрозе физичку базу опстанка државе. У традиционалним студијама које су препознавале само војни сектор, овакве претње су сматране природним и нису биле део националне безбедносне агенде.⁴²

Данас је значај еколошког сектора за националну и остале нивое безбедности очигледан, узевши у обзир бројне емпиријске потврде у виду земљотреса, олуја, поплава, суша који наносе државама и њиховим грађанима више штете него неки од ратова у савременој историји. Социјетални сектор, најзад, исто тако може продуковати претње по националну безбедност, а оне се најчешће манифестују као сукоб различитих култура и етничких група током миграционих токова. Миграције данас прете заједничким идентитетима и култури јер мењају етнички, културално-религијски и језички састав популације и тиме онемогућавају или отежавају способност постојећег друштва да репродукује свој идентитет на традиционалан начин. Бузан је деведесетих констатовао да то потенцијално прети да доведе до својеврсног „социјеталног хладног рата“, нарочито између Запада и Ислама, у коме би Европа могла да се нађе на „линији фронта“.⁴³

Када је реч о теорији регионалног безбедносног комплекса, она почива на идеји да земље одређеног региона деле заједничке безбедносне проблеме, а ослања се на историјска искуства која показују да су кроз историју највећу претњу државама представљале земље у непосредном окружењу. Ово

41 Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J, de.: *Исмо*, стр. 7–8.

42 Buzan, B.: *People, States & Fear – An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, Boulder–Colorado, 1991, p. 82.

43 Buzan, B.: *Security in the Twenty First Century*, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 373.

су довољни разлози да Бузан осамдесетих година направи скицу теорије о регионалном безбедносном комплексу, под којим подразумева „групу држава чији су примарни безбедносни интереси толико повезани да се њихове националне безбедности не могу посматрати одвојено“.⁴⁴

Ипак, имајући у виду критичку природу Бузановог рада, касније је ова државоцентрична дефиниција доживела извесну модификацију, па се под безбедносним комплексом у том смислу подразумева „сет држава чије су главни интереси и перцепција безбедности толико повезани да се њихови проблеми националне безбедности не могу разумно анализирати или решавати одвојено, а формативна динамика и структура безбедносног комплекса су генерисане безбедносном перцепцијом и интеракцијом држава које чине тај комплекс“.⁴⁵

Најзад, међу теоретичарима је било покушаја да теорију регионалног безбедносног комплекса примене и на друге нивое анализе сем државног, па се у том смислу регионални безбедносни комплекс одређује као „сет актера чији су главни интереси и перцепција безбедности толико повезани да се њихови безбедносни проблеми не могу разумно анализирати или решавати одвојено“.⁴⁶ Ово одређење регионалног безбедносног комплекса дато је у контексту људске, а не националне безбедности, и односи се на упадљиве и истакнуте групе егзистенцијалних претњи које би биле референтни објекат.

Региони се сматрају аутономним подсистемима који су део већег међународног геополитичког система. За теорију регионалног безбедносног комплекса су значајна четири нивоа анализе који чине безбедносну констелацију:

- *унутардржавни ниво* у једном региону, а нарочито су на том нивоу индикативне рањивости генерисане унутрашњим поретком, јер специфична рањивост заправо одређује врсте безбедносних страхова које држава има и начин на који перципира друге земље;
- *односи између држава* (држава наспрам државе) који заправо и чине регион као такав;
- *интеракција региона са другим суседним регионима* (иако се интеракција унутар самог региона сматра важнијом, ова екстерна интеракција је битна у ситуацијама када се значајније мењају обрасци међузависности у региону, и то у случају присуства велике силе у неком од региона);

44 Buzan, B.: *People, States & Fear – An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, стр. 106.

45 Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J, de.: *Исто*, стр. 12.

46 De Wilde, J.: *Speaking or Doing Human Security?*, in: Den Boer, Monica; De Wilde, Jaap (eds.): *The Viability of Human Security*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008, p. 229.

- најзад, улога глобалних сила у региону (узајамно дејство глобалних и регионалних безбедносних структура).⁴⁷

Постоји девет регионалних безбедносних комплекса у међународном систему: најпре, комплекси великих сила – *северноамерички и постсовјетски* (северноазијски), а потом и *јужноамерички, европски, блискоисточни, јужноазијски, источноазијски, централноафрички и јужноафрички*. Протокомплекси су формације које имају тенденцију да једном постану самостални комплекси, и тренутно постоје два таква протокомплекса: западноафрички и протокомплекс на Рогу Африке.⁴⁸

5. Остали алтернативни приступи

5. 1. Социјални конструктивизам

Поред Копенхашке и Велшке школе, као систематизованих учења насталих првенствено у европској академској заједници под окриљем критичке школе студија безбедности, значајно место међу савременим приступима безбедности који пружају алтернативу рационалистичким погледима на свет припада *социјалном конструктивизму*. Може се слободно рећи да је конструктивизам основа већине алтернативних приступа, с обзиром на то да усвајају онтолошко полазиште социјалних конструктивиста о рефлективистичкој или интерпретативној природи доласка до одређених сазнања.

Социјални конструктивизам је теоријски приступ који своје корене има у социологији и правцу који се назива симболичким интеракционизмом.⁴⁹ У оквиру овог истраживачког правца задржано је доста претпоставки реалиста: државу прихватају као референтни објект заштите и основни ниво анализе студија безбедности. Поред тога, они не поричу стање анархије у међународним односима, као ни да је увећање властите моћи одговор на сумњу у искрене намере других држава. Када је реч о научном

47 Buzan, B., Waever, O.: *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, New York, 2003, p. 51.

48 The Persian Gulf as a Regional Security Complex, <http://policytensor.com/category/middle-east/>, приступљено 10. 09. 2015.

49 О социјалној конструкцији друштвене стварности у области међународних односа и студија безбедности (на супрот уверењу о њеној материјалној природи које долази од реалиста) најчешће говоримо када је реч о делима Александра Вента, с обзиром да је од свих социјалних конструктивиста дао највећи допринос својом књигом „Друштвена теорија међународне политике“, видети: Vent, A. E.: *Društvena teorija međunarodne politike*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014.

доприносу, углавном преузимају епистемологију позитивизма, али је зато њихова онтологија антифундационалистичка, и указује на то да стварност није дата једном за свагда и да није непроменљива, већ је онаква каквом је друштво учини, тј. исконструише. Конструктивисти сматрају да оно што ће утицати на стање у међународном систему није материјалне природе, већ зависи од вредности, идеја, историјског искуства, представа које имамо једни о другима, тј. од „идеационе концепције материјалних околности.“⁵⁰

Наиме, конструктивизам покушава да укаже на то да државе у међународној заједници не морају нужно бити непријатељи, а какву ће представу створити једни о другима зависи од интересубјективних значења која људи стварају на основу знакова које шаљу, њихове интерпретације и одговора на ту интерпретацију, и овакав процес се назива „друштвеним чином“. Вент наводи пример за то како се конструише значење, тј. ствара образац пријатељства/непријатељства:

„Можемо ли претпоставити, *a priori*, да бисмо били нападнути ако икада дођемо у контакт са ванземаљском цивилизацијом? Мислим да не. Били бисмо веома опрезни, наравно, али то да ли бисмо ставили наше војне снаге у стање приправности или покренули напад зависило би од тога како смо интерпретирали смисао њиховог првог геста за нашу безбедност – макар да избегнемо стварање директног непријатеља од онога ко може бити опасан противник. Другим речима, могућност погрешне процене не тера нас да делујемо на основу претпоставке да су нам ванземаљци претња: деловање зависи од претпоставки које му доделимо, а оне су углавном функција онога што ванземаљци раде; пре њиховог геста ми немамо системску основу за приписивање вероватноће напада. Уколико би њихов први гест био појављивање са хиљаду свемирских бродова и уништавање Њујорка, ми бисмо ситуацију дефинисали као угрожавајућу и одговорили у складу са тим. Али, уколико би се појавили са једним свемирским бродом, говорећи нешто налик „долазимо у миру“, ми бисмо се осећали увереним и вероватно бисмо одговорили гестом чија би намера била да и њих уверимо у добре намере, чак и ако се овај гест са њихове стране не би нужно интерпретирао као такав.“⁵¹

Социјални конструктивисти међусобно су подељени у две групе – „лаки конструктивисти“ и „тешки конструктивисти“. И једни и други имају заједничку онтолошку позицију о природи друштвене стварности – она је друштвено конструисана, не материјална. Међутим, када је у питању епистемологија, лаки конструктивисти се приклањају позитивизму

50 Kolodziej, E. A.: *Исмо*, стр. 268.

51 Wendt A.: Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics, *International Organisation*, Vol. 46, No. 2, 1992, p. 405.

и утврђивању узрочно-последичних веза, за разлику од тешких конструктивиста који се залажу за интерпретативну епистемологију.⁵²

Лаки конструктивисти државу посматрају као основну јединицу политичке организације, а њене безбедносне улоге као безвременске, чиме конструктивизам задржавају у широком спектру преовладавајућих теорија међународних односа. Тешки конструктивисти критикују њихову реификацију државе јер тиме оправдавају њено полагање права на монопол физичке принуде, а то је управо обележје које тешки конструктивисти доводе у питање. Сем тога, тешки конструктивисти сматрају да не треба привилеговати тврдње постојећих, ауторитативних теоријских праваца, већ стварати знања која еманципују људе од угњетавачких структура.⁵³

5. 2. Феминистички приступи

Следећи истраживачки приступ међу алтернативним приступима, *феминистички приступ(и)*, уводи род као кључни фактор у разумевању динамике безбедности. Ова струја указује на значај превазилажења дискриминације и занемаривања женског пола приликом решавања безбедносних проблема, првенствено као најмасовнијих жртава ратова и избеглица као њихових последица.

Оваква ситуација последица је, по феминистима, одсуства жена у области високе политике. Наиме, међународна политика је поље интересовања традиционално резервисано за мушкарце, а феминисткиње у савременом свету истичу потребу за променама у начину на који се међународна политика спроводи. Оне подразумевају више уважавања женског искуства и знања у међународној политици, за разлику од ситуације у којој се жене обично налазе на маргинама друштвених и међудржавних политика.⁵⁴

Теоретичари феминистичке струје баве се начином на који род утиче на сферу безбедности и исходе безбедносне праксе. Овај приступ се сматра савременим, алтернативним, с обзиром на чињеницу да пажњу помера са државног на друге нивое анализе, пре свега индивидуе и људске колективе.

52 Одлика интерпретативне епистемологије је уверење да објективна знања нису могућа, па стога ни утврђивање узрочно-последичних веза, па су и методи који се користе у оквиру интерпретативне епистемологије квалитативни, јер за циљ имају проучавање субјективног искуства људи и значења која они придају том искуству. Видети више у: Marsh, D.; Stoker, G.: *Теорија и методе политичке знаности*, Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2005. (prevod).

53 Kolodziej, E. A.: *Исмо*, стр. 282.

54 Tickner, A.: *Feminism and Security*, in: Hughes, C.; Meng, Y. L. (eds): *Security studies*, Routledge, London and New York, 2011, p. 49.

Циљ феминистичког приступа је да се боље разуме родна позиција у сфери безбедности и допринесе превазилажењу дискриминације и занемаривања женског пола приликом решавања безбедносних проблема, али и укаже на потребу заштите жена као рањиве категорије од свих облика угрожавања.⁵⁵

Скретање пажње на родна питања у сфери безбедности добило је свој институционални оквир у виду усвајања Резолуције 1325 под називом „Жене, мир, безбедност“ од стране Савета безбедности Уједињених нација у октобру 2000. године. У теоријском смислу, бављење питањима рода односи се на феминистичку епистемологију и критику апстрактне рационалности која подржава дуализме (по феминистима, у основи свих дуализама постоји основни, а то је подела на мушко и женско). Феминистичка струја заснована је на строгој критици да се рационалност, објективност и остали позитивни делови дуализама везују за мушкарце, и да жена у таквом поретку има само статус објекта, тј. предмета сазнања, а не субјекта.⁵⁶

С обзиром на чињеницу да су приступи феминистичком проблему хетерогени, не може се говорити о јединственој епистемологији, већ о више феминистичких приступа. Најучесталија је подела на либерални и радикални феминистички приступ.

Либерални феминистички приступ је умеренији и бави се анализирањем фактичког стања ствари у сфери безбедности, тј. фокусиран је на сазнања о заступљености жена у одређеним структурама у сфери безбедности, у војсци, полицији, службама безбедности, приватном сектору безбедности и међународним институцијама. Основна замисао либералних феминиста је да истраже да ли постоје и које су препреке, заступљености жена у руководећим и управљачким телима и на који начин њихово присуство/одсуство утиче на исходе криза и конфликта. За либералне феминисте, неопходно је идентификовати баријере које су постављене према партиципацији жена у сфери безбедности, како би се оне отклониле, на тај начин допуштајући женама које су заинтересоване за једнакост могућности да прихвате изазове политичког и јавног живота.⁵⁷

Радикални феминистички приступ усмерен је ка разликама у друштвеном третману жена и мушкараца и ка инфериорном положају

55 Поповић, М.; Цветковић, В.: Жене као учесници у мировним операцијама и доносиоци одлука у сектору безбедности, *Култура полиса*, посебно издање 2, Култура полиса, КПА, Нови Сад, Београд, 2012, стр. 273–290.

56 Видети: Лончаревић, К.: Феминистичка епистемологија: Настанак, развој и кључни проблеми, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 7, Факултет политичких наука, Београд, 2012, стр. 42–43.

57 Whitworth, S.: Feminist Perspectives, in: Williams, D.P. (ed.): *Security Studies: An Introduction*, Routledge, New York and Wolverhampton, 2008, p. 105.

жена који произилази из патријархалног начина организовања друштва. За разлику од либералних феминиста, који заступљеност жена у сектору безбедности сматрају одразом природне тежње за једнакошћу, радикални феминисти сматрају да жене у сектору безбедности треба да буду присутне због убеђења да жене имају другачији приступ решавању безбедносних и политичких проблема од мушкараца, заснован на сарадњи и миру.⁵⁸

Овај приступ подлеже бројним критикама и има емпиријске слабости. Став да жене увек подржавају мирољубиве начине решавања сукоба може оповргнути мноштво примера кроз даљу и ближу историју јер су жене, иако малобројне, као учесници политичких процеса и доносиоци важних безбедносних одлука често показивале већи степен бруталности и одлучности да се бројни проблеми решавају оружаном силом.⁵⁹

Поред либералног и радикалног феминистичког приступа, јавља се још и *постструктуралистички феминизам*, који подели на полове не придаје никакво значење пре него што се стави у одређени дискурзивни контекст. Овај приступ сугерише да ми телима дајемо смисао и приписујемо им значење као резултат идеја које имамо о роду: тело није онтолошки предодређено на род, већ је род произведен кроз дискурс и представља део тог дискурса.⁶⁰

Значај феминизма у практичном смислу заснива се на фактичком побољшању позиције жена у сфери безбедности. Уважавања родне равноправности стога не сме бити искључиво концептуално и теоријски, већ треба да се огледа и на оперативном плану. Области које су значајне феминистичком приступу у том смислу су присуство жена у полицијским структурама и оружаним снагама, позиција жене као актера и жртве у оружаним сукобима, учешће жена у процесима успостављања и одржавања мира и заступљеност жена у управљачким телима и на управљачким позицијама.⁶¹

58 Исто, стр. 106.

59 Као један од примера може се навести и бивша државна секретарка САД, Медлин Олбрајт, позната по реченици: „У чему је сврха поседовања овакве супериорне војне силе о којој стално причате ако не можемо да је употребимо?“, образлажући свој став према употреби војске у решавању сукоба на Балкану и Блиском Истоку. Видети: With Albright, Clinton Accepts New U.S. Role, <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/govt/admin/stories/albright120896.htm>, приступљено 10. 09. 2015.

60 Shepherd, L.: Feminist security studies, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, pp. 14–15.

61 Londoño López, M. C.: Seguridad y género: una agenda pendiente, *La manzana de la discordia*, Vol. 5, No. 1, 2010, pp. 55–62.

5. 3. Постмодерно промишљање безбедности

У алтернативне правце у студијама безбедности убраја се и *постмодернизам*. Као и остали алтернативни приступи, он изазива постојеће структуре и даје другачија објашњења безбедносних феномена у односу на реалисте и либералисте. Постмодерно промишљање безбедности заједнички је назив за *постструктурализам* и *постколонијализам*.

5. 3. 1. Постструктурализам

Постструктуралисти посматрају концепт безбедности као дискурзивну творевину и указују на постојање „другости“ као неопходног елемента за изградњу идентитета државе. Они тврде да не постоји трајна и чврста основа за изградњу научних објашњења, као ни трајни обрасци пријатељства или непријатељства држава, већ да су они социјално конструисани, али кроз језик безбедности, тј. дискурс. Безбедност као језик, тј. значења која се овом термину придају, омогућава актерима и институцијама нагомилавање ресурса, коришћење насиља, контролисање политичких агенди. Безбедност као систем значења има троструко објашњење:

- прво, безбедност се објашњава као „говорни чин“ који кад се стави на неку агенду и као такав буде прихваћен постаје секуритизован, тј. значајан за безбедност;
- друго, безбедносни дискурс и праксе се стварају као продукт борби за моћ које се врше у име безбедност, а које се везују за само питање опстанка и
- треће, процес додељивања значења је нестабилан, и никада неки појам није присутан самостално и независно од других, увек је део ланца или система.⁶²

Дакле, значење се производи између појма и неког другог њему супротног појма и увек се заснива на супротностима и дихотомијама. У тражењу значења, безбедност се ослања на девалвиране појмове за које је везан (небезбедност генерално, а и други термини који се за тај термин везују, попут комунизма, илегалног имигранта, терористе, побуњеника, цихадисте и сл.) и који му дају контекст и значење појма небезбедност.⁶³

Безбедносни дискурси зависе од одређених представа које имамо о свету око нас и ти дискурси имају улогу да те представе одржавају. У зависности од идеја које неко има, историјских искустава и слике о

62 Burke, A.: Post-Structural Security Studies, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, pp. 79–81.

63 Исто, стр. 81.

другоме, такав ће језик безбедности стварати и обликовати праксе у складу са њим. Неопходност постојања „другости“ за стварање дискурзивних творевина безбедности указује да је обликовање сопственог идентитета засновано на постојању другог који је том идентитету претња. Данас безбедност претпоставља поверење и идентитет међу члановима заједнице, док се неодређеност, страх и анархија приписују замишљеном месту ван друштвеног поретка.⁶⁴

Ивер Нојман наводи Хантингтонов „Сукоб цивилизација“ као пример нуђења „другости“ у сврху практичног политичког савета за учвршћивање заједништва људских колективитета. По њему, интеграција и искључивање су две стране исте медаље, па се не треба бавити тиме да ли долази до искључивања другог у процесу креирања идентитета, већ како се то дешава.⁶⁵

Нарочито је илустративан пример креирања европског идентитета који се заснива на дискурсу који Русију представља као потенцијалну војну претњу и тиме угрожава све вредности на којима почива европски колективни идентитет. При том, реакција Русије на експанзију ЕУ и НАТО посматра се у европским круговима као тест којим се проверава до које је мере Русија научила да институционализација европског и уопште Западног „сопства“ нису и не могу бити претња Русији.⁶⁶

На сличан начин се објашњава и спољнополитичко креирање америчког идентитета, који се заснива на постојању дуализма пријатељ/непријатељ, и како је кроз дискурс о претњи у виду Совјетског Савеза креиран хладноратовски идентитет САД.⁶⁷

5.3.2. Постколонијализам

Постколонијални приступ или постколонијалне студије у својој основи су критичке студије и скрећу пажњу на мањкавости доминантних приступа унутар студија безбедности, који су настали на искуствима евроатлантске традиције. Овај приступ се фокусира на структуралне неједнакости система „центар/периферија“ као позадину за размишљање о главним токовима безбедности.

64 Aradau, C., Van Munster, R.: Post-structuralism, Continental Philosophy and the Re-making of Security Studies, in: Dunn Cavelty, M., Mauer, V. (eds.): *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 74.

65 Neumann, I.: *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*, Borderlines, Vol. 9, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999, p. 37.

66 Исто, стр. 108–109.

67 Студију о дискурзивном стварању америчког спољнополитичког идентитета видети код: Campbell, D.: *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998.

С обзиром на чињеницу да су студије безбедности у већем обиму концентрисане на политику моћи великих сила, оно што постколонијалистички приступ покушава да укаже је да и мале, неразвијене земље имају сопствене концепције вредности и интереса и сопствену безбедносну динамику. Другим речима, постколонијални приступ усмерава пажњу на начине на које се безбедност перципира од стране оних који себе сматрају „жртвама политике великих сила“.⁶⁸

Постколонијални приступ стога се често назива и „приступом потлачених“, што има смисла ако се узме у обзир став политичке и интелектуалне елите Западних земаља да земље Трећег света нису равноправни актери светске политике, а понекад се чак сматрају и нерационалним актерима. Као пример може се навести нуклеарна политика која се углавном базира на претпоставци да је много сигурније да нуклеарно наоружање буде у рукама еминентних нуклеарних сила него у рукама неке од држава Трећег света. На томе се заснива тзв. „алармизам“ Запада о опасностима нуклеарног оружја које је у поседу земаља Трећег света.⁶⁹

Постколонијални приступ настао је као реакција на „западноцентричну“ природу студија безбедности, узевши у обзир то да оне почивају углавном на европском и северноамеричком искуству безбедности, при чему се занемарују особености и социјално-политички контекст земаља Трећег света у овој области. Дефиниција безбедности не може бити потпуна уколико се заснива само на искуству развијених земаља, а појам безбедности и безбедносне претње разликује се у развијеним државама и државама Трећег света. Предоминантна Западна конотација безбедности анализира развијене, суверене државе као јединице међународног система, што постколонијалисти критикују, узевши у обзир неразвијеност држава у земљама Трећег света. Из тога произилази да и природа безбедносних претњи није иста, јер су земље Трећег света углавном суочене са претњама које долазе унутар државе. Разлике у безбедносним проблемима и безбедносном усмерењу државе везују се за две кључне варијабле, а то су историја настанка државе у земљама Трећег света у односу на државе Запада, као и образац регрутовања елита и успостављања и одржавања режима код једних и истог процеса код других.⁷⁰

Недостатак легитимитета власти или одсуство друштвеног консензуса о фундаменталним државним и друштвеним питањима, што резултира

68 Biswas, S.: Post-colonial security Studies, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 90.

69 Gusterson, H.: Nuclear Weapons and the Other in the Western Imagination, *Cultural Anthropology*, Vol. 14, No. 1, 1999, p. 112.

70 Ayoob, M.: Security in the Third World: The Worm about to Turn, *International Affairs*,

одсуством широке народне подршке режимима, доводи до унутардржавних тензија и несигурности које стварају другачији безбедносни амбијент од оног у коме функционишу земље Западног света. Територијално благостање и целовитост, друштвена кохезија и политичка стабилност сматрају се детерминантама мирољубиве природе односа индустријализованих Западних демократија, и све док земље Трећег света нису у могућности да достигну ове циљеве, њихове формално успостављене демократске институције биће рањиве у односу на унутрашње изазове.⁷¹

Безбедносна искуства Трећег света указују на то да је већина постхладноратовских конфликта производ деловања локалних фактора, а не последица промене структуре међународног система од биполарног ка мултиполарном, како су тврдили реалисти.⁷²

Сматра се да је појавом Трећег света постављен изазов доминантном (реалистичком) схватању безбедности у погледу најмање три ствари. Најпре је доведен у питање његов фокус на међудржавни ниво као тачку порекла безбедносних претњи, јер су претње у већем делу света унутардржавне. Потом, у питање се доводи и искључивање невојних феномена из агенде студија безбедности, узевши у обзир бујање тероризма, организованог криминала и осталих невојних претњи. Најзад, пред изазовом је и уверење да је глобална равнотежа моћи легитимни и ефикасан инструмент међународног поретка.⁷³

На основу безбедносних искустава Трећег света, постколонијалне студије су допринеле ширењу истраживачког поља студија безбедности на економску стабилност, болести, сиромаштво, загађивање животне средине, упркос критикама реалиста да би то уништило интелектуалну кохерентност студија безбедности.

Поред указивања на теоријске недостатке студија безбедности, постколонијалисти указују и на практичну политику која не може бити комплетно сагледана без искустава Трећег света, узевши у обзир то да већина светског становништва живи ван Западне цивилизације и да се европски и неевропски свет узајамно конституише и заједно ствара историју. Поред тога, за разлику од традиционалних студија безбедности, које су сукобе Севера и Југа сматрали „малим ратовима“ или асиметричним сукобима на периферији, ти сукоби сада постају централна тема студија безбедности. Најзад, покрети отпора који су обликовани најпре око Ал

Vol. 60, No. 1, 1984, p. 44.

71 Ayoob, M.: *Defining Security: A Subaltern Realist Perspective*, in: Krause K., Williams, M. (eds.): *Исцо*, стр. 136.

72 Acharya, A.: *The Periphery as the Core: The Third World and Security Studies*, in: Krause K., Williams, M. (eds.): *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997, p. 307.

73 *Исцо*, стр. 301.

Каиде, а данас око Исламске Државе, и реакција на њих, по свом обиму су глобални и нису ограничени на одређене државе или одређене регионе.⁷⁴ Ово постколонијалним студијама даје нарочит значај у оквиру студија безбедности, посебно када је реч о постхладноратовском периоду.

5. 4. Школа глобалног друштва

Најзад, присталице *школе глобалног друштва* заступају тезу да је систем суверених држава уступио место глобалном друштву које обухвата појединце, друштвене групе, народе итд. Реч је о идеји стварања светске заједнице појединаца коју ће подржавати тзв. заједничко право човечанства, односно светско право.

Концепт глобалног друштва заснива се на изградњи глобалног идентитета и узима глобалну популацију као целину за основу тог идентитета. Указује и на опасност глобалних безбедносних изазова и претњи. Школа глобалног друштва је прогресивна теоријска мисао која се ослања на учење тзв. енглеске школе о међународном друштву. Ова школа бави се испитивањем традиционалних међународних теорија и подељена је у три основне групе: реалисте, рационалисте и револуционисте. Њихови основни концепти су међународни систем (реалисти), међународно друштво (рационалисти, умерена и фаворизована опција унутар школе) и глобално друштво (револуционисти).⁷⁵

Рад енглеске школе фокусиран је на међународно и глобално друштво и норме, правила и институције које подупиру *raison de système* (разлог система, супротно појму државног разлога) и друштвени поредак међународног друштва.

Енглеска школа ослања се на учења реалиста, али и либералиста, социјалних конструктивиста и постструктуралиста. У оквиру школе постоје два крила: *плуралисти*, који су државоцентрично опредељени и залажу се за концепт међународног друштва суверених држава и *солидаристи*, који се залажу за идеју глобалног друштва. Ипак, сматра се да је глобално друштво запостављен, још увек недовољно развијен појам у односу на појам међународног друштва. С тим у вези, истиче се неколико основних карактеристика глобалног друштва у опусу енглеске школе, тј. проблема који се јављају у вези са овим концептом:

- појам глобалног друштва има маргиналну позицију у литератури, није систематично развијен и остаје секундаран у односу на појам међународног друштва;

74 Barkawi, T.; Laffey, M.: The postcolonial moment in security studies, *Review of International Relations*, Vol. 32, No. 2, 2006, p. 330.

75 Buzan, B.: *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalization*, Cambridge University Press, New York, 2004, p. 7.

- упркос маргинализовању у теоријском смислу, концепт глобалног друштва у оквиру енглеске школе заузима значајно место јер је од круцијалне важности подстицање трагања за поретком на коме почива друштво читавог човечанства, што се у оквиру школе види као идеал коме треба тежити;
- и даље постоји снажно мимоилажење политичких позиција када је реч о глобалном друштву: с једне стране се брани идеја да је међународно друштво неопходно за постојање светског поретка; с друге стране, траже се начини да се умање лоше последице по људска права која долазе од основних принципа међународног друштва, принципа суверености и неинтервенционизма;
- глобално друштво у аналитичком смислу представља нешто попут „корпе за отпатке“ у коју улазе револуционизам, космополитизам и транснационализам. Постоји снажно уверење да међународно и глобално друштво почивају на онтолошкој разлици између државног нивоа, с једне стране и компликоване матрице коју чине појединци, недржавне групе и транснационални актери, с друге стране. И даље је нејасно какав је однос међународног и глобалног друштва: према једнима, глобално друштво је предуслов међународног друштва; према другима, глобално друштво и међународно друштво су непријатељски концепти и искључују се; према трећима, ова два концепта су „потенцијални партнери за брак“;
- рационалистичко виђење глобалног друштва које реалистичком виђењу додаје цивилизацијски фактор (фактор културалног јединства), посебну пажњу поклања међународној интеракцији, која укључује дипломатију, право и трговину. Међутим, није било следбеника ове идеје која трговину сврстава у део рационалистичке агенде;
- постоји снажна претпоставка да о међународном и глобалном друштву треба размишљати у глобалним оквирима и да њихови регионалистички и подсистемски правци развоја морају одузети од њихове целовитости стварањем компетитивних центара.⁷⁶

Сматра се да је енглеска школа неправедно запостављена у области студија безбедности, јер у тој области пружа значајни допринос: поред државног разлога, укључује појам „разлога система“, указује на важност нормативног оквира за секуритизацију, указује на историјску варијабилност основних концепата студија безбедности, као што су рат, равнотежа моћи и људска права, указује на значај инсајдер/аутсајдер димензије за односе у

области безбедности која је заснована на поделама унутар међународног друштва итд.⁷⁷

6. Теорија безбедносне културе

Теорија безбедносне културе је на нашим просторима веома млада.⁷⁸ Наиме, о безбедносној култури до почетка трећег миленијума у Републици Србији готово да није ни било речи: о томе се није писало⁷⁹, а готово се ништа није ни полемисало. Подстрек ширим научним и стручним промишљањима и полемикама о безбедносној култури била је монографија *Безбедносна култура* која је објављена 2004. године. Реч је о научном тексту у којем су, применом методологије истраживања у области друштвених наука, приказана теоријска промишљања о појму, основним (етичким, социолошким, економским и васпитно-образовним) аспектима, принципима и опредељујућим факторима безбедносне културе, као и о безбедносној култури у друштву и националном систему безбедности, те о односу безбедносне културе и професионалних кодекса.⁸⁰

Објављивање ове књиге утицало је на то да се у студијским програмима неколико високошколских установа уведе наставни предмет под називом *Безбедносна култура*. Пре свега, реч је о Факултету безбедности Универзитета у Београду⁸¹, Правном факултету Универзитета у Новом Саду,⁸² Факултету за криминалистику, криминологију и безбедносне

77 Buzan, B.: *The English School: A neglected approach to International Security Studies*, *Security Dialogue*, Vol. 46, No. 2, 2015, pp. 126–143.

78 Инспирирано текстом: Mijalković, S.; Otašević, B.: *Work on Improving Safety Culture of the Citizens of the Republic of Serbia*, *Bezpieczeństwo – Powinność czy Gwarancja?*, *Aspekty Prawne I Prawnoustrojowe*, Wyższa szkoła humanitas, Sosnowiec, 2014, pp. 117–130.

79 Једини текстови о безбедносној култури били су једна одредница у једином лексикону безбедности (Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Партизанска књига, Београд, 1986, стр. 23), један стручни чланак у часопису националног значаја (Кешетовић, Ж.: *Безбедносна култура у условима друштвених промена*, *Безбедност*, број 6, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 1995, 849–854) и једна дефиниција појма безбедносне културе која је приказана у уџбенику: Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1999, стр. 45.

80 Стајић, Љ.; Мијалковић, С.; Станаревић, С.: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2004.

81 http://www.fb.bg.ac.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=150&Itemid=416, доступно 10. 11. 2015.

82 <http://www.pf.uns.ac.rs/studije/sup>, доступно 10. 11. 2015.

студије у Сарајеву⁸³ итд. Безбедносна култура налази се на листи изборних предмета и на недржавним образовним институцијама у земљи и региону, као што су Факултет за правне и пословне студије Универзитета „Лазар Вркатаћ“ у Новом Саду⁸⁴ и Факултет за безбједност и заштиту Независног универзитета у Бања Луци.⁸⁵

Срећом, ово није био крај развоја идеје и концепта безбедносне културе. На жалост, нису добри поводи интензивирања развоја ове идеје, а то је све учесталија угроженост ученика и младих у Републици Србији. У условима пораста стопе криминалитета малолетника, од чега је добар део кривичних дела био вршен у објектима школа или према имовини школа и наставног особља, министарство надлежно за послове образовања донело је закључак о неопходности унапређења безбедносне културе младих. Схваћено је да улога школе није само едукативна, односно преношење одређених знања која су неопходна за даље школовање и за будуће занимање појединаца, већ и да је подједнако значајна и припрема младих за њихово свеколико активно учешће у друштвеном животу. Ово свакако подразумева и преношење одређених знања и вештина, као и изградњу ставова ученика о потреби да се сами заштите од разноврсних појава којима се угрожава њихов живот и имовина, живот и имовина лица из њиховог окружења, као и друге вредности друштва. То се постиже непосредним и правилним личним ангажовањем у случају било какве опасности и/или алармирањем социјалног окружења, пре свега друштвених субјеката у чијој је надлежности старање о безбедности. Резултат тога био би да појединац, пре свега млади члан друштва, не буде само пасиван субјект којег штите друштво и држава, него активни фактор личне, туђе, јавне, па и националне безбедности. Таква способност појединца да самоиницијативно и правилно учествује у реализацији друштвене функције безбедности значајан је фактор превенције криминала и других појава угрожавања безбедности.

С тим у вези, средином 2005. године започето је реализовање пилот пројекта Министарства просвете и спорта Републике Србије и Факултета безбедности Универзитета у Београду под називом *Учењем до безбедности*, чији је циљ био да се увођењем факултативног наставног предмета *Безбедносна култура* у средње школе унапреди безбедност школске популације. Наставни предмет се експериментално изводио у двадесет школа у Србији (по 5 школа у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу).

83 <http://www.fknbih.edu/dnn/Portals/0/Info%20materijali/Informacije%20za%20studente.pdf>; <http://www.fknbih.edu/dnn/Portals/0/Nastavni%20planovi%20i%20pravila/Nastavni%20plan%2007.pdf>, доступно 10. 11. 2015.

84 http://www.fpps.edu.rs/bezbednost/predmeti_bezbednost.htm, доступно 11. 11. 2015.

85 <http://fbzbl.net/site/studijски-programi/bezbjednost-i-zastita/plan-i-program-za-studij-bezbjednosti-i-kriminalistike-i-godina/>, доступно 11. 11. 2015.

Као резултат реализације једне од фаза овог пројекта, настала је монографија *Безбедносна култура младих – како безбедно живети* која је требало да буде основа будућег уџбеника за истоимени наставни предмет. Осим краћег осврта на садржаје који су представљени у првој монографији, друга монографија је садржала и: етиолошке, феноменолошке и виктимолошке аспекте бројних савремених проблема безбедности младих (толеранција, равноправност полова, однос према мањинским групама, конфликти, наркоманија и алкохолизам, коцкање, облици физичког, сексуалног и вербалног насиља, насиље у породици, вршњачко насиље, грађански нeredи и насиље на спортским приредбама, сексуално експлоатисање деце, трговина људима, терористичке претње и напади, неовлашћена употреба ватреног оружја и експлозивних направа, деструктивно деловање секти, компјутерски криминал, елементарне непогоде) са смерницама за поступање и заштиту безбедности људи и имовине у конкретним ситуацијама; смернице за безбедно понашање у одређеним сферама живота (саобраћајна, здравствена и еколошка култура, безбедност у школама, безбедност на школским екскурзијама и школским прославама, безбедност у објектима становања, средства за личну заштиту и заштиту објеката) и аргументе за унапређење сарадње грађана са полицијом и другим субјектима безбедности. Однос садржаја прве и друге монографије је однос општег према посебном.⁸⁶

Нажалост, наставни предмет *Безбедносна култура* није уведен у образовни процес средњих школа. Због бројних проблема објективне природе, а пре свега због недостатка материјалних средстава, реализовање пројекта је „замрзнуто“. Осим тога, таква судбина пројекта имала је и извесну политичку позадину, због честих промена министара надлежних за просвету. Међутим, на бази овог пројекта, развијено је мноштво пројеката за унапређење безбедности младих које спроводе бројне невладине организације и струковна удружења. Такође, о феномену безбедносне културе почело је да се пуно полемише.⁸⁷ Осим тога, многе локалне власти у Републици Србији почеле су да размишљају о томе како да унапреде безбедност својих грађана, у чему развијање њихове безбедносне културе има значајно место.

86 Стајић, Љ.; Мијалковић, С.; Станаревић, С.: *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, исто.

87 Само на српској опцији Google претраживача (www.google.rs), на дан 11. новембра 2015. године, претраживач је по кључној речи „безбедносна култура“ идентификовао око 117 000 резултата. Видети: https://www.google.rs/?gws_rd=ssl#gs_rn=17&gs_ri=psy-ab&suggest=p&cp=16&gs_id=1b&xhr=t&q=bezbednosna+kultura&es_nrs=true&pf=p&output=search&scient=psy-ab&oq=bezbednosna+kult&gs_l=&pbx=1&bav=on.2,or.r_qf.&bvm=bv.48293060,d.Yms&fp=c2269e450c41d01&biw=1249&bih=537, доступно 11. 11. 2015.

Међутим, теорија безбедносне културе је „наставила да живи“, управо због својих позитивних страна и иновативности у поимању и практиковању безбедности. Наиме, безбедност и култура су категорије које се нужно допуњују и граде одређен однос међузависности. Ако се култура дефинише као скуп универзалних вредности на основу којих човек одређује свој положај у друштву и свету, а безбедност као заштита и заштићеност тих вредности, јасне су њихова повезаност и условљеност.⁸⁸

Генерално, безбедносна култура је понашање којим се ствара безбедност или доприноси безбедности, односно понашање којим се не угрожава или не доприноси угрожавању безбедност. Конкретније, безбедносна култура је скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених, националних и међународних вредности од свих извора, облика и носилаца угрожавања без обзира на место или време њиховог испољавања.⁸⁹

Дакле, безбедносна култура је понашање вођено свешћу о неопходности супротстављања појавама угрожавања безбедности, и то: отклањањем етиолошких фактора; самосталном акцијом против актера угрожавања, уколико се тиме не угрожава сопствена безбедност или безбедност других; благовременим алармирањем релевантних субјеката националног система безбедности; самосталном акцијом или алармирањем субјекта безбедности који ће спречити настанак штетне последице, ублажити, отклонити или онемогућити развој настале штетне последице, као и што ефикасније ревитализовати нападнуте вредности.

Значи, очигледно је да су у бити безбедносне културе:

- одговорност за себе, друге, државу, међународну заједницу и све вредности које треба штитити (од здравља, имовине, морала, културног наслеђа до екологије и генетике);
- свест о потреби, начинима и средствима штићења поменутих вредности (свест о облицима угрожавања, њиховим последицама, свест о механизмима индивидуалне и колективне заштите и о властитим задацима и правима у томе);

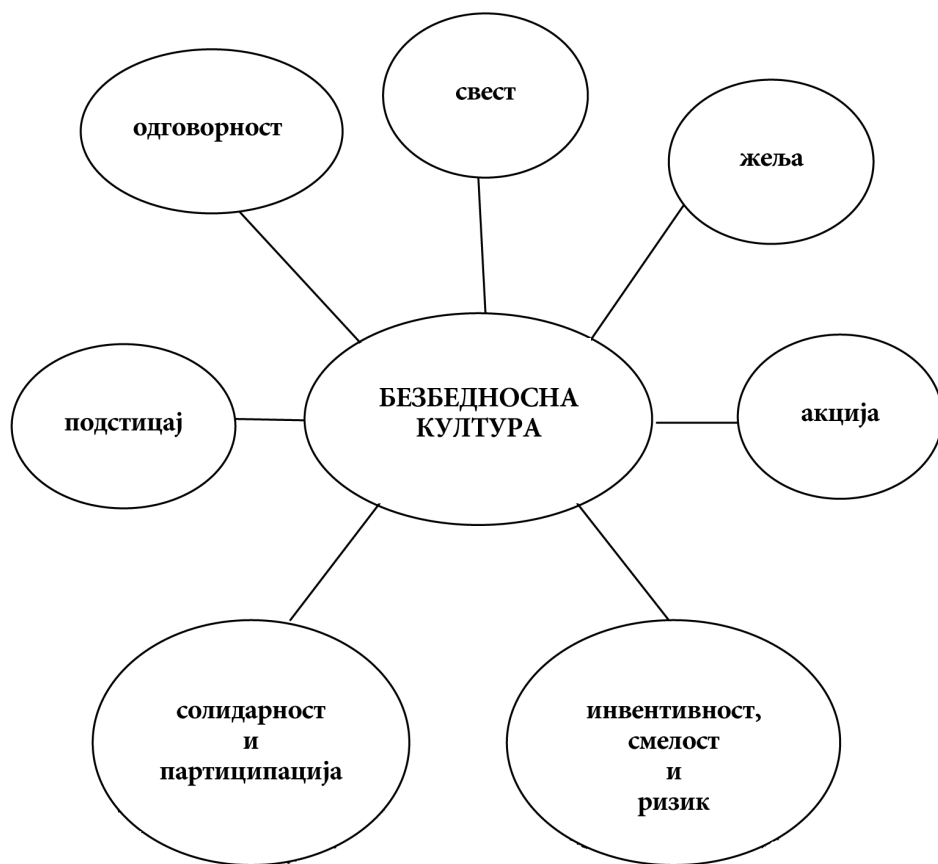
88 Видети: Мијалковић С.: О корелацији културе и националне безбедности, *Култура полиса – часопис за неговане демократске политичке културе*, број 11/12, Удружење за политичке науке Србије – Огранак у Новом Саду и Графомаркетинг, Нови Сад, 2009, стр. 601–617.

89 Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2005, стр. 29–30.

- *солидарност и партиципација*, као природно право за подједнаку безбедност свих људи, али уз свест о томе да у остваривању безбедности сви имају дужност давања личног доприноса (схватање да безбедност не настаје сама за себе, него се изграђује, брани и унапређује, што захтева индивидуални и групни рад, одрицање и улагање, уз уважавање других људи и њихових потреба);
- *жеља* за супротстављањем угрожавајућим појавама и када се оне дешавају другима, жеља да се стање безбедности унапреди, да се опасне појаве етикетирају и слично;
- *подстицај*, као енергија којом се стварају позитивне промене од значаја за опстанак, развој и напредак друштва;
- *инвентивност, смелост и ризик*, као значајне одреднице активног деловања у супротстављању угрожавајућим појавама. Наиме, појаве угрожавања су врло променљиве, опасне, тешко искорењиве и имају своје начине „заштите“. Стога њихово искорењивање захтева сталну примену нових метода и средстава којим ће им се најлакше „доскочити“, уз смањивање могућности да произведу штетне последице оном према коме су усмерене или да угрозе оног ко им се супротставља;
- *акција*, извршна мера којом се стање безбедности доводи до жељеног нивоа, односно којом се стварају жељене промене. Пре свега, реч је о акцијама дефинисања интереса, вредности и циљева (појединца, друштвених група, друштва или савеза држава); препознавања извора, облика и носиоца угрожавања; дефинисања стратегије заштите вредности (акција на организацији, регулацији и успостављању односа) и акцијама оперативног деловања.⁹⁰

Операционализацијом ових ставова употпуњује се и слика о томе да је безбедносна култура у многоме и последица социјалног наслеђа која има своје циљеве и извесну стратегију за постизање циљева. Безбедносна култура је уједно и идеја како да се пронађу иновативне и креативне мере за решавање различитих безбедносних проблема. Она јача *присутност професионалних субјеката безбедности* на локалном подручју. Тиме се успоставља међусобно поверење и побољшавају односи између грађана и субјеката безбедности, што доприноси унапређењу стања безбедности.

90 Стајић, Љ.; Мијалковић, С.; Станаревић, С.: *Безбедносна култура*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2013, стр. 41.

Слика 4 – Садржај безбедносне структуре

Очигледно је да безбедносна култура има грађанску (личну, друштвену, међународно-глобалну) и професионалну димензију. Уколико је та веза чвршћа, утолико је заједница безбеднија. На квалитет наведене везе, осим социјалног и културног наслеђа, утичу образовање (обука), свест, политика, стање у друштву (друштвено-политичке и економске прилике), међународно окружење и други чиниоци.⁹¹

Истовремено, очигледно је и да безбедносна култура има своју субјективну и објективну димензију, тј. сфере које се тичу људске свести и знања и сфере деловања и производње последица у спољном свету.⁹²

91 Исто, стр. 41–42.

92 Исто, стр. 45–47.

У основи субјективне сфере безбедносне културе су већ елабориране људске емоције и биолошки нагони.

Следећи нивои безбедносне културе су *знања и вештине која се стичу васпитавањем*, пре свега у породици. Реч је о преношењу традиционалних вредности и начина њиховог поштовања и заштите. У томе велики значај има и религија, у оквиру које се негује култ извесних обичаја, веровања, те вредности и начина њиховог достизања, уживања и заштите. Страх од тога да је нешто незаконито, неморално, да је грех, да се „не ваља чинити“, да изазива осуду околине, свакако доприноси развоју свести о томе да треба чинити добро, а избегавати зло, што је безбедносна култура.

Даље, значајан је ниво *знања и вештина која се стичу образовањем и обављањем професије*. Тако се у оквиру сваке едукације, што обухвата и стручно усавршавање, стичу извесна стручна знања која су применљива на пољу заштите безбедности. Таква знања се не примењују само у вршењу радног позива (службене дужности), већ и у свакодневном животу.⁹³

Најзад, веома је значајан ниво *знања и вештина која се стичу самоедукацијом и самоафирмацијом*. Реч је о специфичним знањима која се стичу на специјалистичким обукама или током дуге посвећености специфичним хобијима, који су страни већини људи.⁹⁴

Објективну сферу безбедносне културе чине *људско понашање и поступци*. Начелно, то су поступци који се предузимају свесно и вољно, са намером да се произведе одређена последица, која се састоји у заштити неке вредности, односно у отклањању неке опасности или штете (тзв. *чињење*). Изузетно, такви поступци могу да буду и несвесни, када их човек предузима инстинктивно (тзв. *рефлексно поступање*).⁹⁵

Најзад, свесно понашање човека је и пропуштање неке радње (*нечињење*), чиме се доприноси решавању проблема безбедности или прогресу угрожавајуће појаве.⁹⁶ Дакле, како садржи и ниво инстинктивног и несвесног

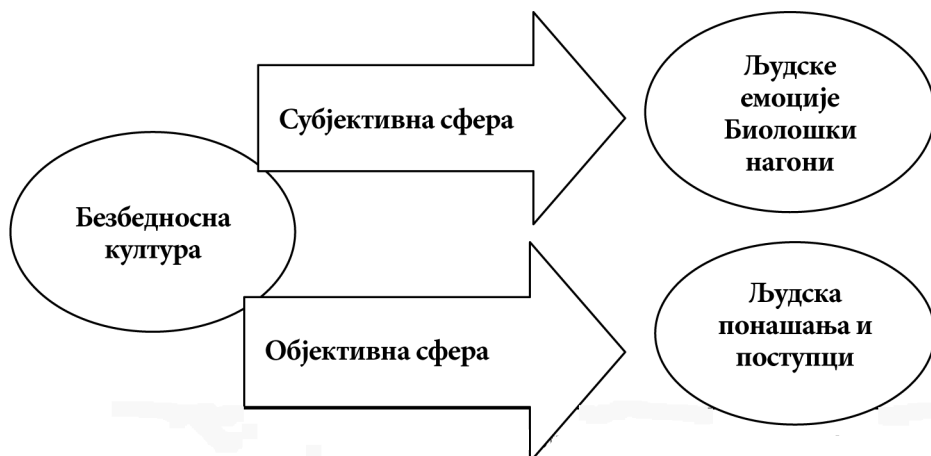
93 На пример, до доласка ватрогасаца-спасилаца и службе хитне медицинске помоћи, аутомеханичар и машин-бравар ће најлакше отворити врата хаварисаног возила, а лекар опште праксе ће најефикасније пружити помоћ повређеном у саобраћајној незгоди.

94 Тако ће, нпр., до доласка специјалистичких полицијских и спасилачких екипа, од великог значаја бити ангажовање чланова приватних алпинистичких, ронилачких, скијашких, падобранских, радиоаматерских и сличних клубова у спасавању повређених у ванредним ситуацијама које су изазване природном непогодом.

95 Највећи број људи ће се насвесно тргнути и сагнути када чују јак прасак у својој околини, не знајући да ли је реч о експлозији опасне направе или о нечему што не може да их физички повреди.

96 Непомерањем човека за кога се сумња да је повредио кичму причињава се мања

деловања, да се закључити да свако поседује безбедносну културу, иако можда тога није ни свестан. У том смислу, не може се рећи да *неко нема безбедносну културу*, већ само да је она *недовољно развијена*.

Слика 5 – Сфере безбедносне културе

Безбедносна култура се манифестује у више форми. Начелно, у односу на порекло и на носиоце, безбедносна култура може да се подели на индивидуалну, масовну, професионалну и културу националне безбедности, а у проширеном контексту и на културу међународне и глобалне безбедности.

У односу на порекло и на носиоце, безбедносна култура може да се манифестује као индивидуална, масовна, професионална и култура националне безбедности, а у проширеном контексту и као култура међународне и глобалне безбедности.⁹⁷

Индивидуална је безбедносна култура појединца, односно микро-колектива попут породице, суседства. Стиче се васпитањем у породици, а развија и изграђује кроз процес едукације и самоедукације. Њена основна функција је заштита сопствених (*ко се сам чува, и Бог га чува*), али и индивидуалних, породичних и вредности лица из непосредног окружења и друштва (*љуби ближњег свог, како себе самог*).

штета него да му се пружањем нестручне прве помоћи погорша здравствено стање; некоришћењем воде за гашење пожара у хемијском постројењу спречава се експлозија или прогрес ватре, па је мања штета сачекати ватрогасце и спречити његово ширење на околину, него гасити ватру водом итд.).

97 Опширније, у: Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 268–271.

Масовна безбедносна култура је резултанта безбедносне културе друштва, и њен „просек“ је једно од битних обележја културе, менталитета и идентитета нације. По њој се друштва одређују као мање или више безбедносно (само)одговорна. Значај безбедносне културе грађана у заштити националне безбедности најбоље се исказује дескрипцијом елемената појма грађанина који подразумевају одговорност за себе и друге; свест о властитим задацима и правима; солидарност; смисао за заједништво и дељење; неприхватање непоштења; жељу да се живот и безбедност у заједници побољшају; дух инвентивности, смелости и ризика; размишљање праћено акцијом и промишљену акцију вођену идејом унапређења референтних вредности.

Професионална безбедносна култура је својствена професијама. Стиче се њиховим дуготрајним обављањем. Њена функција је заштита вредности професионалних колектива, али и заштита и унапређење општих вредности и интереса и вредности других појединаца и група с којима професије долазе у контакт. С тим у вези, нарочито је интересантна безбедносна култура припадника националног система безбедности.

Из аспекта управљања државом и националним системом безбедности (стратешки управљачки ниво), посебно значајан вид безбедносне културе је *политичка култура*. Реч је о сету вредности, убеђења и ставова у оквиру којих функционише политички систем. Политичка култура подстиче извесна политичка деловања, чиме се утиче на стабилност политичког система, који је важна детерминанта националног система безбедности.⁹⁸

Даље, *културу националне безбедности* чине синергични ефекти свих нивоа безбедносне културе у заштити националних и државних вредности и интереса. У ширем смислу, реч је о конструктивном деловању на бази изграђене свести појединаца, колектива, службеника државног апарата и националног система безбедности о вредностима којима је неопходно пружити заштиту, њиховом значају, неопходности и механизмима њихове заштите на појединачном и друштвеном плану, у оквиру реалне друштвене стварности и стања међународне безбедности.⁹⁹

Конкретније, култура националне безбедности је модел националне безбедносне политике, тј. односа националних власти према структурној позицији државе у међународном систему, пре свега из аспеката: субјективног разумевања објективних претњи по националну безбедност, инструмената идентификовања тих претњи и склоности и способности

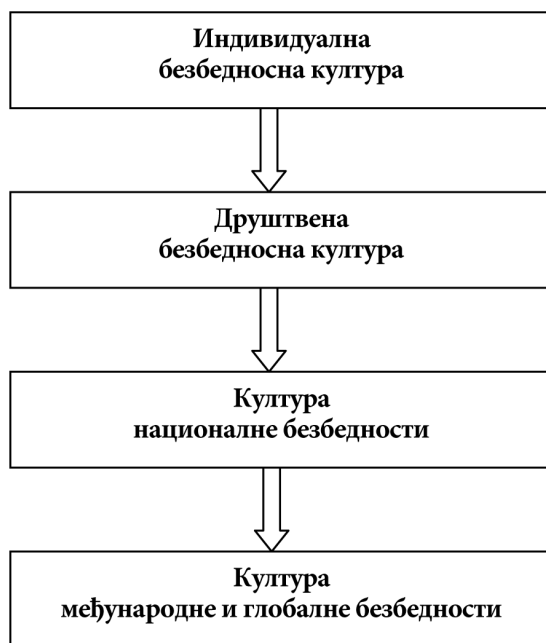
98 Rosamond, B.: *Political Culture, Politics – An Introduction* (eds. Axford, B., Browning, G. K., Huggins, R., Rosamond, B., Turner, J.), Routledge, London, 1997, pp. 77–80.

99 Опширније, у: Мијалковић, С.: Транзиција културе националне безбедности у постхладноратовском међународном амбијенту, *Култура полиса: часопис за неговоње демократске политичке културе*, бр. 1, Удружење за политичке науке СЦГ и Stylos, Нови Сад, 2012, стр. 273–286.

ка унилатералном или мултилатералном деловању. Одређују је четири детерминанте: поглед државе на спољашње окружење; национални идентитет; инструменталне преференције и интеракцијске преференције. Државе са различитим безбедносним културама теже ће се сложити око тога шта чини претњу и око адекватних средстава за њихово ублажавање.¹⁰⁰

Култура националне безбедности је конституенс националног идентитета, јер представља јединствен однос државе и друштва према својој безбедности (*национални безбедносни идентитет*). Укратко, то је *специфичан модел – стил (само)заштите државе*. Степен њене развијености истовремено репрезентује и укупни културни и демократски ниво појединих држава и друштава. Безбедносну стварност одликује плуралитет култура националне безбедности.

Најзад, условно се може говорити и о *култури међународне и глобалне безбедности*, што би представљало доминантне моделе понашања недржавних, државних и међународних актера унутар концепата кроз које се остварују ови нивои безбедности.

Слика 6 – Нивои безбедносне културе

100 *National Security Cultures – Patterns of Global Governance*, pp. 11–13.

Поред наведеног, мора се нагласити и то да се у упоредној литератури и пракси све чешће користе синтагме које су изведене из појма безбедносна култура. Тако се често могу срести термини као што су: *нуклеарна безбедносна култура*, *здравствена безбедносна култура*, *саобраћајна безбедносна култура*, *полицијска и војна безбедносна култура*, *еколошка безбедносна култура* и слично.

Са становишта заштите безбедности уопште, односно вредности и интереса појединаца, колектива, држава, међународне заједнице и глобалног друштва, односно са становишта сфере друштвеног живота у којој се практикује, безбедносна култура је апсолутно позитивна категорија.

Истовремено, како је у многоне последица социјалног и историјског наслеђа, стандарди безбедносне културе различити су у различитим срединама, друштвима, државама. Међутим, свуда је неспоран њен иновативан и креативан значај у решавању проблема на свим нивоима безбедности.

Најзад, иако је апсолутно позитивна, теорија безбедносне културе, као уосталом и остале наведене теорије безбедности, није довољна да би се само њоме у потпуности објаснили и контролисали процеси безбедности и угрожавања безбедности. Њена базираност на људској спремности и спретности суочавања са безбедносним претњама даје јој одличну репутацију из аспеката одговора на све врсте угрожавајућих појава, али је ограничава у погледу превенције угрожавања безбедности појавама природног и техничко-технолошког порекла.

7. Значај теорија безбедности

Развој и домети теорија безбедности основни су услов развоја и опстанка безбедности као научне области. Стога је и значај теорије безбедности првенствено везан за научно позиционирање студија безбедности и изградњу научног идентитета.

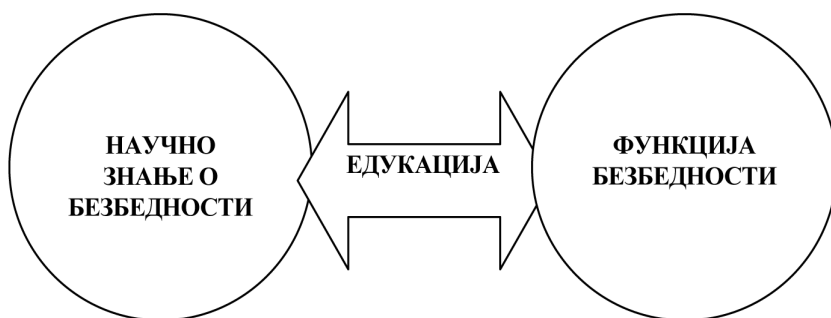
Значај теорије безбедности недвосмислено се везује и за безбедносну праксу. Наиме, ефикасност у решавању безбедносних проблема добрим делом је условљена резултатима научноистраживачког рада: успешна заштита друштвених вредности и интереса, тј. ефикасно спречавање и сузбијање појава угрожавања безбедности и санирања деструктивних последица резултанта је закључака научног истраживања њихових етиолошких, феноменолошких и последичних обележја и научно пројектоване, те на бази тога нормативно дефинисане друштвене реакције на угрожавајуће појаве.

Слика 7 – Матрица односа теорије и праксе безбедности

Значи, стратешки циљ теорије безбедности је да се применом правила методологије научног истраживања пронађу одговарајуће и ефикасне безбедносне стратегије, политике и методике заштите виталних друштвених вредности и интереса. Из овога се види да је значај теорије безбедности најмање трострук:

- *научни*, који се огледа у континуираном развоју фонда научног знања из области безбедности;
- *практични*, који се огледа у изналажењу модела за решавање конкретних безбедносних проблема, унапређењу безбедносне праксе и достизању оптималног стања безбедности;
- *педагошки значај*, као њихова спона, који се огледа у едукацији будућих и актуелних припадника система безбедности да применом теорије решавају конкретне проблеме и унапређују безбедносну праксу, одашиљући повратну информацију којом се унапређује теорија, али и у едукацији грађана развијањем њихове безбедносне културе.

Слика 8 – Педагошки значај теорије безбедности

Због континуирано забрињавајуће динамике безбедносне стварности, пред теоријом безбедности је озбиљна мисија континуираног истраживања: сложеног – мултикаузалног порекла многих појава угрожавања безбедности, што захтева тзв. *локални* истраживачки приступ који уважава динамику локалног социокултурног амбијента и његовог дијалектичког односа са глобалним безбедносним контекстом; феноменолошке димензије безбедносних појава које су мултиманифестне, сложеног процеса реализације, уз тенденцију сталне метаморфозе; квантитета и квалитета последица угрожавајућих појава; интеракције и кумулативног дејства разних појава угрожавања безбедности; тенденција злоупотребе савремених научних достигнућа при нападању заштићених вредности и

интереса; могућности конципирања и иновирања Стратегије безбедности и других посебних и појединачних, пре свега, превентивних безбедносних стратегија; праваца реформе система безбедности, могућности замене традиционалних метода савременим методима и средствима и унапређења модела стручног усавршавања кадра; начина искорењивања незаконитог поступања субјеката безбедности; праваца унапређења сарадње субјеката безбедности на националном и наднационалном нивоу итд.

Тенденције развоја теорије безбедности паралелно су усмерене према два правца: ка интеграцији научних знања у оквиру јединствене и самосталне наставно-научне области, односно ка партикуларизацији у теорије више различитих дисциплина у оквиру којих се проучавају поједини делови теорије и предмета студија безбедности.

Значај прве тенденције је у озбиљном устоличавању нове научне области која има сопствени предмет, теорију, језик и метод, а оправданост друге тенденције је у потреби формирања посебнијих и опширнијих фондова научног знања који су у функцији специјализације субјеката безбедности за решавање појединих видова савремених безбедносних проблема.

III – МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ СТУДИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

1. Методи истраживања безбедносних појава

Метода је начин на који се нешто ради и начин на који се стиже до жељеног циља. Обухвата средства којима се ради и технику њихове примене. *Научни метод* је начин помоћу којег се стиче, проверава и развија научно сазнање. Научно је свако знање које је опште, истинито, објективно, прецизно, систематично, проверљиво и елемент је система знања одређене науке. Основне функције научног метода обухватају откривање и доказивање нових научних тврдњи, практично проверавање и оцењивање научног знања, самоисправљање (напуштање или преиначавање) сопствених тврдњи науке и усмеравање истраживача у односу на објекте стварности која се проучава.¹

Научно истраживање је систематски, објективни, критички, контролисани и репликативни процес стицања нових информација неопходних за идентификацију и решавање проблема у науци и другим областима човековог рада. Настанком, развојем и сазнајном вредношћу метода сазнања и техничких поступака научног истраживања, као и проучавањем компоненти научног истраживања и структуре научног знања, бави се методологија (научног) истраживања.²

У методологији истраживања безбедносних појава користе се општи истраживачки методи, пре свега опште логичке операције суђења и закључивања, односно индукција, дедукција, анализа, синтеза, аналогија, генерализација, као и принципи формалне логики (принципи идентитета, непротивречности, искључења трећег, довољног разлога) како би се дошло до извесних научних описа (дескрипција), научних класификација (типологизација), научних објашњења (експланација), научних закона и евентуалних научних предвиђања.³

1 Ристић, Ж.: *Исто*, стр. 91–96.

2 Исто, стр. 100, 99.

3 Опширније, у: Мијалковић, С.: О методологији истраживања у области безбедносних наука, Безбедност – полиција – грађани, бр. 3–4, Министарство унутрашњих

Затим, користе се методи превасходно друштвених наука, јер већину безбедносних феномена чине друштвене појаве. У мањој мери се користе методи природних и техничко-технолошких наука, када је потребно истражити безбедносне појаве такве природе. Наравно, ови су методи прилагођени потребама студија безбедности и природи безбедносних појава.

Генерално, ови методи могу да се поделе на квантитативне и квалитативне методе. Да ли ће бити коришћени квантитативни, квалитативни, или ће бити спроведено истраживање комбинованом применом и једних и других метода, зависиће првенствено од типа истраживања и природе података које тежимо да добијемо таквим истраживањем. Квалитативне методе најчешће се доводе у везу са интерпретативистичком епистемологијом и користе се онда када су нам неопходна мишљења, уверења, идеје, вредности и информације о субјективним искуствима људи. Квалитативним методама долази се до сазнања о мисаоним процесима, помоћу њих се ставови и размишљања испитанима стављају у одређен специфични контекст. Дакле, квалитативне истраживаче не занима само учесталост, бројчана заступљеност и сл, већ значење неке конкретне праксе. За разлику од њих, квантитативни истраживачи свој рад заснивају на посматрању и мерењу појављивања одређеног феномена и утврђивање узрочно-последичне везе међу варијаблама (променљивим). Променљива се одређује као „својство објекта, особе, стања, процеса, догађаја које (под утицајем неких чинилаца) може узети ма коју вредност из одређеног скупа вредности.”⁴

Променљиве се деле на зависне променљиве и независне променљиве. Независна променљива је она коју истраживач мери да би утврдио њен ефекат на неку појаву, тј. она је оно чиме се објашњава. Зависна променљива је променљива која се посматра и мери се учинак који на њу има независно променљива варијабла, и она представља оно што се објашњава.⁵

У истраживању појава безбедности могућа је, пожељна и најчешћа примена више научних метода, па ће у делу текста који следи бити представљени они који су за то, из разних разлога, најприкладнији и углавном се сврставају у групу квалитативних метода прикупљања података.

Метод *увида у постојеће писане изворе* (тзв. *анализа садржаја*) је незаобилазан у проучавању сваког научног проблема. Нарочито су значајни научна методологија, подаци, знања и закључци ранијих истраживања

послова Републике Српске, Бања Лука, 2010, стр. 361–371. У теорији безбедности често се наглашава да су научни циљеви дескриптивни (описивачки), аналитички (анализа проблема *sui generis*) и прескриптивни (изналажење решења проблема уз ослонац на предвиђање). Prins, G.: Notes toward the Definition of Global Security, *American Behavioral Scientist*, No. 6, May 1995, pp. 821.

4 Ристић, Ж.: *Исто*, стр. 142.

5 *Исто*, стр. 142–143; Marsh, D.; Stoker, G.: *Исто*, стр. 191–224.

истородних проблема. Применом овог метода истраживач се упознаје са релевантношћу своје теме и области интересовања и постојећим научним доприносом оствареним у овој области. Циљ овог истраживачког поступка је да се проучи друштвена писана комуникација, и односи се углавном на садржај одређених порука. На основу анализирања садржаја порука изводе се закључци о схватањима, ставовима, вредностима, намерама онога ко шаље поруку, његовим односима са другим друштвеним групама и организацијама, идентификује се пропаганда и слично.⁶

Анализа садржаја може бити квантитативна или квалитативна, у зависности од тога да ли нас занима каква је дистрибуција одређене појаве (квантитативна) или какав је њен садржај и значење у одређеном контексту (квалитативна). Анализа садржаја у студијама безбедности користи се, на пример, онда када је потребно сагледати како је у дневној штампи (неколико најрелевантнијих дневних листова за одређен временски период) представљен одређен проблем (LGBT догађаји организовани у локалној заједници). Јединице анализе које је неопходно утврдити могу бити одређене речи или фразе, па се може посматрати њихова учесталост, као и то да ли се помињу у позитивном или негативном контексту. Ограничења у примени овог метода повезана су са малим бројем писаних извора о многим безбедносним феноменима (који неретко имају ознаку поверљивости и нису доступни како широј, тако ни научној и стручној јавности) и потенцијалном субјективношћу истраживача.

Метод *секундарне анализе података* погодан је за сагледавање обима, структуре, често и квалитативних својстава (последица у виду материјалне штете, угрожавања здравља лица и сл.) тзв. масовних безбедносно-интересантних појава, које су већ истражене. У том смислу, погодна је употреба *статистичког метода*, превасходно за квантитативно сагледавање угрожавајућих појава према њиховим елементима (виду и облику испољавања, последици, носиоцу угрожавања, мотиву и сл.), уз уважавање извесних временских и просторних параметара.

Статистичким методама се прикупљају квантитативни подаци о распрострањености неке појаве и тенденцијама њеног кретања, а статистичком анализом открива се структура појаве и међусобни утицаји чинилаца њене структуре.⁷

На основу резултата истраживања могу се идентификовати тзв. „неуралгичне тачке“ (територијална дистрибуција појава) или „неуралгични термини“ (временска дистрибуција појава) у којима је угрожавање безбедности, по обиму или по одређеним садржајима, интензивније. Истраживање које захтева

6 Милић, В.: *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 572.

7 Марковић, Ж. Д.: *Опишта социологија*, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 95.

примену статистичке методе реализује се коришћењем неких од програма за статистичку обраду података, као што су STATISTICA, EDUSTAT, S-PLUS и SPSS, као најчешће коришћен програм специјализован за истраживања у области друштвених наука.

Међутим, примена овог метода скопчана је са извесним тешкоћама. Прво, могу се сагледати само појаве угрожавања које су познате и чија је последица видљива; степен „тамне бројке“ знатно је већи. Даље, могу се сагледати само појаве које су евидентирани. Често се о многим појавама не воде посебне евиденције, а тамо где и постоје, најчешће нису ажурне. Неке од њих нису централизоване не само на нивоу државе већ ни на локалном нивоу. Најзад, примена овог метода захтева постојање извесних стандардизованих критеријума на основу којих би се безбедносне појаве класификовале.

Метод посматрања погодан је за (не)посредно чулно опажање одређених елемената угрожавајућих појава. Посматрач је у ситуацији да прати развојни ток појаве, односно да уочава њене узроке, актере, понашање актера и последице.

Посматрање са учествовањем подразумева да истраживач учествује у реализовању безбедносне појаве. Он је укључен у живот и рад средине коју истражује, тј. постаје њен део преузимањем неке од улога или задатака који се реализују у тој средини. На тај начин је у могућности да посматра и нека понашања која му без учествовања не би била доступна.

Овај метод је погодан за посматрање понашања учесника неких масовних појава (нпр., грађанских нереда, насиља на спортским приредбама и сл.). Посматрач може и да снима појаву (аудио или аудио-видео) и да касније вишеструко анализира садржај записа.

Метод посматрања и посматрања са учествовањем карактеристични су за тзв. етнографска истраживања, у којима је за истраживача изузетно битно да директно, тј. из непосредног искуства у одређеној друштвеној заједници упозна навике, начин живота или рада, функционисање, развој културе итд. Бројне су предности посматрања са учествовањем. Прво, непрекидни контакт са предметом истраживања помаже истраживачу да изгради однос поверења и блискости са њим. Друго, непосредно посматрање тога шта људи раде и непосредно одлучивање шта ће од тога бити забележено далеко је боље него сазнавање тога на делимичан начин из докумената или из интервјуа са информатором.⁸

Најзад, посматрање са учествовањем је нарочито ефективан начин да се истражи разлика између „сцене“ и „бекстејџа“, тј. између формалне, идеализоване представе културе и збрканих одступања од актуелне праксе.⁹

8 Да би се ово дочарало, прави се поређење „седења са неким у дневној соби и вирења кроз кључаоницу“. (Gusterson, H.: *Ethnographic Research*, in: Prakash, D.; Klotz, A. (eds.): *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, p. 100).

9 Gusterson, H.: *Исто*.

Примена овог метода такође подразумева извесна ограничења. Многе појаве се не могу посматрати јер се одвијају тајно, без присуства трећих лица. Затим, у многим ситуацијама посматрач (нарочито уколико је припадник система безбедности) неће дозволити наступање последица само да би конкретну појаву сагледао у њеном тоталитету. Такође, и видно поље посматрача је ограничено позицијом са које посматра појаву. Може се догодити да се уочи последица угрожавања, а не и развој појаве, или обрнуто. Разлог томе је и брзина којом се одвијају догађаји.

Најзад, оно што истовремено може бити отежавајућа, али и олакшавајућа околност у етнографским истраживањима је то да су истраживачи неизбежно обележени расом, класом којој припадају, родом, нивоом образовања, националношћу и другим карактеристикама. Дакле, аспекти идентитета истраживача могу бити повољност, али и препрека у истраживању.¹⁰

Метод испитивања је најчешће примењивани квалитативни метод и погодан је за непосредно или посредно добијање информација, података, вредносних ставова и судова од једног или већег броја лица. Под испитивањем се подразумева постављање питања од стране истраживача и давање одговора од стране испитиваног које може да се одвија писменим и усменим путем. У оквиру њега примењује се више техника истраживања: интервјуисање, анкетирање, тестирање.

а) *Интервјуисање* је непосредна вербална комуникација истраживача и лица – извора информација. Он се користи за добијање информација од испитаника које има сазнања или је непосредни учесник одређених друштвених процеса који су предмет нашег интересовања. Интервју може бити неусмерени (близак слободном разговору) или усмерени (према строго планираним и прецизним питањима); индивидуални (један испитивач интервјуише једног испитаника), групни (један или више испитивача интервјуишу више испитаника) и колективни (испитаник је колектив)¹¹. За добијање што објективнијих података примењује се тзв. *дубински интервју*, детаљнији и обимнији усмерени разговор. Такви се интервјуи често спроводе и са одређеним фокус групама (тзв. *фокус-групни интервју*), које са безбедносним појавама „везује“ слично субјективно искуство (актери, жртве или посматрачи).

б) *Анкетирање* је прикупљање података од већег броја лица који писано или усмено одговарају на више конкретних питања. Она могу да буду формулисана тако да се од испитаника захтева да дају свој одговор на питање, да допуне започету констатацију, да изаберу један од више

¹⁰ Исто, стр. 96.

¹¹ Милошевић, Н., Милојевић, С.: *Основи методологије безбедносних наука*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 240.

понуђених одговора или да на скали одређеног опсега обележе ниво тачности констатације или квалитета неке појаве. Анкетни листови, односно скале морају се конципирати тако да добијеним подацима може да се стекне што потпунија слика о предмету истраживања. Примена скала је погодна за оцену међуљудских односа у службама безбедности или између њих и грађана (тзв. *социометријски метод*) и квалитета и интензитета њиховог односа према угрожавајућим појавама. *Скалирањем*¹², које може да представља варијацију комбинације метода мерења и испитивања техником анкетирања, могу се мерити (бројањем, рангирањем, рангирањем уз утврђивање разлике међу скалним вредностима) извесни садржаји из области стварања и угрожавања безбедности (нпр., рангирање метода којима се решава неки безбедносни проблем на основу степена њихове ефикасности).

в) *Тестирање* лица може да се користи за проверу одређених знања испитаника о појавама угрожавања безбедности и њихових способности да у конкретним ситуацијама правилно реагују како би је спречили или сузбили. Овом техником се може утврдити ниво стручности и обучености лица и њихове безбедносне културе. Уколико после тестирања следи едукација испитаника, пожељно је поновити тестирање. Компарацијом резултата добиће се закључци о ефектима едукације и правцима њеног унапређења.

Методом испитивања могу се прикупити драгоцени подаци. У одређеним ситуацијама, то је и једини начин за стицање сазнања о безбедносној појави. Међутим, примена сваке од наведених техника подразумева извесна ограничења. Могуће је да интервјуисано или анкетирано лице не буде објективно, односно да прећути одређена сазнања због страха од кажњавања или од етикетања или „одмазде“. Због тога би анкета, уколико је анонимна, требало да буде извор објективнијих података. Овим техникама се само делимично сагледава ниво стручности и безбедносне културе лица.

Посебан вид испитивања су тзв. студије самооптуживања и студије о жртвама. *Студије самооптуживања* су испитивања респондента о њиховом учешћу у извршењу кривичних или других кажњивих дела, обично у одређеном периоду. Таква испитивања су нарочито погодна за истраживање „тамне бројке“ криминалитета. *Студије о жртвама* спроводе се ради утврђивања званично нерегистроване виктимизације анкетираних лица, односно утврђивања да ли су одређена лица, обично у одређеном периоду, била жртве неке угрожавајуће појаве.¹³

За проучавање одређених безбедносних проблема погодан је *метод случаја* (познатији као *студија случаја*). Најпогоднији су тзв. *живи случајеви* (*случајеви у току*), док анализа *минулог* (*окончаног*) *случаја* представља

12 Goode, W. J., Hatt, P. K.: *Методи социјалног истраживања*, Југословенски завод за проучавање школских и просветних питања, Београд, 1966, стр. 219–278.

13 Игњатовић, Ђ.: *Криминологија*, Номос, Београд, 1998, стр. 92–96.

реконструкцију ситуације.¹⁴ Прикупљањем свих релевантних и доступних података могуће је свестрано и целовито сагледавање конкретних безбедносних појава, њихових битних елемената и развојне димензије. Значај овог метода почива на претпоставци понављања одређених сегмената одвијања угрожавајућих појава. Због тога је најбоље применити *метод вишеструког случаја*. Једна од варијанти овог метода је и тзв. *лонгитудинално истраживање*, тј. проучавање конкретног безбедносног феномена у дужем периоду.

Процес студије случаја започиње одабиром случаја, што ће зависити од тога какво је питање на које желимо да дамо одговор. У одабирању случаја, избор се врши и у погледу тога колико ће случајева бити анализирано и упоређивано, као и каква ће бити логика поређења тих случајева: да ли ће се кроз студију (студије) случаја тестирати теорија, да ли се тврдње заснивају на позитивистичком утврђивању узрочно-последичних веза или рефлексивистичком утврђивању утицаја итд. Одабир случаја је кључан за то која ће се методологија користити: уколико се узме неколико случајева одређеног феномена обично ће бити речи о квалитативном истраживању, а уколико је број тих случајева велики, реч је о квантитативној анализи.¹⁵

Компаративни метод или *упоређивање* је један од основних алата за анализу којим утврђујемо сличности и различитости између случајева, чиме се доприноси лакшој и прецизнијој формулацији одређених појмова. Компарација или упоређивање се рутински користи у тестирању хипотеза, али и у индукцији нових хипотеза и изградњи нових теорија.¹⁶

Када је реч о значају овог метода за студије безбедности, њиме је могуће упоредно сагледавање безбедносних феномена са одређене временске и/или просторне дистанце. Тако се могу упоређивати стања безбедности једне земље у различитом времену (тзв. *историјско-компаративни метод*); стања безбедности у различитим георегијама једне или више држава (тзв. *просторно-компаративни метод*) итд.

Иначе, израз „компаративни метод“ користи се и за приступ у оквиру компаративне анализе који омогућава алтернативу статистичком методу. Наиме, када је број случајева превише мали за статистичку методу, истраживач их приближава помоћу систематске компаративне илустрације, мада не са истим нивоом поузданости. Компаративни метод тада усваја

14 Милосављевић, С., Радосављевић, И.: *Репетиторијум из методологије друштвених истраживања*, Београд, 1988, стр. 200–205.

15 Klotz, A.: Case Selection, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, pp. 43–58.

16 Collier, D.: The Comparative Method, in: Finifter, W. A. (ed.): *Political Science: The State of the Discipline II*, American Political Science Association, Washington, D. C., 1993, p. 105.

исту логику као статистички метод, само је прилагођава ситуацијама када се суочавамо са комплексним феноменима без већег броја случајева неопходних за статистичку анализу.¹⁷

Употреба историографских података (историјска метода) користи се у студијама безбедности нарочито када је предмет истраживања везан за одређени савремени облик или вид угрожавања безбедности. Реч је о извесном „хибриду“ метода анализе садржаја, студије случаја и компаративног метода.

Наиме, често је немогуће довољно научно објаснити одређену појаву, нити њене тенденције, уколико се не спозна њен развој, што је немогуће без ослањања на историјске радове и историјско искуство. С обзиром на то да је реч о истраживању друштвене појаве, важно је имати у виду то да стварни садржаји неког предмета не морају да се подударају са свешћу о том предмету, па је за истраживача значајно да истражи на који начин и како се у одређеном временском периоду, и кроз време, перципирала одређена појава. На пример, у случају сукоба између Израела и Палестине, за разумевање тренутних околности битно је знати историјски контекст настанка сукоба, као и то како се он одвијао кроз историју до данас.

Историјско проучавање састоји се из три сегмента. Први је проналажење адекватног историјског извора који је почетна фаза и у којој се истраживач упознаје са историјском грађом и стиче обавештења о предметима, појавама или процесима која су предмет његовог истраживања. Други сегмент састоји се из тумачења смисла и критичке анализе извора. Трећа фаза подразумева процес синтезе историјских чињеница којом се ствара реконструкција неког историјског догађаја, делатности, периода, процеса и сл. Тешкоће које се могу јавити у вези са применом овог метода су чињеница да су историјске податке стварали људи, и да су они стога оптерећени њиховом идеологијом, уверењима и сл, као и да су историјски извори некада недоступни, непотпуни, а и временом пропадају.¹⁸

Поред тога, замке на које истраживачи упозоравају када је у питању откривање историјских чињеница су бројне. Оне се односе првенствено на немогућност извлачења недвосмислених поука из прошлости, а једноставно извучени недвосмислени закључци су често обележје неуредног историјског истраживања. Ово је последица чињенице да је међусобна веза између људских емоција, начина размишљања, културних вредности и стално развијајућих историјских наратива толико комплексна да би сваки покушај упуштања у предиктивне могућности историјских истраживања био узалудан посао. Друго, те замке су присутне и у виду

17 Della Porta, D.: Comparative analysis: case-oriented versus variable-oriented research, in: Della Porta, D., Keating, M.: *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 201.

18 Више у: Милић, В.: *Исто*, стр. 531–570.

доношења претпоставки само на основу актуелних теорија и концепата, јер интерпретирање историје кроз објектив само актуелног приступа може створити историјске заблуде. Трећа замка на коју се указује код историјских истраживања је претпоставка недвосмислених наратива, јер прича коју истраживач треба да исприча о прошлости није једноставна, и ако се држимо контура већ скициране приче, пропустићемо значајне чињенице и детаље и аутоматски одбацити чињенице које се не уклапају у наратив који креирамо. Зато је неопходно одбацити пројектоване приче и што више истраживати чињеничне детаље догађаја који ће омогућити да чак и најудаљенији детаљи обогате и продубе нашу студију. Најзад, четврта замка на коју се указује је замка вредносне неутралности наратива и уверење да наратив не зависи од контекста и вредносног система. Међутим, чињенице заправо значење добијају тек у одређеном контексту и стављене у одређени вредносни оквир, узевши да се наративи стварају за некога и од стране некога, а не сами од себе.¹⁹

Примена *експеримента*, као метода посматрања појава и процеса у контролисаним условима одређеног вештачки изазваног стања, ограничена је у истраживању појава стварања и угрожавања безбедности.²⁰

Одређене појаве се могу изазвати вештачки, као нпр., војна мобилизација становништва ради утврђивања мотивисаности, брзине и ефикасности за учешће у одбрани земље; оглашавање пожарног аларма ради тестирања спремности групе за поступање у ванредним ситуацијама; провера исправности и ефикасности заштитних прслука (панцира) и шлемова, бојева гађања у контролисаним условима. Међутим, одређене појаве се не могу вештачки изазвати, а чак и када могу, она се не би одвијала као када је спонтано настала. Поред тога, експериментисање је незаконито, нехумано и неетичко у случају неких појава (нпр., терористички напад, оружана агресија итд.).

Проблеми који се додатно јављају у вези са применом експеримента у студијама безбедности (и друштвеним наукама уопште) су бројни, самим тим што предмет експеримента најчешће није ствар или предмет, већ људско биће које се понаша другачије када зна да је предмет експеримента. Уз то, код друштвених појава понекад је тешко одвојити чиниоце и испитати дејство неког од њих независно од дејства другог.

19 Froese, M.: Archival research and document analysis, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, pp. 126–127.

20 Упореди са – Шушњић, Ђ.: *Критика социолошке методе – Увод у методологију друштвених наука*, Градина, 1973, стр. 65–68.

Све већа сложеност и тајност одвијања угрожавајућих појава, али и метода и послова безбедности онемогућују или ограничавају примену многих од наведених истраживачких метода. Због тога треба комбиновати више метода и ангажовати тимове стручњака разних профила. Тиме би се повећала објективност и прецизност научног сазнања. У том смислу, истраживање безбедносних феномена захтева *мултисекторски* (мулти-дисциплинарни и интердисциплинарни) и *системско-структурални приступ*.

Листа научних метода и техника истраживања појава (не)безбедности свакако није коначна. С обзиром на ограничене финансијске могућности наших истраживача, ови методи су можда најприкладнији, а с обзиром на сиромашну праксу оваквих научних истраживања, најадекватнији.

2. Научна истраживања у оквиру студија безбедности

Научно истраживање безбедносних појава је процес објективног сагледавања њихових развојних, манифестних и последичних димензија применом правила методологије научног истраживања. Начелно, у сектору безбедности спроводе се два типа истраживања, и то оперативно-аналитичка и научна.²¹

Оперативна истраживања спроводе стручна тела служби безбедности у оквиру редовних послова аналитике или с циљем решавања конкретних безбедносних проблема. Иако се често спроводе одређеним научним методама, не предузимају се у научне сврхе.

Научна истраживања спроводе се у оквиру научних пројеката за унапређење стања безбедности или с циљем отклањања конкретних негативних појава на одређеном простору, и заснована су на методологији научног истраживања

Реч је о сложенем процесу који подразумева идентификовање извесног научног проблема, дефинисање проблема истраживања, постављање хипотеза, извођење логичких последица хипотеза, избор истраживачке стратегије и нацрта истраживања, развијање мерних и осталих средстава истраживања, одређивање популације и бирање узорка, извођење истраживања и прикупљање података, обраду и анализу прикупљених података, тумачење резултата истраживања и извођење закључака, писање извештаја о истраживању.²² Следи осврт на круцијалне делове и стадијуме научног истраживања.

21 Видети: Извори, технике и технологије прикупљања информација за потребе корисника обавештајних података, Образовно-истраживачки центар Безбедносно-информативне агенције, Београд, 2004.

22 Ристић, Ж.: *Исто*, стр. 100–120.

Предмет истраживања су појаве, процеси и стања ка којима је усмерена пажња истраживача. То су најчешће узроци угрожавања и услови који погодују њиховом развоју, носиоци угрожавања, облици угрожавања, вредности које се нападају и последице угрожавања, односно механизми заштите (субјекти, снаге, активности, мере и послови безбедности) вредности и интереса.

Проблем истраживања је питање (непостојање знања) чији ће одговор (резултати истраживања) попунити постојећу празнину у систему научног знања. То су најчешће полемичне корелације (однос, утицај) извесних фактора у процесу стварања или угрожавања безбедности.

Хипотеза истраживања је претпостављени јасан, прецизан, недвосмислен, вероватан и проверљив одговор на проблем истраживања, односно пробно (хипотетичко) решење правилно ученог, постављеног и формулисаног проблема истраживања.

Циљеви истраживања су теоријски (унапређење фонда научног знања) и/или практични (решавање практичног безбедносног проблема).

Обрада података и информација који су прикупљени научним методама подразумева њихову анализу, синтезу, индукцију, дедукцију, генерализацију и укрштање с циљем извођења закључака о њиховој корелацији и међуутицају, односно о најпогоднијем начину за решавање научног проблема.

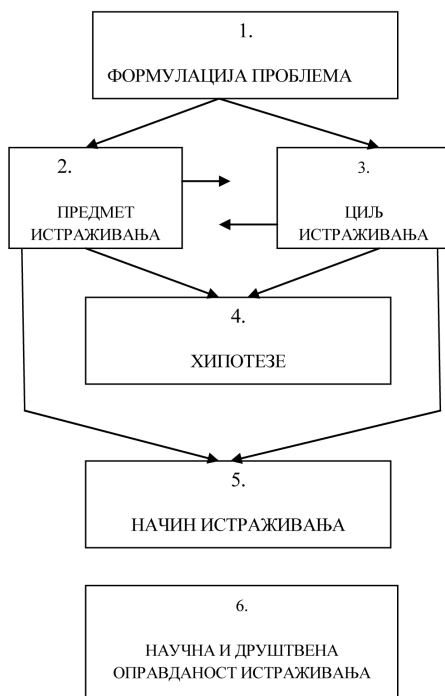
Резултати истраживања су закључци до којих се дошло обрадом података који су прикупљени извесним истраживачким методама. Њиме може да се потврди, а може и да се оповргне или да се не одговори на постављену хипотезу.

Научноистраживачки рад је веома значајан за решавање проблема безбедности. Међутим, код нас је годинама заступљен став да „теоријом треба да се баве теоретичари, а праксом практичари, те да теорија често и нема баш везе са праксом“. Реч је о предрасуди чије су последице по безбедност често озбиљне и дугорочне, јер су теорија и пракса безбедности у односу међуутицаја и међузависности, те једна другу допуњују и унапређују. Потребна за „применом науке у пракси безбедности“ је неспорна и очигледна.

Наиме, многи актуелни проблеми безбедности прате друштво од његовог настанка. Истовремено, јављају се модификована угрожавања (нпр., транснационални организовани криминал), потпуно нове претње (нпр., пролиферација оружја за масовно уништавање, високотехнолошки криминал, кријумчарење генетског материјала итд.), а приметна је и „ренесанса“ угрожавајућих појава које су сматране „реликтом прошлости“ (нпр., трговина људима). Очигледно је да је угрожавање безбедности човека константа, да је стање идеалне безбедности немогуће достићи, али и да је безбедносне изазове и претње донекле могуће контролисати. Један од услова за то је и њихова

свеобухватна спознаја, као и идентификација механизма помоћу којих могу да се контролишу, што је један од циљева наука безбедности.

Даље, унапређење безбедности је изузетно комплексно. Ни један модел нити стратегија решавања безбедносних проблема нису апсолутно ни трајно ефикасни. Решавање мултикаузалних проблема безбедности који постоје годинама, па и вековима је спор и дуг процес који захтева корениту реформу националних и наднационалних безбедносних механизма, те нове капацитете и културу безбедности до чијих се ефикасних модела долази научним истраживањима. Такође, конципирање универзалних образаца ефикасног решавања проблема безбедности је немогуће. Ово првенствено стога што је безбедносна проблематика добрим делом рефлексивна стања и промена у друштву, односно политичког, нормативног, моралног, економског, социјалног и укупног стања безбедности у земљи и окружењу. Истовремено, безбедносна проблематика се разликује од земље до земље, па некада није ни приближно уједначена у различитим крајевима једне државе. Основ за превазилажење таквих проблема такође се крије у резултатима научних истраживања.

**Слика 9 – Истраживачки пројекат као научни документ
(основни елементи научне замисли)²³**

²³ Милосављевић, С, Радосављевић, И: *Исто*, стр.32

Најзад, модел који је у једном тренутку осигуравао оптималну безбедност и успешно решавање безбедносних проблема сигурно неће заувек бити једнако ефикасан. Неопходно је да се континуирано ревидира у складу са новим безбедносним потребама, које се утврђују научним методама.

Допринос науке решавању безбедносних проблема је уочљив у бројним магистарским тезама, докторским дисертацијама, монографијама, студијама, зборницима радова, научним и стручним часописима, документарним филмовима, предавањима, семинарима, научним конференцијама и сличним научно-образовним активностима.

Од посебног су значаја научни пројекти који се реализују у оквиру појединих института, високошколских установа, владиних и невладиних организација. Многе од ових пројеката, неретко, финансирају министарство надлежно за науку, државни сектор безбедности, међународне организације. У њиховој реализацији и рецензирању често учествују и носиоци највиших научних титула и звања, што резултатима истраживања даје нарочит легитимитет.

Допринос науке огледа се и у активностима научника везаним за решавање конкретних друштвених и државних проблема. То се чини кроз учешће у писању закона, стратегија, акционих планова и кроз свеобухватни аналитички и критички осврт на практичне проблеме.

Међутим, резултати наведених истраживања се, нажалост, ретко када озбиљно разматрају, а још ређе имплементирају у правни поредак и безбедносну праксу. Тиме се занемарује њихов друштвени значај и оправданост реализовања. Таква пракса је неозбиљна и, нажалост, увелико присутна и код нас, те сви имамо обавезу да уложимо напоре како бисмо је променили.

3. Извори података о безбедносним појавама

У истраживању безбедносних појава се користе разни извори података. Под изворима се подразумевају сви они субјекти и садржаји из којих се потенцијално могу црпети подаци и информације које су значајне за предмет истраживања. Такви садржаји, дакле, могу бити материјалне и нематеријалне природе, а могућност њиховог коришћења зависи од више фактора. Пре свега, зависи од тога да ли је појава позната или није откривена; да ли о њој постоје писани трагови; да ли су активни и/или пасивни актери појаве, односно сведоци по „виђењу и чувењу“ спремни да сарађују са истраживачем; да ли стручне службе националног система безбедности имају овлашћење да издају саопштења и изводе из својих евиденција; да ли су припадници сектора безбедности спремни да сарађују са истраживачем; ако су спремни, да ли имају обавезу чувања службене тајне;

затим, проблеми у вези са конспиративношћу у погледу систематизације послова, задатака, кадровске структуре и актуелних задатака; доступност база података страних служби безбедности и међународних организација; утицај политике на рад служби безбедности и научноистраживачких институција итд.

Због сложености проблема који се истражују, неопходно је комплементарно коришћење већег броја извора, и то како постојећих, тако и оних који се стварају за потребе самих истраживања.

Постојећи извори односе се на све садржаје који су истраживачу доступни као производ искуства и пракси других субјеката. То не морају увек бити резултати научних истраживања, већ и стручни радови и правни прописи. Од већ постојећих извора података најпогоднији су:

- прописи међународног, националног и упоредног права, као и подзаконски акти субјеката система безбедности;
- стручни и научни радови о безбедносним појавама које су обрађене из безбедносног, али и из аспекта других дисциплина (криминологије, казненог права, међународног права, међународних односа, војних наука, криминалистике итд.);
- садржаји електронских и писаних медија, нарочито званична саопштења државних и других органа и институција за јавност, односно резултати тзв. истраживачког новинарства; веома су значајни документарни и играни филмови који су засновани на истинитим догађајима, односно на историографској и (ауто)биографској писаној грађи, као и сведочења (интервјуи) актера појединих безбедносних појава;
- институционални подаци које друштво ствара независно од научних интереса, а који се односе на:
- квантитативно праћење појава од значаја за безбедност, пре свега, евиденције и статистички извештаји државних органа (владе, парламента, полиције, обавештајних служби, војске, правосудних органа итд.), невладиних организација, органа других држава и међународних организација и
- документа из архива поменутих државних институција, међународних, невладиних и других струковних организација.

Извори података који се *непосредно стварају* за потребе истраживања биле би шире искуствене евиденције које се не исцрпљују из постојећих извора, већ се стварају непосредним ангажовањем истраживача, у процесу научног истраживања и применом научне методологије. Пре свега, реч је о прикупљању информација од субјеката који имају одређена сазнања и

искуства, или чија је субјективна представа о одређеној појави или процесу значајна за предмет истраживања. Ради се, дакле, о следећим субјектима:

- грађанима, првенствено онима који су имали лично или посредно искуство у вези са неком безбедносном појавом;
- радницима државних органа и органа локалне самоуправе;
- политичкој елити, посебно у вези са питањима од стратешког значаја за безбедност (развој система безбедности, међународна безбедносна сарадња, политика и стратегија безбедности итд.);
- службеницима међународних организација;
- припадницима служби безбедности других земаља;
- припадницима недржавног сектора безбедности (као и записима заштитних камера или уређаја за аудио надзирање простора);
- активистима невладиних организација;
- медијским радницима, нарочито ако се баве тзв. истраживачким новинарством и
- научним радницима (радницима високошколских установа, научних института, државних органа, невладиних организација, самосталним истраживачима) и другим изворима.

Поузданост података и научних извора је различита, нарочито узевши у обзир рефлексивистичку природу већине истраживања у области друштвених наука. Исто тако, често се и подаци о истим појавама разликују уколико су добијени из различитих извора или различитим методама. Резултати истраживања биће поузданији уколико су подаци добијени из већег броја извора и различитим методама.

4. Најчешћи проблеми у истраживању безбедносних појава

Истраживање безбедносних појава је, услед њихове комплексне природе, повезано са бројним тешкоћама. Најчешћи проблеми који отежавају истраживачке напоре су:

- недовољна научна знања о појединим безбедносним, пре свега, угрожавајућим појавама и механизмима супротстављања таквим појавама;
- оскудност референтне литературе (нарочито на српском језику) као последица претходног проблема;
- конфузија у дефинисању и вишеструкост стандарда у квалификовању безбедносних појава, што је делимично последица мањкавости појмовно-категоријалног апарата, али и непрофесионализма и утицаја политичког фактора на рад националних и наднационалних безбедносних механизма;

- ограниченост извора и доступности података, и то махом на званичне податке владиних, међувладиних и невладиних организација, односно на постојећу, скромну литературу;
- непрецизност постојећих емпиријских података услед велике тамне бројке и неразвијености механизма и стандарда аналитичког истраживања безбедносних појава;
- различитост, па и контрадикторност података о неким безбедносним појавама који потичу из различитих извора;
- поверљива природа многих података;
- непотребно мистификовање („вео тајне“) деловања безбедносних служби, као последица конспиративности у њиховом раду, али и њихове сензационализације у медијима и популарној литератури;
- тешкоће посматрања појединих безбедносних појава независно од других појава, због њихове интеракције и динамичне природе;
- немогућност манифестовања безбедносних појава у апсолутној истоветности, што отежава њихово описивање и објашњавање и захтева проучавање већег броја догађаја у дужем периоду;
- неразвијена методологија научног истраживања безбедносних појава, мали број реализованих истраживања и још мање публикација у којима је дат методолошки оквир спроведених истраживања;
- непостојање методологије за прецизну оцену ефеката предузетих мера, послова и активности безбедности, нарочито превентивних;
- недовољна материјална улагања у научноистраживачки рад;
- изражена нетолерантност и неосновано потцењивање туђег научноистраживачког рада у „науци и пракси“ безбедности;
- потенцијална угроженост личне безбедности истраживача и многи други.

Најзад, посебно питање у друштвеним истраживањима, а тиме и у студијама безбедности, заузима *истраживачка етика*. Наиме, данас када су студије безбедности добиле шири обим, и када се као јединице анализе могу истраживати и појединци и осетљиве друштвене групе, етика истраживања добија свој пуни смисао. Узевши у обзир чињеницу да се ради о истраживању људских бића, сваки истраживач мора водити рачуна о методама које ће користити за прикупљање података, као и о потенцијалном утицају резултата таквог истраживања на друге.

Када је реч о прикупљању података, етички захтеви су највиши када се спроводи истраживање у коме се подаци прикупљају из примарних извора, као што су случај посматрања, посматрања са учествовањем и интервјуа.

Тада је нужно придржавање одређених минималних стандарда и правила као што су заштита права на приватност лица и право на заштиту података о личности. Тиме се осигурава заштита података о личности који могу бити злоупотребљени у разне противправне сврхе. Стога је неопходно придржавати се извесних стандарда у прикупљању података, а то су:

- транспарентност у погледу истраживачких намера, мотива, истраживачког питања и начина на који се потенцијално ти резултати могу користити, како би учесник могао да донесе одлуку жели ли да учествује у истраживању или не;
- избегавање угрожавања учесника од кога добијамо податке, тј. извора информација. То може бити случај када се ради о рањивим групама, жртвама насиља, или када сам контакт са истраживачем за извора информација представља ризик (уколико је извор информација члан секте, криминалне групе итд., па стога може бити жртва одмазде) и
- избегавање експлоатисања извора информација, што подразумева да истраживач треба да избегава стварање односа ауторитета између себе и испитаника и да у свакој фази истраживања покушава да оствари однос поверења и поштовања због указаног интересовања и помоћи испитаника (извора информација).²⁴

Слично, у погледу етичности презентовања резултата неопходно је водити рачуна о:

- заштити извора информација како би се сачувала његова анонимност и сакрио идентитет;
- чувању академског интегритета у презентовању резултата, што подразумева коришћење цитата и аутоцитата у циљу избегавања плагирања и повреде академског дигнитета;
- исправном интерпретирању резултата претходних истраживања, тако да се њима не манипулише у правцу поткрепљивања сопствене аргументације која се чини најприхватљивијом, већ да се објективно сагледавају и
- утицај који ће резултати неког истраживања имати на друштво у ширем смислу, тј. на свеобухватну друштвену динамику. У том смислу, резултати истраживања не смеју оправдавати дискриминацију, насиље, расистичка и екстремистичка мишљења и слично.²⁵

24 О етици истраживања видети у: Jarvis, L.: The process, practice and ethics of research, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 244.

25 Исто, стр. 246.

Међу набројаним проблемима истакнуте су само суштинске тешкоће у истраживању безбедносних појава. Свакако да постоје и друге, али и да је реално очекивати нове проблеме због изузетне динамичности безбедности.

5. Појмовно-категоријални апарат студија безбедности

За потребе јасног, тачног и прецизног научно-стручног комуницирања у оквиру студија безбедности развијен је појмовно-категоријални апарат. Њега чине *струковни језик* и појмови из језика комплементарних дисциплина.

Наиме, студије безбедности имају, иако не у потпуности „заокружен“, али у доброј мери разрађен, само њима својствен појмовно-категоријални апарат (тзв. *спецификован – струковни језик*). Он је, свакако, компонента њиховог идентитета. Овом приликом ће неки од њих бити само поменути, а касније и детаљније елаборирани: безбедност, теорија безбедности, стање безбедности, организација безбедности, функција безбедности, систем безбедности, субјекти безбедности, снаге безбедности, послови безбедности, задаци безбедности, мере безбедности, активности безбедности, угрожавање безбедности, извори угрожавања безбедности, носиоци угрожавања безбедности, вид и облик угрожавања безбедности, објект угрожавања безбедности, последица угрожавања безбедности, референтне вредности, референтни интереси, изазов безбедности, ризик безбедности, претња безбедности, концепти безбедности, појединачна безбедност, људска безбедност, социјетална безбедност, национална безбедност, међународна безбедност, регионална безбедност, глобална безбедност, економска безбедност, еколошка безбедност, енергетска безбедност, војна безбедност, политичка безбедност, прехранбена безбедност, здравствена безбедност, итд.

Истовремено, области теорије и праксе безбедности су толико широке, интердисциплинарне и мултидисциплинарне, да их је некад тешко јасно разграничити од других научних области, попут криминолошке, правне, војне, политиколошке итд. У том смислу, студије безбедности користе језик, стручну терминологију и појмовна одређења из криминалистике, криминологије, права, међународних односа, али и из хемије, биологије и физике када говоримо о биолошком, хемијском, радиолошком и нуклеарном тероризму, безбедности у ванредним ситуацијама, итд.

Како је област безбедности веома динамична, то и језик студија безбедности карактерише стална појава нових и „хибридних“ (модификовање појединих или комбиновање постојећих) појмова, те континуирана потреба за ревизијом и допуном. На пример, безбедност кибер-простора, којој се данас поклања све већа пажња јер често представља место извршења

одређених кривичних дела, раније није била део појмовно-категоријалног апарата студија безбедности. Научне, технолошке, друштвене и друге промене праћене су и појавом новим термина и појмова.

При употреби језика студија безбедности често долази до извесних проблема. Наиме, иако су многи појмови из области безбедности дефинисани међународним правом, националним законодавством, домаћим и иностраним научним и стручним радовима, конвенционално одређени праксом сектора безбедности, па чак и извесним лексиконима²⁶, може се слободно говорити о извесној термилошкој збрци, разилажењу или узајамном зближавању. Тако је готово уобичајена пракса обележавања истих појава различитим терминима, обележавања различитих појава истим терминима, стварања непотребних синонима и хомонима, те коришћења ненаучног појмовно-категоријалног апарата.

Дакле, постоји оправдана потреба да се дефинишу и дистанцирају значења термина који се могу срести у теорији и пракси безбедности. На том путу неопходно је утврдити етиолошку и феноменолошку природу категорија које се дефинишу, етимолошко значење термина и синтагми који се користе за њихово обележавање и разјаснити дилеме око битних разлика сличних безбедносних појава и њиховог термилошког уобичавања.

Јасна и недвосмислена терминологија основни је услов истраживачког рада у било којој научној области. Унутар студија безбедности та потреба је нарочито наглашена, узевши у обзир њихову мултидисциплинарност и ослањање на знања и искуства других дисциплина. С обзиром на то да преласком из једне дисциплине у другу неки термини могу променити значење, за истраживаче безбедности први и најважнији задатак приликом сваког истраживачког рада је да дефинишу и прецизирају свој појмовно-категоријални апарат.

Језик науке је од великог значаја за безбедносну праксу. Збрка која настаје неправилним термилошким означавањем појава безбедности искривљује слику о стварном стању и проблемима, онемогућава реално сагледавање њихових трендова и умањује ефикасност система безбедности. Познавање и правилно коришћење појмовно-категоријалног апарата неопходно је за основну и недвосмислену комуникацију и за избегавање забуна, заблуда и вишеструких стандарда приликом третирања безбедносних појава, а указује и на развијеност безбедносне културе.

26 Пионирске и, за сада једине покушаје да се код нас израде лексикони безбедности, учинили су: Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Привреда публик, Београд, 1989. и Радуловић, Р. Б.: *Лексикон безбедности и заштите*, Правни факултет, Нови Сад, 1994.

IV – ПОЈАМ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Појам безбедности

1. 1. Логика и филозофија безбедности

Човечанство је „окупирано безбедношћу“ и „опседнуто трагањем за њеним унапређењем“. Иако механизми за заштиту безбедности никада нису били развијенији, друштво се никада није осећало рањивијим. Често се поставља питање: шта је безбедност и шта значи бити безбедан? Још чешће се питамо да ли уопште и треба постављати оваква питања јер је много тога, само по себи, јасно. Међутим, да ли је тако?

Логика безбедности почива на заштити вредности које су значајне за различите референтне објекте и које омогућавају њихов опстанак и развој. Међутим, колико безбедности је потребно и шта за сваки референтни објекат значи бити безбедан, као и то ко може да постави праг када је реч о списку референтних вредности, предмет је сталног и континуираног, готово бесконачног промишљања. Онолико колико је отворено и недокучиво колико нам безбедности треба, кога и шта заштитити, којим средствима и на који начин, толико је и појам безбедности отворен и вишесмислен.

Неспорно је да је безбедност једна од основних људских потреба: непобитна гаранција опстанка, напретка и благостања, економске сигурности и могућности, хуманости и поретка; слободног живота без страха или тешкоћа; универзално добро на које сви имају право, али и свечано обећање политичких лидера којима је безбедност људи „прва обавеза“, најважнији циљ у унутрашњој и спољној политици; спремност да се успостави јака веза између појединца и света, државе и грађанина, да се превазиђу страхови и несигурности које носи свакодневни живот, као и огромне просторне, културне, економске и геополитичке сложености савременог човечанства. Укратко, то је један од „најтврдоглавијих и најтрајних снова модерног доба јер није стабилна појава и почива на несигурности и патњи.“¹

1 Burke, A.: *Aporias of Security*, p. 1.

Међутим, опседнутост безбедношћу није продукт модерног друштва. Од како је „протеран из раја“, човек је морао сам себи да обезбеди услове за опстанак, тј. за преживљавање и продужетак врсте, у условима који су често били крајње сурови (по принципу – *ако се сам не сачуваши, нико те сачувати неће*). Задовољавајући нагон за самоодржањем, у почетку инстинктивно (тзв. *биолошка програмираност јединке*), а касније и рационално, човек је морао да стиче и развија извесне вештине, да удружује напоре с другима, али је почео и да се понаша на начин којим угрожава опстанак других. То говори да је човек, тежећи да увећа сопствену безбедност, угрожавао или претио да угрози безбедност других, стварајући тзв. „безбедносну дилему“.

Значи, трагање за безбедношћу је од *инстинкта (нагона)*, који је *биолошка категорија, постало циљана и сврсисходна „свесна“ психолошко-материјална појава, односно појединачни и колективни рад, функција, организована делатност, занимање. Постајући цивилизацијска и културолошка тековина, постало је и конкурентно и с опречним циљевима у односу на друге појединце и колективе*. Трагање за безбедношћу је континуиран и бесконачан процес, а безбедност спознајна појава, неспорна и универзална потреба. То је циљ којем тежи човек, а у метафизичком смислу – и биљни и животињски свет.

Суштина и филозофија безбедности од увек су исте, само су се мењали природа и облици угрожавања, као и стратегије човековог реаговања на њих. Некад су то биле само појаве природног порекла попут глади, суше, поплава, земљотреса, опасних животиња, епидемија заразних и смртоносних болести итд. Временом је највећа претња човеку постао други човек који је водио ратове, освајао и експлоатисао друге, убијао их итд. Данас су то још и последице техничко-технолошког развоја: загађивање животне средине, технолошки акциденти, вештачки генерисане заразне и смртоносне болести, оружје за масовно уништавање, геофизичко оружје итд. Неспорно је да су опречни феномени *безбедности* и *угрожавања безбедности* највернији историјски пратиоци човека, те да су стари колико и он.

Развој безбедности текао је паралелно са развојем друштва, науке, технологије и културе. Дакле, безбедност се мора посматрати у контексту широког спектра других економских, политичких, технолошких, филозофских и научних развитака, при чему безбедност и даље остаје један од кључних конститутивних догађаја данашњег света и његов основни подупирач.²

Данас је безбедност један од кључних чинилаца креирања културе и идентитета; безбедност одређује ко смо, како се понашамо према другима и како успостављамо приоритете. Речју, безбедност је „магловит“ појам који

2 Burke A.: *Beyond Security, Ethics and Violence: War against the Other*, Routledge, London and New York, 2007, p. 31.

се користи онда када треба заштитити некога или нешто, а како, када, чиме и под којим условима, то је део дневних политичких одлука динамичног друштвеног, националног и међународног окружења, односно личног избора појединца.

Готово да нема речи као што је „безбедност“, која се више користи у савременом животу, а да је појам који се њоме означава истовремено мање одређен и јасан. Подједнако је употребљавају теоретичари безбедности, али и политичари, државници, представници међународних организација и невладиног сектора, индустријалци, пољопривредници, медицинари, еколози, просветари, правници, економисти, метеоролози, грађани..., да не говоримо о полицајцима, војницима, обавештајцима, судијама и сличним професијама.

Безбедност се сматра интерсубјективном творевином и резултатом друштвено-политичког консензуса. Оно што се константно истиче је његова необјективна основа, којом се наглашава да безбедност поред друштвено-политички креиране објективне основе, има и субјективну димензију. Та субјективна димензија је постала изузетно значајна у савременим студијама безбедности. Начин на који ће објекти заштите доживљавати безбедност, тј. на који ће се начин перципирати безбедносне претње данас постаје битно и за одређење појма безбедности. На тај начин, у агенди студија безбедности налазе се претње човеку и његовом физичком опстанку, економско благостање и друга питања која су од значаја за друштво и државе, али без дефинитивног прецизирања појма безбедност и давања таквом појму трајног оквира. Јаким разлогом за овакву отвореност појма може се сматрати и различит ниво опасности са којом су нације и појединци суочени, па стога и не постоји униформни образац безбедности.³

У вези са интерсубјективним схватањем безбедности је и појам тзв. *онтолошке безбедности*. Она за разлику од физичке безбедности подразумева „безбедност сопства“, а осећај безбедности постиже се рутинизираним односима са значајним „другостима“ које представљају претњу било ком сегменту наше сопствене безбедности, и актери постају везани за те односе када перципирају безбедносне претње. На пример, отпор који становници Републике Србије често имају у погледу уласка у НАТО последица је одсуства онтолошке безбедности, тј. перципирања НАТО као претње по национални идентитет, а узевши у обзир историјска искуства и значења која се везују за НАТО када је реч о нашој земљи. С друге стране, постоје многе земље које немају такву слику о НАТО, већ управо супротну.

Дакле, закључак је да је одређење безбедности мултидефиницијско и неуниверзално. Сви схватају или називу његово значење, а мало ко уме

3 Wolfers, A.: National Security as an Ambiguous Symbol, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 6.

да га сажето изложи и образложи. Неспорно је да, у најопштијем смислу, *безбедност постоји када постоји и несметано се испољава (достиче се, развија и унапређује, може да се ужива)* оно што је (за нас) вредно и значајно, и када је такво стање очигледно извесно, предвидиво⁴ и контролисано, што подразумева и (нашу) способност да га заштитимо од нежељених утицаја.

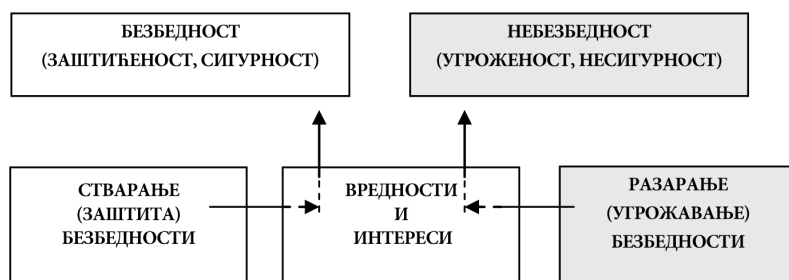
Значи, *безбедност се може сматрати процесом, а пре свега (жељеним) производом тог процеса – стањем. Бити безбедан значи бити заштићен од утицаја нежељених појава, и осећати се заштићеним (сигурним, без страха) у предвидивом и контролисаном амбијенту. Безбедност је резултанта односа-баланса између стварне и потенцијалне угрожености референтних вредности и интереса и постојећих капацитета (људских, материјалних, организационих и функционалних) који их штите. Апсолутна безбедност је идеална категорија. Речју, безбедност је симбиоза безопасности (одсуство претњи) и сигурности (одсуство страха) у односу на извесне вредности и интересе.*

У истом обиму се употребљава и синтагма „угрожавање безбедности“. Иако је њено одређење супротно појму безбедности (па је и њено разумевање условљено разумевањем безбедности), изгледа јасније. Генерално, *угрожавање безбедности постоји увек када се доводи у питање постојање, испољавање и уживање оног што је (за нас) вредно и значајно, односно када се на референтним вредностима јављају или се могу јавити нежељене промене или се не могу (делимично или у потпуности) несметано уживати. Значи, и угрожавање безбедности је процес (деструкција, разарање вредности), али и стање које је његова последица (небезбедност, угроженост, несигурност).*

По логици изложеног, *безбедност је потреба, процес – делатност и функција, затим стање, па организација и најзад, одсуство угрожавајућих појава и страха (безопасност и сигурност), а у њеном средишту су извесне вредности и интереси.*

Међутим, прва дилема на коју наилазимо јесте о чијој безбедности, односно о чијим, каквим и којим вредностима и интересима говоримо, као и о каквим и којим појавама угрожавања је реч и ко је дужан да им се супростави. Без претенциозности да дамо револуционарне и универзалне одговоре на ова питања, настојаћемо да аналитички изложимо досадашње теоријске домете у поимању безбедности и да образложимо концепте безбедности.

4 „Потреба за безбедношћу заснива се на тежњи ка предвидљивости, извесности у погледу судбине најважнијих добара и вредности којима личност и ужа или шира заједница располажу или им стреме.“ Димитријевић, В.: *Безбедност и политичка заједница*, Појам безбедности у међународним односима, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, стр. 7–38, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 19.

Слика 10 – Заштита и угрожавање безбедности – безбедност и небезбедност

1. 2. Етимологија безбедности

Безбедносне праксе су старе колико и цивилизација. Међутим, прва употреба овог термина, тј. његових корена, везује се тек за појаву латинског, односно старогрчког језика. У тим језицима су забележени први изрази за које се сматра да представљају корене термина безбедност и њему сродних термина.

Претпоставља се да реч „безбедност“, чије је „значење вишесмислено и еластичано“⁵, вуче корене од грчког израза *asphaleia* (ΑΣΦΑΛΕΙΑ) који је заправо негација речи *sphallo*, што у преводу значи – грешка, узрок пропасти, пропадање, саплитање, пораз, збуњеност, разочарање. Самим тим, *asphaleia* значи избегавање грешке, (узрока)пропасти, пораза, разочарања⁶, што у пренесеном значењу подразумева владање ситуацијом, спречавање пропасти, извесност победе, победу, просперитет, присебност, срећу и слично. Овом речју се првенствено означава *понашање, активност, функција* човека којим се ствара жељено *стање* у његовом окружењу. Ова реч је у основи термина „асфалиологија“, којим се већ означавају науке о безбедности.⁷

Истовремено, за безбедност се у латинском језику користи(о) израз *securitas, securus, securatis* који је изведен из кованице *sine cura* (*sine* – без и *cura/curio* – невоља, забринутост, опрезност, пажња, патња, бол, зебња, жалост, туга). Тако кованица *sine cura* (*sinecure*) значи: без забринутости, слободу

5 The Oxford Companion to Politics of the World, Oxford University Press, Oxford, 1993, pp. 820–821.

6 Dillon, M.: Исто, стр. 123–128; шире тумачење ове тезе видети у: Бајагић, М.: Основи безбедности, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 10.

7 Видети: Мојаноски, Ц.: Дилеми во дефинирањето на методологијата на асфалиологијата, Безбедност, еколошка безбедност и предизвиците на Република Македонија, Факултет за безбедност, Скопје, 2010, стр. 15.

од (одсуство) бриге, без невоље, мирноћу, мир. Истовремено, израз *securus* значи сигуран, безбрижан, поуздан, неустрашив, уверен, сталан, чврст, одан, истинит (*se cura* – без муке). Израз *securitas* означава безбрижност, слободу од (одсуство) опасности, сталоженост, одсуство душевног узнемиравања, мирноћу или мирноћу свести, спокојство, али и сигурност, извесност, самопоуздање, неустрашивост, заштићеност.⁸ Значи, латински корен речи „безбедност“ упоредо означава стање људског унутрашњег мира (субјективна димензија), али и стање жељеног окружења човека које му доноси унутрашњи мир (објективна димензија безбедности).

Из поменутих латинских речи изведени су изрази за безбедност у многим језицима. Свакако да су најприсутнији изрази *secure* и *safe*, односно *security* и *safety* из енглеског језика. Иако се сматрају синонимима, израз *security* односи се на функцију, организацију, субјект-систем и стање безбедности (безбедност, сигурност, осећање сигурности, обезбеђење, безбедносна делатност и субјект који је врши), док се изразом *secure*, поред стања (сигуран, безбедан), означава још и функција – објективна димензија безбедности (обезбедити, осигурати, зајемчити). Изрази *safe* (сеф, сигуран, безбедан, читав, опрезан, осећај сигурности) и *safety* (безбедност, сигурност, спас, осигурач, сигурносни) се превасходно користе за означавање стања безбедности, односно субјективног доживљаја безбедности.⁹ Многе службе безбедности у свету у свом називу и његовом званичном преводу на енглески језик користе реч *security*.

Слично је са обележавањем безбедности у француском језику где се користе речи *sécurité* и *sûreté*, у немачком језику – *sicher* и *sicherheit* којима се означавају још и поузданост, извесност и безопасност, у румунском језику *securitate*, албанском *siguri*, у шпанском *seguridad*, а у италијанском *sicurezza*. У руском и бугарском језику користе се речи „безопасност“ и „сигурност“. У хрватском и бошњачком говорном подручју користи се израз „сигурност“. Он би требало да буде еквивалент изразу „безбедност“ у српском језику. Међутим, у српском језику „сигурност“ и „безбедност“ нису апсолутни синоними.

Принципи научног истраживања упућују нас на то да у етимолошком тумачењу значење појма неке појаве у другим језицима прихватамо критички. Значи, приказана одређења појма безбедности у грчком и латинском језику не смеју се доводити у некритичку недвосмислену везу са речју „безбедност“ у српском језику, јер се језици често развијају независно једни од других. Ова су тумачења својственија германској и романској групи језика, који су сроднији латинском језику.

8 Упореди: Dillon, M.: *Исто*, стр. 125–128; Бајагић, М.: *Исто*; Маслеша, Р.: *Теорије и системи сигурности*, Магистрат, Сарајево, 2001, стр. 4.

9 Benson, M.: *An English–Serbocroatian Dictionary*, Просвета, Београд, 1993, стр. 559, 546.

Међутим, оправдано је применити логику настанка речи безбедност у грчком и латинском језику на анализу речи безбедност у српском језику. Поред речи безбедност, термини који су у тесној вези с њим, и са којима се безбедност често поистовећује, биће предмет разматрања у наредном делу текста.

Термин *сигурност* се у српском језику користи првенствено за означавање стања безбедности, и то превасходно субјективног доживљаја заштићености појединца, окружења, личних и друштвених вредности од угрожавајућих појава. Најчешће се користи за означавање субјективне димензије безбедности, тј. пројекције објективног стања на психолошку раван личности. Њиме се означава стање душевног мира, спокојства, задовољства и среће појединца и колектива, као последице објективних чињеница и околности које су повољне по виталне вредности. Значи, појединац може да се осећа мање или више *сигурно(им)* или *несигурно(им)*, зависно од тога да ли сматра да су вредности које су значајне за друштво, а посредно и за њега, *сигурне* или *несигурне*.

Сигурност је тесно повезана са слободом, у смислу спокојства због *извесности* достизања и уживања вредности: „сигурност је базична и елементарна потреба која се односи на спокојство и слободу од брига или, како је то назвао Цицерон, одсуство страховања које мора постојати да би живот био испуњен.“ Сигурност је увек била главно средство слободе, што потврђује и теза Бенџамина Френклина да „они који се одричу своје личне слободе зарад увећања безбедности – не заслужују ни једно ни друго.“¹⁰

Извесност, као детерминанта сигурности, условљена је корелацијом психолошких и материјалних компоненти безбедности: „безбедност је повезана са осећајем неизвесности живота и идентитета и тежњом да се они обезбеде, те има очигледно психолошке и духовне импликације. Истовремено, безбедност је повезана са осигуравањем стечених материјалних добара. Реч је о „природном“ процесу који почиње од предвиђања могућих проблема, стварања услова да се преброде уколико наступе и доспева до специфичног спречавања сваког другог могућег стварног или претпостављеног ризика. Процеси стварања и спречавања разарања безбедности су укорениени у страху појединца и у стрепњи од смрти.“¹¹

10 „Оба процеса могу достићи чак дисфункционалне, контрапродуктивне и патолошке нивое. Оба процеса се преплићу и укрштају у разноликим сразмерама унутар сваке различите особе, културе, ситуације.“ Liotta, P. H., Oven, T.: Смисао и симболизам: Европа преузима људску безбедност, *Људска безбедност*, број 1, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 10, 12.

11 Tullio, F.: Људска безбедност: скривени психо-социјални корени тероризма и нуклеарна претња, *Људска безбедност*, број 1, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 35.

Сигурност је резултанта објективне и субјективне димензије безбедности. Објективно стање безбедности може да буде различито од субјективног доживљаја појединца: присуство или одсуство угрожавајуће појаве не мора да буде реално, већ умишљено; односно, у истој животној ситуацији неко се може осећати безбедним, а неко небезбедним, што зависи од личног става према ситуацији.¹²

Ипак, постоји и схватање по коме се израз сигурност може сматрати и много ширим од појма безбедности, јер се само једним својим делом поклапа са изразом безбедност. Уз то, он означава и „много других особина и вредности људи – увереност, поуздање, одлучност и чврстину, јасност, одређеност и још много чега“.¹³

Значи, *сигурност је извесност и предвидљивост, односно самопоуздање и степен објективне вероватноће (поуздање) који гарантују наступање жељеног стања у погледу извесних вредности, тј. владање ситуацијом које неутралише страх.*

У честој теоријској и оперативној употреби је и реч *заштита*. Њоме се, пре свега, означава делатност којом се спречава и сузбија деструкција извесних вредности. Стање које настаје као продукт заштите је *заштићеност*, што је делимични синоним безбедности. Ово стога што поред заштићености, безбедност подразумева и достизање, унапређење и уживање вредности. Данас се овим термином обележавају одређени подсистеми и послови националног система безбедности који се старају о безбедности грађана, имовине и животне средине у ситуацијама природних, техничко-технолошких и ратних разарања. Реч је о службама и функцији цивилне заштите, службама заштите и спасавања лица и имовине, службама за физичко-техничку заштиту лица и имовине, службама заштите (безбедности и здравља) на раду итд.

У теорији и пракси студија безбедности у ширем смислу, у употреби су и речи „одбрана“, „мир“, „слобода“ и „стабилност“. Према традиционалном схватању, „безбедност има две димензије: избегавање рата (*негативна димензија*) и изградња мира (*позитивна димензија*)“.¹⁴ Значи, одбрана и мир су недвосмислено повезани са безбедношћу.

12 Ову тезу потврђују и *психолошке науке*: „сигурност је осећање превасходно емоционалне сигурности које делимично зависи од објективних околности, а више од субјективног стања појединца и његове околине“. Крстић, Д.: *Психолошки речник*, Савремена администрација, Београд, 1996, стр. 592.

13 Илић, П.: Семантичко-лексикографски аспекти појма безбедности, *Војно дело*, бр.3, Београд, 2011 стр. 90.

14 Hyde-Price, A.: „Beware the Jabberwock!“. Security Studies in the Twenty-First Century, *Europe's New Security Challenges* (eds. Gartner, H., Hyde-Price, A., Reiter, E.), Lynne Reinner Publishers, Boulder, London, 2001. pp. 27–54, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 114.

Речју *одбрана* означава се подсистем националног система безбедности који обухвата субјекте државног и недржавног, војног и цивилног сектора који друштвене вредности штите од оружаних – војних претњи и напада, али и потфункција националне безбедности коју они врше. Осим тога, постоје и наднационални механизми – војни савези, намењени одбрани земаља чланица (*колективна одбрана*). Одбрана је функција, организација и систем заштите виталних друштвених вредности (пре свега становништва, уставног поретка, суверенитета и територијалног интегритета) оружаним и неоружаним средствима (војна и цивилна одбрана) од претњи војног карактера. Значи, одбрана је поткатегорија безбедности.

Многи теоретичари безбедности заступају тезу по којој је безбедност заправо продукт заштите и одбране референтних вредности, исказујући је при том формулом *заштита + одбрана = безбедност*. Овакво схватање је делимично исправно, због ограничења која проистичу из наведених разлика између безбедности и заштите и одбране. На овој тези изграђен је нови научно-теоријски приступ синтетичком проучавању ова три феномена у оквиру *Дефендологије*, науке о заштити, безбедности и одбрани.¹⁵

Речју *мир* се традиционално означава стање непостојања рата и ратних опасности, али и стање одсуства других безбедносних претњи попут оружане побуне, тероризма масовних размера или озбиљнијих социјалних потреса и конфликта. Иако ће о њему касније бити више речи, нагласићемо то да је мир продукт (безбедност као стање) хармоничног живљења друштва и коегзистенције држава, али и избегавања рата, употребе превентивне дипломатије и других ненасилних средстава у потенцијално конфликтним и конфликтним ситуацијама, односно одржавања, стварања и/или изградње мира војним и невојним средствима (безбедност као функција) од стране грађана, друштвених група, држава, међународних организација и других механизма међународне заједнице (безбедност као организација и систем).

Савремени појам мира је ужи од појма безбедности и схвата се као тзв. позитиван и демократски мир. *Позитиван мир* је одсуство насиља унутар држава и између њих, односно идеалан поредак без структурног насиља које

15 Од лат. *defendo, defendere, defendi, defensum* – одбити, спречити, бранити, штитити и *logos* – наука. *Филактологија* је синоним дефендологији (грч. *phylax, phylaktos*), али је својственија медицини (*profilaksis* – превенција). Из области дефендологије на Балкану су већ написани и први уџбеници: Вејновић, Д., Шикман, М.: *Дефендологија – друштвени аспекти безбједности модерне државе*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2007 (видети стр. 11 и 17); Спасески, Ј., Аслимовски, П.: *Дефендологија – учење за безбедноста, заштитата, одбраната и мирот*, Педагошки факултет Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Битола, 2002; Котовчевски, М.: *Национална безбедност на Република Македонија (I, II и III)*, Македонска цивилизација, Скопје, 2000.

утиче на сиромаштво, неједнакост, зависност и угроженост. *Демократски мир* је склоност државе у којој постоји демократска владавина закона и цивилна контрола војске да прави компромисе у унутрашњој и спољној политици, односно да решава конфликте мирољубивим путем. Као такав, представља везу између унутрашње и спољне безбедности државе.¹⁶ Значи, „мир је нешто више од одсуства рата: то је и одсуство страха од одсуства правде, али и поштовање свих људских потреба као и услов да сила, у свим својим облицима, није инструмент националне или интернационалне политике“.¹⁷

Слобода је могућност несметаног и независног остваривања биолошких, материјалних и духовних потреба и афирмација појединаца и колектива. Антипод слободи је ропство у најширем смислу, којим се ове могућности ограничавају или искључују. Очигледно је да су и одбрана и заштита у функцији мира, а њихов продукт је слобода. То је, дакле, једна од поткатегорија и услова безбедности: „државе су, као и људи, безбедни у мери у којој су слободни. Без њихове слободе, нема ни њихове безбедности“.¹⁸

Слобода је комплексан појам који свакако има више димензија и мноштво услова који морају бити испуњени да би се слобода остварила и уживала. Драган Симеуновић издваја пет нужних услова за постојање слободе: објективно постојање више могућности (алтернатива) између којих субјекат може да бира; постојање свести о отвореним могућностима; аутономни избор на основу самостално одређених или добровољно прихваћених начела и критеријума; деловање по аутономном избору и одсуство принуде и контрола над околином.¹⁹

Термин слобода у свом ширем значењу може се довести у везу са појмом еманципације, па у том контексту означава слободу да се човек понаша без ограничења материјалне или психолошке природе које га спутавају. Та ограничења не потичу само од физичког, оружаног напада, већ и од одсуства елементарних егзистенцијалних и духовних потреба човека, као што су храна, вода, здравствена заштита, едукација и слично. Како је већ било речи о схватању безбедности као еманципације у оквиру Велшке школе студија безбедности, онда и безбедност и слобода имају, или би требало да имају, исто значење, а то је *одсуство ограничења материјалне и нематеријалне природе које човеку омогућавају да се развија и унапређује*.

16 Tanner, F.: Семантика у безбедности: исте речи – различито значење, *Људска безбедност 1* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 26–27.

17 Boyd, R.: Род и питања људске безбедности: изграђивање програма истраживачке акције, *Људска безбедност*, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005, стр. 41.

18 Waltz, K. N.: *Theory of International Politics*, Addison Wesley, Reading, 1979, pp. 112–113.

19 Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 169.

Термином *стабилност* се, пре свега, обележава (редовно, оптимално, пожељно) стање безбедности, тј. равнотежа и хармонија, продукт заштићености, регуларно функционисање, те остваривање жељеног и планираног стања и развоја појединих друштвених вредности попут економије (економска стабилност), финансија (финансијска стабилност), политике (политичка стабилност), енергетике (енергетска стабилност), међународне политике и односа (међународна – регионална стабилност) итд., али и хармонија унутар одређених колектива (нпр., стабилна породица, локална заједница, међуетнички и међуверски односи итд.).

Нестабилност је нарушена стабилност референтних вредности. Неутралише се делатношћу извесних субјеката (*стабилизација, нормализација*) који често и нису субјекти безбедности у ужем смислу (нпр., економски, финансијски, енергетски субјекти). Субјекти од којих претежно зависи стабилност одређених вредности називају се и *фактором стабилности*. Стабилност и безбедност су делимични синоними: стабилност је инструментална поткатегорија безбедности, али и њен крајњи продукт.

Најзад, дошли смо и до речи *безбедност*. У нашој земљи не постоји јединствено схватање појма безбедности, а ни порекла и значења овог термина. Очигледно је да је реч „безбедност“ сложеница чији су корени *без* и *бедност – бедно*. Без подразумева одсуство, односно негацију феномена који се обележава делом сложене речи која следи. Корен другог дела ове сложене речи је „беда“, чиме се у српском језику, у најширем смислу, означавају сиромаштво, оскудност, болест, недаћа, пропаст, пораз, немаштина, штета, туга, немоћ, незнање, онеспособљеност, рат, ропство, тлачење, насиље, зло, страх и слично. Значи, „негацијом негација“ може се закључити да безбедност подразумева опстанак, развој, имућност, здравље, ситост, победу, остварење циљева, срећу, мир, слободу, правду, морал, културу, неповредивост, доминацију, владање ситуацијом (само)поуздање, одсуство страха – *сигурност*, односно одсуство опасности које доводе у питање њихово остваривање и постојање – *безопасност*. У савременом српском жаргону (сленгу) речју „бедак“ означава се непожељно стање ствари као последица проблема који је уперен против личне вредности или интересе.

Интересантно је одређење појмова безбедности, небезбедности и заштите у црквенословенском језику. Наиме, у готово свим православним молитвама (за пример је узет крај Велике Јектеније у литургији из *Службеника Српске православне цркве*) садржане су молбе Богу за заштиту од разног зла. То у верзији молитве на српском (македонском и бугарском) језику свештеници изговарају као „...избави њега и нас од сваке жалости, гнева, беде и нужде“. При том, неки свештеници уместо речи жалости, а

други уместо *беде*, помињу *опасност*, што би био њихов синоним. Такође, уместо речи *избави* користе се речи *заштити* или *спаси*.

Даље, *Молитва господња (Оче наш)* завршава реченицом „...и не уведи нас у искушење, но избави нас од злога“. У верзији на црквенословенском језику помиње се *лукавго* – лукавство, лукави, зли. Њоме се обележава *ђаво*, односно, све што је лоше, зло, а оно долази од *ђавола* који узрокује ратове, земљотресе, поплаве, пожаре, (смртне) грехове и друге људске несреће и опасности.

Мисија свих религија је да човека сачува од себе, другог човека и опасности које владају светом, тако што га усмерава ка безгрешном животу, указујући му на то шта је добро а шта лоше, не би ли га „припремила за вечни загробни живот“. Стога се слободно може рећи да је (метафизички и у пренесеном значењу), основна идеја религије заправо *развијање извесне безбедносне културе*, а њен циљ – *безбедност људске душе*.

Из приказане логичке и етимолошке анализе може се закључити да је *безбедност* *несметано (неорганизовано и/или организовано, планско и/или стихијско) достизање, развој и уживање извесних вредности и интереса, одсуство појава које би то довеле у питање (заштићеност и безопасност), те одсуство страха да ће се то догодити (спокојство, сигурност), као продукт предвидивости, извесности и организационо-функционалних способности да се контролише развој појава које су конструктивне или деструктивне по референтне вредности и интересе*. Значи, вредности и интереси су очигледно централна категорија безбедности, али и параметар њеног дефинисања.

1. 3. Референтне вредности

*Вредности*²⁰ су идеална својства извесних предмета, друштвених појава, процеса и садржаја свести које им људи (појединачно и/или колективно) придају, а које их чини пожељним јер им омогућавају задовољење потреба, побољшавају живот, односно уживају у њима.

Достизању и уживању у вредностима се тежи, мада се неке од њих често не могу достићи или се не прихватају и одбацују. Вредности могу да буду материјалне и духовне. Релативно су трајне и претежно статичне појаве, условљене историјским, културолошким, религијским, идеолошким, географским, временским и другим критеријумима, због чега се и разликују међу државама и друштвеним групама (*вредносни системи*).²¹

20 Инспирирано текстом: Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура младих*, стр. 17–20. Аутор текста је Мијалковић, С.

21 „Безбедним ће се сматрати поседник краћег списка битних вредности којих се никако не може лишити, ако је још и склон да верује да има мањи број субјеката који

Промене вредносних система често захтевају корените трансформације читавих друштава и држава. То је дуготрајан и понекад вишевековни процес, али у одређеним ситуацијама може да буде и последица револуцијских промена политичког и друштво-економског система државе (нпр., после револуција, државе су феудална уређења заменила капиталистичким или социјалистичким поретком). Ипак, временом може доћи до извесних промена у вредносном систему друштва, па се одређене вредности одбацују, мењају или се прихватају нове, односно може доћи до промене у хијерархији интереса.

И поред очигледног плуралитета и различитости, могу се издвојити неке *универзалне вредности*, које су својствене највећем делу човечанства. Вредности које имају релативно трајан и велики значај за човека као појединца или колектив, називају се *друштвеним*.

Витална је друштвена вредност која је од пресудног значаја за опстанак и развој појединих референтних објеката безбедности. Како се додавањем нових вредности не би даље разводњавале студије безбедности, „прагом вредносног оквира“ сматрају се управо виталне вредности, јер би без њих одређени објекти заштите (појединац, колектив, држава) ризиковали физички опстанак.

Друштвене вредности и интереси својствени одређеним објектима безбедности, односно нивоима анализе безбедности (појединац, друштвене групе и друштво, држава, међународна заједница, човечанство и планета) називају се *референтним вредностима и интересима*. Стога и могу условно да се поделе на индивидуалне, друштвене, државне и националне, међународне и глобалне – човечанске вредности.

Индивидуалне вредности су вредности које се приписују појединцу као биолошкој и друштвеној јединки. Оне се везују за несметаност задовољења основних животних и биолошких потреба, могућност несметаног обезбеђења услова и средстава за живот, неприкосновеност менталног и физичког интегритета, достојанства и личне имовине, те слободно испољавање воље, духа и самоафирмације појединца.

Вредности појединца се генерално исказују кроз концепт људских права. Реч је о „скупу принципа, стандарда и норми којима је циљ заштита човека, његовог достојанства и обезбеђење животних услова који му омогућавају да задовољи и развије своје духовне и биолошке потребе“. Представљају посебан тип природних права јер се изводе из природног стања. Истовремено, почивају на моралној визији људске природе и

их желе угрозити. Несигурним се осећа онај ко полаже на много неприкосновених вредности и сумњичаво гледа на свет који га окружује“. Димитријевић, В.: *Исто*, стр. 37–38.

проистичу из урођеног достојанства људске личности. Људска права су: *универзална* (поседује их свако и важе свуда у свету); *неотуђива* (не могу се одузети нити ограничити, осим у случајевима који су унапред предвиђени законом, односно ограничена су правима других чланова друштва) и *стичу се рођењем*.²²

Реч је о минимуму општих претпоставки које је потребно испунити да би се сваком људском бићу обезбедила лична безбедност. Како су људска права у тесној корелацији са опстанком, односно животом и квалитетом живљења, безбедност човека би се могла одредити и као заштићеност од угрожавања његових људских права и слобода.²³

Вредности колектива (група) су својствене појединим друштвеним групама, односно мањинама попут националних и етничких група и мањина, избеглица, интерно расељених лица, особа са инвалидитетом, родних, полних, професионалних, сексуалних и других мањина. Свака група има своје специфичне вредности које се, генерално и збирно, називају *идентитетом*.

Операционализацијом идентитета, долази се до конкретних вредности као што су језик, култура, религија, верски обреди, народни обичаји и веровања, форме удруживања по етничком, расном, полном, родном, политичком или критеријуму географског порекла и сексуалног опредељења и друге, по којима се разликују од других колектива. Због тога њени припадници (појединачно или колективно) неретко постају мете разних угрожавања од стране носилаца других идентитета.

Националне вредности су вредности од значаја за целокупно друштво и државу, као и опстанак нације, која почива на свести о националној припадности. У најширем смислу, могу да се поистовете са њиховом безбедношћу. Уже посматрано, то су:

- опстанак државе и нације, пре свега одржање њихових конститутивних елемената и бића;
- квалитет живота народа и нације и социјално благостање;
- уставни и правни поредак државе, односно системом правних прописа регулисани државни и друштвени живот, процеси и односи;
- јавни поредак, ред и мир, којим се штите јавни и лични интереси и вредности, те остварује хармоничан (су)живот појединаца, група и мањина;

22 Аврамов, С., Крећа, М.: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999, стр. 305.

23 Истовремено, безбедност појединца подразумева и његову заштићеност од угрожавајућих природних и техничко-технолошких појава, коју концепт људских права „не покрива“.

- економски просперитет, енергетска стабилност и информациони ресурси, који су основа квалитета живота, функционисања друштва и државног апарата, те опстанка државе и нације;
- политичка стабилност и национално јединство, односно легална и легитимна власт, одсуство политичких турбуленција које могу да угрозе вредности и интересе, и јединство народа и нације у опредељивању о питањима значајним за националне вредности и интересе;
- територијални интегритет по коме све административне области државе функционишу као целина, искључујући могућност нелегалног и нелегитимног одвајања дела територије;
- суверенитет којим држава на својој територији сама несметано уређује унутрашњи поредак и врши законодавну, извршну и судску власт, без утицаја политичких, економских или војних центара моћи унутар и изван своје територије и самостално одлучује о својој будућности и улози у међународној заједници;
- национални понос и достојанство, односно част и углед које држава црпи из своје историје, традиције и међународног права;
- национални идентитет, односно посебности по којима се државе и нације међусобно разликују;
- здрава животна средина и друге вредности.

Међународне вредности су својствене међународном систему и поретку. Прокламују их државе у оквиру међународне заједнице, односно кроз међународне организације и савезе држава. Индивидуалне вредности, вредности група и националне вредности уједно су и вредности међународне заједнице, зато што их она многим међународним документима и актима промовише, гарантује и интервенише уколико су угрожене. Најзначајније међународне вредности су:

- међународни мир и безбедност, те опстанак човечанства;
- међународно пријатељство, односно искрена сарадња и (свеколики) пријатељски међудржавни и међунационални политички, економски, културни, социјални, хуманитарни, војни и други односи;
- искрена међународна помоћ угроженим државама и народима;
- међудржавна и међунационална толеранција и уважавање, те поштовање различитости, права, части, угледа, достојанства и осталих вредности других;
- међународно право, стандарди и принципи којима су дефинисане вредности појединаца, држава и међународне заједнице и начини њиховог очувања и унапређивања;

- међународна правда, којом се међународни правни поредак штити од свеколиког угрожавања, чиме се гарантује остваривање међународних и осталих вредности;
- међународни поредак, заснован на систему наведених вредности и друге.

Најзад, *глобалне (човечанске, планетарне) вредности* значајне су за опстанак човечанства какво данас познајемо. Ту се првенствено мисли на све оне вредности које су значајне за појединца, државу, међународну заједницу, али и шире. Ту се убрајају и оне вредности које се потенцијално могу косити са одређеним вредностима државе, као што су економски просперитет, привредни раст итд., јер остваривање ових вредности може значити угрожавање неких глобалних вредности као што је, рецимо, здрава животна средина. Дакле, поред наведених вредности нижих нивоа анализе безбедности, као глобалне вредности могу да се издвоје још и:

- опстанак људске врсте, демографска стабилност и подмлађивање човечанства;
- квалитет живљења и здравља светског становништва, које је све више угрожено недостатком хране и воде и новим болестима (сида, птичји грип, антракс, SARS, свињски грип);
- здрава животна средина и нови (обновљиви) извори енергије;
- безбедност космичког пространства, пре свега од нерационалног коришћења, злоупотреба у војне сврхе и загађивања;
- стабилна и прогресивна светска привреда, заснована на недискриминацији, неексплоатацији и равномерној географској заступљености и развијености;
- контролисаност ширења оружја за масовно уништавање и појава којима се масовно угрожава безбедност људи (НХБ тероризам);
- глобална безбедносна култура и етика засновани на компромисно дефинисаним универзалним вредностима, мирољубивој коегзистенцији и толеранцији и друге.

Поменуте вредности су у односу зависности и допуњавања: вредности виших нивоа анализе конзумирају вредности нижих нивоа, а стање вредности нижих нивоа рефлектује се на квалитет вредности виших нивоа, и обрнуто. На пример, уколико је у одређеном међународном региону ратом нарушен мир, онда су угрожене и националне вредности, што се свакако одражава и на заштићеност вредности група и права појединаца, и обнуто: нарушавањем слобода и права појединца у неком региону дестабилизује се држава, а тиме и међународни регион којем она припада. Безбедност на овим нивоима анализе је угрожена увек када је угрожена нека од представљених вредности из њиховог фокуса.

Слика 11 – Класификација виталних вредности – нивои анализе безбедности

1. 4. Референтни интереси

Интерес се налази у средишту разматрања о појединцу, друштвеним групама, али и о настанку, природи и функцији државе. Латински корен ове речи (*interesum, interesse*) значи учествовати у нечему, бити заинтересован за нешто. Модерно, проширено поимање интереса обухвата и категорије попут вредности, ставова, очекивања и тежњи; речју, интерес је мотивациони фактор, регулатор појединачног и колективног понашања, синоним за потребу и тесно је везан за вредности. У одређењу интереса треба поћи од потреба и циља оног о чијим интересима се расправља. Од преовлађујуће свести, система вредности и идеја зависи и дефинисање интереса и приоритета у њиховом достизању; истовремено, интереси покрећу друштвено понашање, али и повратно редефинишу систем вредности и идеја.²⁴

Значи, интереси су рефлексција пројектованих потреба за достизањем, уживањем, заштитом и унапређењем одређених вредности, који их детерминишу и у чијој су функцији. Генерално, интерес је тежња ка достизању и остварењу конкретних циљева, планова, идеја, који рађају нове интересе. На пример, витални циљ једне друштвене групе може да буде отцепљење дела територије државе у којој живи, те проглашавање независности или припајање трећој држави. Остварењем тог интереса

24 Живковић, М.: *Увод у право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2006.

„рађају“ се циљеви достизања, заштите и унапређења вредности које су карактеристичне за државу итд.

Очување и унапређење виталних вредности један је од доминантних интереса сваког референтног објекта безбедности. Међутим, „листа интереса“ је често много шира.

Однос вредности и интереса је каузалан, али није увек двосмеран. Начелно, интереси земље могу да буду угрожени, а да истовремено нису угрожене њене виталне вредности, и обрнуто. На пример, економско-енергетски је интерес једне земље да прошири листу земаља којим испоручује енергенте. Уколико у томе не успе, угрожени су њени интереси, али не и њене виталне вредности. Међутим, уколико од нових аранжмана зависи повећање бруто националног дохотка, а тиме и политичка позиција у међународном региону, јачање економске снаге земље и унапређење животног стандарда становништва, онда неиспуњење овог интереса представља ризик по националну безбедност.

Истовремено, субјекти праве хијерархију приоритета и значаја личних интереса. Тако се некад на путу остваривања претежних интереса свесно пристаје на штету по друге интересе. То се, рецимо, дешава у ситуацији када се склапа штетан или недовољно користан енергетски споразум са државом која ће нам на међународној сцени пружити неопходну подршку за хитну реализацију наших виталних политичких интереса.

Најзад, неретко појединци или интересне групе личне интересе представљају као опште. То може, на пример, бити ситуација када држава склапа штетан или недовољно користан енергетски споразум са страном компанијом чији је сувласник државник који иницира склапање аранжман. Најзад, национални интереси често су пројекција владајуће друштвене групе, тј. носилаца политичке власти, што се увек не подудара са општим интересима народа.

Значи, интереси и вредности могу, али и не морају да се подударају. Генерално, појам интереса је ужег обима од појма вредности када подразумева корист, добитак којим се унапређује квалитет постојећих, али може да буде и ширег обима, када се њиме остварују нове вредности. Такође, виталне вредности су база из које се црпу потенцијали за реализовање интереса. Уколико се и не подударају, сигурно су комплементарне категорије.

Друштвене вредности и интереси одржавају групе, друштво и државу у целини, чине их стабилнијим, компактнијим и усмеравају њихово деловање ка заједничком напретку. Жељене вредности и интереси могу да буду снажан чинилац промена.

1. 5. Безбедносна појава

Безбедносна појава је фокус студија безбедности. Стога је непостојање свеобухватне и савремене дефиниције њеног појма нелогичност која је, нажалост, изражена у домаћој теорији. Досадашња настојања да се дефинише нису свеобухватна и превасходно су људскоцентричног карактера.²⁵

Међутим, савремена безбедносна пракса указује на све већу заступљеност појава којима се угрожава безбедност и које су, све чешће, изазване природним појавама и/или дисфункцијом техничко-технолошких система. Чињеница је да САД, суперсила са најразвијенијим системом безбедности није успела да спречи и обузда налет серије рушилачких урагана (под називом *Катрин*) који су је крајем августа 2005. године „бацили на колена“ разоривши Алабаму, Флориду, Луизијану и Мисисипи. Велики број људских жртава, материјална штета, експанзија криминала и неефикасност органа формалне социјалне контроле резултирали су проглашењем ванредног стања и ангажовањем војске и националне гарде ради завођења јавног реда. Слично се догодило и у лето 2011. године (ураган *Ајрин*). Такође, експлозија нуклеарне електране у Чернобиљу 1986. године је, поред енормне материјалне штете, резултирала масовним миграцијама, смрћу и болешћу становништва, као и трајном деградацијом животне средине СССР, док је готово у свим земљама Евроазије дошло до загађења животне средине. У отклањању последица тог техничко-технолошког акцидента ангажован је целокупни систем безбедности велесиле, који се показао ефикасним у вођењу „хладног рата“, односно одбрани земље од оружаног напада, специјалног рата и унутрашњег непријатеља. Слично је било и са серијом земљотреса и цунамијем који су погодили Јапан 2011. године, причинивши велике људске губитке, материјалну штету и хаварију на нуклеарној електрани Фукушима.

Истовремено, многе појаве људског, природног и техничко-технолошког порекла умногоме доприносе достизању, уживању, развоју и заштити појединих вредности и интереса.

Из наведених примера може се закључити да се обим појма безбедносне појаве нужно проширио новим садржајима, чиме су обухваћени сви

25 „Безбедносна појава је динамичан склоп односа и процеса у земљи којима се обезбеђује људска сигурност и несметано остваривање произвољне делатности грађана, односно стварање материјалних и друштвених вредности“. Радуловић, Р. Б.: *Исто*, стр. 46–47. Ово одређење је уско органичено, пре свега на појаве људског порекла које су смештене у (данас веома сужене) националне оквире и у функцији су безбедности људи и њиховог економског и духовног развоја. У тренутку, такво схватање је било општеприхваћено, имајући у виду социјалистичко уређење државе и владајућу идеологију.

аспекти савременог поимања безбедности, уважавајући појаве угрожавања, али и појаве које доприносе заштити и унапређењу безбедности. Значи, *безбедносна је свака појава (субјект, радња, збивање и/или стање) која врши позитиван или негативан утицај на безбедност, односно на заштићеност референтних вредности појединца, друштва, државе и/или међународне заједнице.*

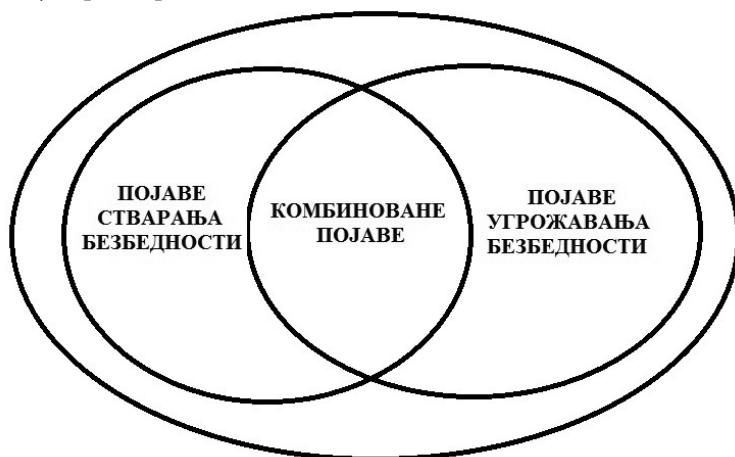
Значи, све безбедносне појаве се могу разврстати у две групе, као:

- појаве стварања безбедности и
- појаве разарања безбедности.²⁶

Реч је о неспорној подели на *безбедносно-конструктивне*, односно појаве достизања, заштите и унапређења безбедности, и на *безбедносно-деструктивне*, тј. појаве угрожавања безбедности.

Међутим, за одређене појаве се не може рећи да су искључиво појаве стварања или појаве угрожавања безбедности. Те појаве имају *комбиновани карактер* јер су истовремено и конструктивне и деструктивне.

На пример, изградњом нуклеарне електране осигурава се енергетска безбедност, односно трајније и ефикасније снабдевање становништва и привреде енергентима, по приступачној цени. Међутим, рад нуклеарне електране скопчан је са извесним ризицима загађења животне средине и угрожавања здравља људи, а у случају озбиљнијих хаварија и са ризицима угрожавања међународне и глобалне безбедности. Стога су евидентне опречне струје „за“ и „против“ нуклеарне енергије, обе са аргументима који су у већој мери оправдани.

Слика 12 – Однос појава стварања и угрожавања безбедности

26 Упореди са – Радуловић, Р. Б.: *Исто*; Ковачевић, С.: *Основи безбедности и одбране – одабрана предавања*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1996, стр. 60–61.

Осим тога, поједине безбедносне појаве се *тенденциозно тумаче* па их, у кључу „двоструких стандар“, подељено сматрају конструктивним, односно деструктивним. Најчешће је реч о појавама које се од стране различитих субјеката различито третирају због непостојања једнообразних стандарда у третирању појава или процеса, односно због остваривања личних интереса тумача појаве.

Тако извесни субјекти одређену појаву доживљавају као позитивну, а други као угрожавајућу. То се може видети на примеру самопрокламоване „Републике Косово“. Уставом Републике Србије се Аутономна Покрајина Косово и Метохија сматра саставним делом Републике Србије, а Стратегијом националне безбедности Републике Србије отцепљење овог дела територије сматра се претњом људској, националној и међународној безбедности. Истовремено, други субјекти међународне заједнице ово виде као неопходно решење кризне ситуације, позивајући се на (у овом случају злоупотребљено и тенденциозно тумачено) право народа на самоопредељење.

Иначе, безбедносне појаве се сагледавају у корелацији безбедносних чињеница, ситуација и амбијената с којима су тесно повезане, али од којих се појмовно разликују.

Безбедносне чињенице су оцене утврђеног и објективног стања безбедности, односно угрожавања безбедности. Њима се утврђују квалитет и ефекти безбедносних појава, који могу да буду позитивни и негативни по стање безбедности. Разликују се од *индикатора безбедносних појава* по томе што су индикатори уочљиве ознаке или симболи у процесу остваривања безбедности²⁷, што значи да се њима утврђује постојање и квалитет безбедносних појава. Да би се безбедносне чињенице уочиле, оцениле и квалификовале неопходно је ослањање на безбедносну теорију која се, с друге стране, допуњује искуственим сазнањима. Према томе, безбедносна чињеница је ужег обима од безбедносне појаве и указује на квалитет, значај и утицај безбедносне појаве на референтне вредности.

Безбедносна ситуација је скуп угрожавајућих елемената који се појединачно или скупно одражавају на стање безбедности у конкретном времену и простору.²⁸ Чине је сви извори, носиоци, облици и последице разних угрожавања безбедности, омеђени извесним временским и просторним границама. Може да се односи на заштићеност/угроженост конкретне средине, групе или свих вредности. Према томе, безбедносна ситуација је безбедносна категорија која је шира од безбедносне појаве, и која обухвата постојање и деловање више безбедносних појава чија је резултанта, односно продукт, управо безбедносна ситуација.

27 Упореди са: Радуловић, Р. Б.: *Исто*, стр. 47.

28 О традиционалном поимању безбедносне ситуације, видети: Ђорђевић, О.: *Исто*, стр. 32.

Најзад, *безбедносни амбијент* је укупност одређеног геопростора и на њему заступљених културолошких, политичких, војних, економских и других прилика и околности које су од значаја за заштићеност извесних вредности и добара тиме што доприносе стварању или угрожавању безбедности. Тако се неки амбијенти могу окарактерисати као *хармонични*, други као *неуралгични* (конфликтни или потенцијално конфликтни), *еколошки небезбедни* (загађена животна средина, трусни, подложни поплавама, клизиштима итд.) и слично. Безбедносни амбијент је такође ширег обима и садржаја од безбедносне појаве.

Појаве стварања безбедности сагледавају се кроз призму *система и културе безбедности* чија је функција да организују и спроводе заштиту референтних вредности од многобројних *појава угрожавања безбедности* које теже њиховом разарању.

2. Преовлађујућа одређења безбедности

У теорији студија безбедности, а ни у литератури сродних наука, не постоји јединствено одређење безбедности. Традиционално, у домаћој доктрини и теорији безбедност се одређује као „стање, функција, организација и систем, односно као све то заједно“.²⁹ Овакво одређење проистиче из уобичајеног уверења да се појам безбедности и безбедног везује за одређене делатности које врше специјализовани субјекти, са циљем постизања пожељног стања заштићености одређених референтних вредности.

Често је и одређење безбедности као *вредности, потребе и интереса*. Схватање безбедности као вредности у доброј мери је исправно, али само када се безбедност посматра у онтолошком – метафизичком смислу, као идеална категорија, односно као универзална, узвишена, „вредност свих вредности“. Ово стога што се, практично, безбедност не може посматрати независно од конкретних вредности, јер подразумева и стање њихове заштићености: безбедност је највиши циљ; само ако им је осигуран опстанак, појединци, групе, друштва и државе оствариће остале вредности и циљеве.

Ово одређење је реликт прошлости: „одређење безбедности као једне од виталних вредности било је типично за период после Другог светског рата. Безбедност није схватана као примарни циљ свих држава у свако доба, него као једна од неколико државних вредности, чији је значај зависио од државне политике. Међутим, касније је безбедност тумачена као вредност која проистиче и има смисла само док је у функцији других вредности које је важно очувати и заштитити од претњи.“³⁰

29 Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 22.

30 Baldwin, D. A.: *Security Studies and the End of the Cold War, World Politics*, Vol. 48, No 1, 1996, p. 127, 121.

То истовремено значи да безбедност није ни појединачни *интерес*: интересом може да се сматра достизање и унапређивање безбедности, односно заштићености појединих референтних вредности.

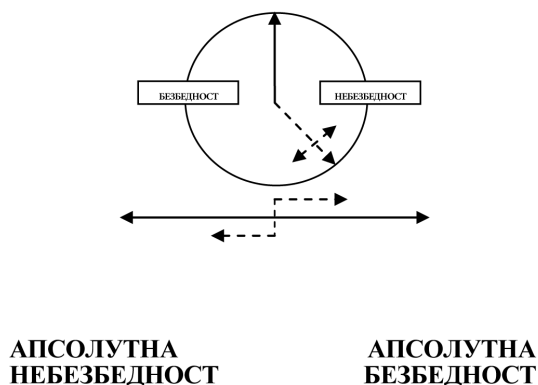
Најзад, неспорно је да је безбедност једна од основних, урођених инстинктивних *потреба* појединца и колектива, без чијег је задовољења опстанак немогућ. Њиме се апострофира субјективна – психолошка димензија безбедности, односно лични значај извесних вредности и мотивисаност за њиховим достизањем, заштитом и уживањем.

2. 1. Безбедност као стање

Као *стање*, безбедност је објективно одсуство опасности по референтне вредности и интересе, али и присуство услова за њихово несметано достизање, развој и уживање. Најчешће је (али и не мора да буде) резултат функције, организације и система безбедности.

Идеално стање заштићености и остваривости вредности и интереса је немогуће, што не искључује потребу непрекидне тежње ка њеном достизању. Ово због константног деловања одређених опасности, макар и оних које не доводе у питање опстанак вредности, али ограничавају или ометају њихово несметано уживање. Стога је и апсолутна безбедност, као стање идеално контролисане опасности по референтне субјекте и вредности, фикција.

У том смислу, безбедност се може сагледати у опсегу „од идеалне безбедности до идеалне небезбедности“, тј. од идеалне заштићености референтних вредности до њиховог уништења или тоталног негирања. Реч је о две обрнуто сразмерне и комплементарне димензије једне замишљене целине: што је безбедност већа, небезбедност је мања, и обрнуто.

Слика 13 – Стање безбедности

Стање безбедности је релативна и динамична појава коју детерминишу извесни *стандарди безбедности*, који су различити у односу на временску и просторну дистанцу. Појаве које су некад сматране угрожавајућим, данас се не доживљавају тако (нпр., хомосексуализам), и обрнуто (нпр., крвна освета); или, исте појаве се у неким земљама сматрају деструктивним, а у другим не (нпр., бављење проституцијом). „Третман“ одређених појава зависи од безбедносних стандарда који су плод традиције, праксе, културе, права итд., али и ставова појединаца или колектива. Оваква „мултипликација стандарда безбедности“ само потврђује сложеност појма безбедности и његовог садржаја, па тиме и на немогућност достизања апсолутне безбедности.

Као стање, безбедност се исказује описно, речима попут: „стабилна“, „нестабилна“, „задовољавајућа“, „незадовољавајућа“, „повољна“, „неповољна“, „угрожена“, „ризична“, „сложена“, „нејасна“ и слично. То такође захтева постојање извесних стандарда, односно критеријума и индикатора на основу којих се дескриптивно одређују конкретни нивои стања безбедности у друштву и држави. У зависности од њиховог квалитета, предузимају се и конкретне безбедносне мере и послови на заштити друштвених вредности. Међутим, прецизни стандарди овакве врсте у многим земљама, као и у нашој, не постоје; обично су начелни, често субјективни и променљиви, и заснивају се на искуственим безбедносним проценама и на научним анализама стручних, овлашћених и одговорних лица, па „вишеструки стандарди“ у овој сфери и нису непознаница.

Значи, безбедност је *безопасност и повољан (оптималан) квалитативан статус референтних вредности и интереса*. Иако је исправно, ово одређење је несвеобухватно јер се усредсређује на заштићеност вредности и интереса као продукт, а не и на субјекте и процесе који му претходе. Најзад, за безбедност „није довољно одсуство опасности, већ и присуство осећаја сигурности.“³¹

2. 2. Безбедност као функција

Безбедност је и активност, деловање, делатност, процес, односно понашање усмерено ка достизању, заштити и унапређењу референтних вредности и интереса. У том смислу, безбедност је легитимна и легална (само)заштитна мисија појединца, друштва, државе и међународне заједнице, заснована на њиховим личним потребама за опстанком и развојем. Битне компоненте функције безбедности су безбедносни циљеви, безбедносно деловање и ефекти дејстава, а њена филозофија – постављање

31 Snow, D. M.: *National Security for a New Era – Globalization and Geopolitics After Iraq*, Pearson-longman, New York, 2008, p. 166.

извесних вредности и интереса као циљева који се достижу извесним понашањем.

Свако има инстинктивну потребу да се самостално, сопственим понашањем и поступцима стара о личној безбедности. Такође, има природну, моралну и законску обавезу да брине о својим потомцима. Најзад, свако би требало да се стара и о безбедности других и да не омета уживање вредности и остварење њихових интереса.

Осим тога, сваки грађанин је дужан да се стара и о безбедности државе. У одређеним ситуацијама је и законски обавезан да се у томе лично *активно ангажује* (нпр., у одбрани земље) или да томе *пасивно доприноси* (избегавањем сарадње са непријатељем земље, са окупационим снагама и сл.). Такође, нико нема право да призна страну власт на територији своје земље, капитулацију земље, отцепљење дела територије итд.

У одређеним ситуацијама законодавац је грађанима омогућио да сами одлуче хоће ли се лично ангажовати у реализацији функције безбедности, рачунајући на њихов морал, (само)свест, патриотизам, безбедносну културу (нпр., учешће на референдуму на којем се одлучује о питањима која су од непосредног значаја за безбедност друштва и земље, као што су отцепљење дела територије, уједињење с другом државом, ступање у одређене војне, економске и сличне савезе и уније; пријављивање извршиоца кривичног дела за које не постоји законска обавеза грађана да га пријави и сл.).

Даље, остваривање и заштита безбедности је једна од основних функција сваке државе, што је и једна од идеја њеног настанка. За разлику од грађана који у одређеним ситуацијама сами одлучују о томе хоће ли се ангажовати у заштити одређених вредности и интереса, држава има законску обавезу да непрекидно остварује функцију безбедности. Она се начелно новелира уставним актом земље, а потом и серијом закона. Тим актима су предвиђене следеће функције државе: „обезбеђење и заштита државног суверенитета, обезбеђење и заштита независности и територијалне целокупности, вођење међународне политике и међународних односа и остваривање и основна заштита слобода и права грађана“.³²

Држава формира и органе који су специјализовани за реализовање функције безбедности. Управо овде се јављају две опречне тенденције: изградња јединствене функције безбедности наспрам диференцирања мноштва потфункција по критеријуму стручности и специјализације у обављању одређених послова безбедности. Може се идентификовати више државних потфункција које су функцији различитих нивоа безбедности, нпр., политичка, економска, финансијска, образовна, саобраћајна, здрав-

32 Стајић. Љ.: *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, стр. 16.

ствена, техничка (јавне службе), информативна, нормативна, извршна, правосудна, одбрамбена, полицијска, спољнополитичка итд. Најзад, евидентна је и („нејединствена“) функција међународне и глобалне безбедности коју по сличном „кључу“ реализују државе, међународна заједница, а неретко и појединци и друштвени колективи.

Осим органа државне власти, функцију безбедности посредно остварују и јавне службе (нпр., здравство, саобраћај, електропривреда, привреда итд.), али и многи субјекти недржавног сектора (невладине организације, предузећа, удружења итд.) и грађани. Њихове делатности су највећим делом регулисане законима и подлежу надзору органа извршне и судске власти.

Значи, *безбедност је достизање стања предвидивости и контроле над појавама и процесима који су усмерени ка референтним вредностима и интересима, на рачун неизвесности и нежељених догађаја*. Овакво схватање је такође исправно, али и несвеобухватно јер истиче динамичну компоненту безбедности. Сагледавајући је у материјалном, акционом смислу, занемарује чињеницу да оптимална безбедност уопште не мора да буде продукт циљаног људског деловања, већ простог одсуства опасности, рачунајући и оне које долазе из природе и које човек тешко може да контролише.

2. 3. Безбедност као организација

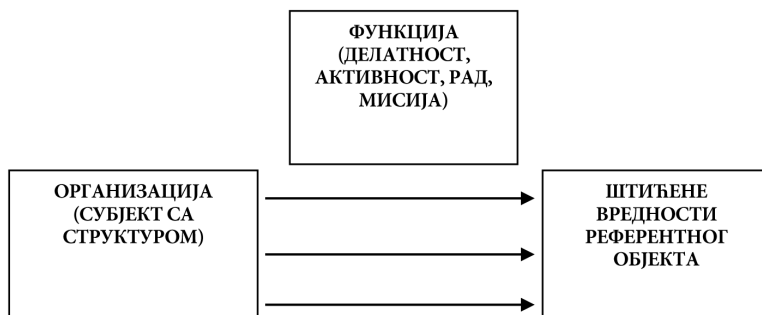
Безбедност је и организован субјект који организовано штити извесне вредности и интересе и организовано се супротставља угрожавајућим појавама. Овај приступ се ослања на схватање безбедности као функције: организација и настаје да би вршила неку функцију, односно делатност.³³

Истовремено, функција је појава ширег обима јер може да се реализује и мимо организације. Основни разлог организовања у безбедности је немогућност појединца да самостално решава безбедносне проблеме.

Организација је колективно, синхронизовано деловање више појединаца и група, с вертикалном и хоризонталном структуром, поделом надлежности, послова и задатака, формирана да по унапред дефинисаним правилима остварује извесне циљеве. У њеном фокусу је *човек*, односно *људи* који обављају одређене делатности. Има извесну *структуру*, као релативно постојан однос између елемената целине, односно *поредак* који је најпогоднији за достизање њених циљева. Карактерише је и *колективна*

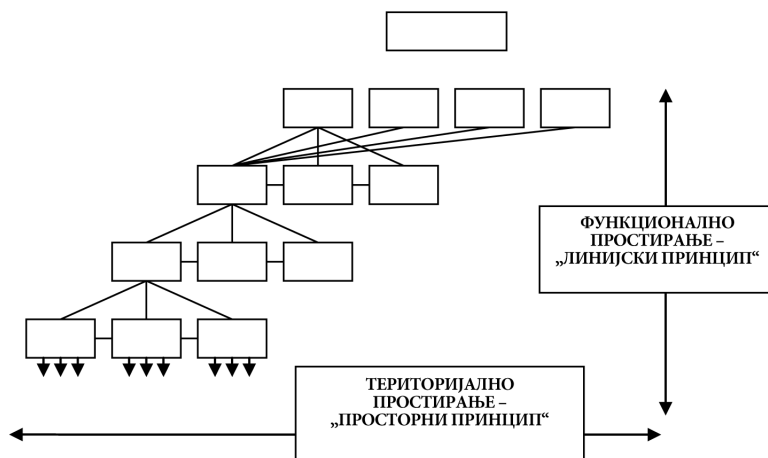
33 На пример, обавештајна служба се код нас традиционално поима у материјалном смислу, као функција безбедности – *обавештајна делатност* и у формалном смислу, као организација безбедности – *специјализована служба безбедности*. Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 22.

свест о заједничким вредностима и интересима који се заједнички штите, а која је детерминисана извесним (неписаним и писаним; неправним, правним и етичким) *правилима понашања*. Постојање колективне организационе свести има и улогу кохезионог фактора. У том смислу, њен је основни задатак да се постигне већи степен заједништва, а тиме и већа ефикасност у заштити референтних вредности него што би се то чинило појединачним деловањем.

Слика 14 – Организација и функција безбедности

Битна детерминанта овог схватања је *структура функције безбедности*, односно хоризонтално и вертикално дистанцирање различитих врста делатности у оквиру функције једне организације. Реч је о тзв. подели рада између појединих делова организације, односно о партикуларизацији и специјализацији функције безбедности (*подфункције безбедности*).

Осим традиционалне специјализације у безбедности (војска, полиција, обавештајне службе), приметно је и формирање нових специјализованих организација које обављају различите послове безбедности, нова занимања, па и „приватизација“ неких потфункција безбедности од стране недржавних субјеката. Мотиви су економског карактера: стицање добити пружањем заштите и других безбедносних услуга заинтересованим референтним објектима (тзв. *приватна безбедност, индустрија безбедности*).

Најзад, приметни су разни облици организовања држава и недржавних субјеката за вршење функције безбедности на међународном нивоу. На пример, војне организације и блокови, различити облици полицијске сарадње, транснационалне безбедносне компаније и агенције, међународне асоцијације националних недржавних сектора безбедности и слично.

Тако је *Организација Уједињених нација* једина универзална глобална организација која делује у складу са нормама међународног права и има орган који је специјализован за одржавање међународног мира и безбедности – Савет безбедности Уједињених нација. Реч је о специфичном интернационалном форуму на коме се расправља о решавању горућих проблема међународне и националних безбедности. Поред Организације Уједињених нација, Североатлантски пакт је организација која има глобални домет, али само у области одбране (како је предвиђено оснивачким актом), иако се њена активност последњих деценија шири и на области које нису традиционално у њеном фокусу (наводне хуманитарне интервенције, хуманитарна помоћ, решавање криза и конфликта које за узрок имају људски или природни фактор, иза којих се неретко крију агресорски и неоколонијалистички мотиви).

Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) је регионална безбедносна организација специјализована за превентивну активност у области превенције конфликта и постконфликтне изградње државних институција. Сем седишта, ОЕБС своју активност реализује кроз мисије, канцеларије и центре у земљама пријема, и њена активност се завршава изградњом демократских институција, стабилног цивилног друштва и окончањем тензија. Све земље које су постале део Европске уније немају више мисије ОЕБС, што говори о временски ограниченој природи деловања ове организације са јасним циљем – успостављање повољне безбедносне ситуације у земљи која је прошла кроз кризу или конфликт.

Најзад, *Европска унија* је организација која у свом домену има и питања безбедности и одбране, и то у оквиру тзв. другог стуба, тј. заједничке спољне и безбедносне политике. Заједничка одбрамбена и безбедносна политика је важан сегмент спољне и безбедносне политике. Европска унија се у тој области тренутно највише ослања на капацитете Североатлантског пакта када су у питању војне мисије, али Европска унија данас реализује више

цивилних мисија, по којима је далеко препознатљивија. Тренутно је у току седамнаест мисија и операција, од чега шест војних и једанаест цивилних.³⁴

Ово одређење безбедности је исправно, али и несвеобухватно: организација не мора да буде ефикасна и да производи жељено стање безбедности; организација безбедности може да производи и небезбедност.³⁵

2. 4. Безбедност као систем

Безбедност се најсвеобухватније може одредити као *систем*. Овакво схватање је најприхватљивије и целовито, јер се стање безбедности, функција и организација безбедности не могу посматрати изоловано. Наиме, увек је пожељно да одређене функције, делатности и активности обављају субјекти који су организовани, како би крајњи циљ заштићености виталних вредности био постигнут ефикасније и ефективније.

Дакле, као систем, безбедност се сматра хармоничном целином способном да самостално функционише у извесном временском и просторном окружењу, састављеном од више хоризонтално, вертикално и дијагонално повезаних потцелина (подсистеми и микросистеми – *организације безбедности*), које врше конкретне делатности (*функције безбедности*) чија збирна резултанта има за циљ несметано достизање, уживање и свеобухватну заштићеност вредности и интереса од угрожавања (*стање безбедности*).

Другим речима, систем безбедности је складно деловање више организација безбедности које обављају специфичне (пот)функције безбедности, што резултира извесним стањем безбедности. Значи, овај приступ заснован је на збирном схватању безбедности као функције, организације и стања. При том, функција и организација чине методолошки (акциони) ниво безбедности (субјекти, активности и средства – одговор на питања *ко делује, на који начин, којим средствима, с којим циљем*), а стање безбедности је његов продукт (одговор на питања *шта смо добили, да ли смо то желели, шта смо изгубили*).

Архитектура система безбедности је слична пирамиди и чини је више подсистема и микросистема – организација. Они реализују функцију безбедности по просторном критеријуму (*територијални принцип*), по критеријуму врсте (пот)функције – послова безбедности (*линијски*

34 Ongoing missions and operations, http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/index_en.htm, преузето 10. 6. 2015.

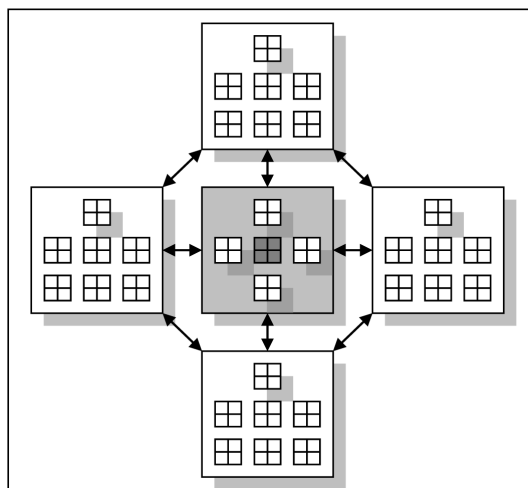
35 На пример, полиција, обавештајне службе, правосудни органи и војска у тоталитарним државама спроводе терор над становништвом и противницима режима.; субјекти из недржавног сектора могу да „рекетирају“ грађане и предузећа и да врше изнуде („утеривање дугова“).

принцип), односно њиховом комбинацијом. Начелно, елементи система безбедности у ширем смислу су субјекти и снаге, функција, послови, активности и мере безбедности. Сви елементи система безбедности подређени су достизању, заштити и унапређењу референтних вредности, тј. стремљењу ка одређеном повољном и позитивном стању безбедности.

Попут организација, и системе безбедности могу да формирају грађани и други субјекти недржавног сектора, државе на националном (национални систем безбедности) и на наднационалном нивоу (наднационални безбедносни системи и механизми).

Да би се сматрао системом сваки, па и систем безбедности, мора да буде функционалан, тј. да остварује сврху свог постојања (*да ради и да производи жељене резултате*). Системи безбедности су сложени и начелно се састоје од више системских и организационо-функционалних компоненти.

Системски ниво обухвата *декларативну компоненту* којом се дефинишу потребе оснивања, сврха, циљеви и делатности система; *пројектну компоненту* којом се систем конципира и организује; *кадровску компоненту*; *материјално-техничку компоненту*, односно финансијска и техничка средства и опрему; *нормативно-правну и културолошку компоненту* којом се уређују остале компоненте и тзв. *корективно-иновативну компоненту*, којом се унапређују елементи система безбедности.

Слика 16 – Идеализована шема система безбедности –
Умрежени подсистеми и микросистеми (организације)

Организационо-функционални ниво обухвата *номинативну компоненту* којом се конкретним подсистемима безбедности, у оквиру додељених подфункција, налаже извршење конкретних послова и задатака;

методолошку компоненту (у ужем смислу) у оквиру које се врши избор постојећих или конструишу нове превентивне и репресивне стратегије и тактике реализовања функције безбедности; *делатну компоненту* којом се функција безбедности непосредно реализује; *аналитичко-прогностичку компоненту* која подржава све остале потфункције безбедности и *контролну компоненту* којом се „изнутра“ и „споља“ контролише деловање система безбедности.

Схватање безбедности као система је исправно и свеобухватно јер обједињује сва претходна одређења.

3. Приступи дефинисању појма безбедности

Због сложености појма безбедности и немогућности да се нађе опште и најприхватљивије одређење, у теорији и пракси су евидентна бројна одређења. Та одређења се баве различитим аспектима безбедности и резултат су различитих виђења безбедности.

Ови бројни приступи и схватања могу различито да се класификују. Прва је подела на тзв.:

- *инструменталистичке приступе*, у оквиру којих се безбедност дефинише као функција, организација и систем, односно као све то заједно;
- *статусне приступе*, у оквиру којих се безбедност дефинише као стање (статус) заштићености референтних вредности и интереса³⁶ и
- *инструменталистичко-статусне приступе* који су засновани на комбинацији претходна два приступа.

Следећа подела је на:

- *субјективистичке (бихевиоралне) приступе*, у оквиру којих се безбедност дефинише као субјективна пројекција (оцена, доживљај, стање личног душевног мира, спокојства и задовољства због...) остваривости и заштићености вредности и интереса, односно као субјективна пројекција објективног стања, које и не мора да буде

36 „Безбедност је стање у коме државе сматрају да нема опасности од војног напада, политичког притиска или економске присиле, тако да могу слободно да се развијају и напредују“. Дефиниција ОУН из 1986. године, у: *Conception de la sécurité, Série d'études 14, Publication des Nations Unies, 1986, A/40/553*. Наведено према: Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, стр. 25.

тачно због субјективизма процењивача³⁷ или због „тамне бројке“ угрожавајућих појава (непостојање доказа о постојању претње није доказ њеног непостојања);

- *објективистичке (материјалне) приступе*, у оквиру којих се безбедност дефинише као објективно стање непостојања опасности по вредности и интересе тако да они могу несметано да се остварују и развијају;
- *субјективистичко-објективистичке приступе*, због несвеобухватности претходна два. Наиме, субјективна перцепција безбедности је искуствена категорија заснована на спознаји стварности. Стога може да буде различита код различитих појединаца и група: оно што је за неке вредност и интерес, не мора да буде и за друге; субјективни критеријуми по којима појединци оцењују стање безбедности могу такође да се разликују; субјективни доживљај појединца уопште не мора да буде истоветан са објективним стањем стварности па неко може да се осећа небезбедним иако је ситуација стабилна и контролисана; најзад, сагледавање стања заштићености референтних вредности и интереса могуће је само кроз субјективни доживљај и оцену. Комбиновањем ова два приступа уважавају се и стање стварности и њено субјективно доживљавање: „у објективном смислу, безбедност је одсуство претњи по стечене вредности, а у субјективном смислу одсуство страха да ће бити нападнуте“³⁸ и
- *дискурзивни приступ*, који се заснива на недостацима субјективистичко-објективистичког приступа, тј. на могућем неподударању објективне стварности и субјективних доживљаја, због чега је неопходна интерсубјективна процена државних званичника којом ће се одредити шта је безбедност, а кроз „секуритизацију“ и шта је угрожавање безбедности.³⁹ Дискурзивни приступ безбедности, дакле, полази од претпоставке да се безбедност конструише као резултат искуства, знања и интеракције са одговарајућим окружењем. Као резултат тога настаје „говор безбедности“ или „безбедносни дискурс“, односно могућност одређених субјеката који поседују извесан социјални капитал да дискурзивно стварају појам безбедности.

37 „Присуство или одсуство безбедности углавном је ствар субјективног искуства човека.“ Lammers, E.: *Refugees, Gender and Human Security – A Theoretical Introduction and Annotated Bibliography*, International Books, Utrecht, 1999, p. 49.

38 Wolfers, A.: *National Security as an ambiguous symbol, Discord and Collaboration*, Исто. Наведено према: Таталовић, С.: *Национална и међународна сигурност*, Политичка култура, Загреб, 2006, стр. 11.

39 Buzan, B., Hansen, L.: *Исто*, стр. 32–35.

Даље, сви приступи безбедности могу да се поделе на:

- *позитивистичке (оптимистичке) приступе*, у оквиру којих се наводи „шта безбедност јесте“, односно жељено стање вредности;
- *негативистичке (песимистичке) приступе*, у оквиру којих се наводи „шта безбедност није“ и где се, по тзв. елиминационо-номенклатурном принципу, наглашава неопходност одсуства опасности по поједине вредности и интересе и
- *позитивистичко-негативистичке приступе*, који су непотребни, па предност дајемо позитивистичким приступима, док су негативистички приступи погодни за њихово образлагање и допуњу.

Схватања безбедности могу да се поделе и на тзв.:

- *милитаристичка схватања* (која се још називају и традиционалним, државоцентричним схватањима), у оквиру којих централно место заузима употреба војних снага, средстава и метода у заштити виталних вредности друштва од оружаних (војних) претњи и угрожавања, али и заштита оружаних снага од различитих опасности (тзв. *војна безбедност*)⁴⁰ и
- *постмилитаристичка схватања*, у оквиру којих се, поред војних снага, наглашава и значај грађана, невојног и недржавног сектора безбедности, како у држави, тако и унутар међународне заједнице, у заштити безбедности од свеколиког, па и невојног угрожавања.

Иако су првопоменути, традиционална схватања безбедности у савременим условима генерално превазиђена, још увек се сматрају незаобилазним – *ultima ratio* стратегијама заштите виталних вредности државе. Другопоменути схватања су одраз „приватизације“ функције безбедности, те активирања појединца и недржавних актера у њеној реализацији.

40 Војна безбедност је перципирање стварне слободе од војних претњи и коришћење организованог војног насиља у политичке сврхе. Субјекти војне безбедности су државе или аспиранти – изазивачи државне моћи (нпр., побуњеници). Војна безбедност се постиже на више начина: одвраћањем, одбраном, балансирањем, прикључивањем победничкој страни, промовисањем мирољубивих идеологија, решавањем сукоба (позитивни мир), споразумима, империјалном и неоимперијалном доминацијом, те етничким чишћењем и геноцидом. Herring, E.: *Vojna sigurnost, Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010, стр. 154–155. У ужем смислу, подразумева безбедност (обавештајну и безбедносну заштиту) оружаних снага од свеколиког угрожавања.

Постоје и схватања безбедности којима се операционализују претходна одређења, а то су одређења:

- *уског контекста безбедности*, и то: државоцентричног карактера, у којима централно место заузимају традиционалне вредности државе које се штите од војних претњи других држава и међународног карактера, у којима се промовишу вредности међународне заједнице и безбедност међународних региона, које државе од војних претњи штите посредством међународних односа, сарадње или преко извесних међународних организација;
- *проширеног контекста безбедности*, у оквиру којих се људска, национална и међународна безбедност штите још и од невојних претњи, и од недржавних угрожавајућих актера, односно безбедност шири ка новим секторима, као што су економски, еколошки, политички и социјетални, а све чешће се говори и о потенцијалу за развој сектора информационе безбедности и
- *продубљеног контекста безбедности*, која промовишу вредности и интересе других нивоа безбедности испод и изнад државе: појединца, друштвених група и мањина, нација, глобалног друштва, и генерално друге вредности које су различите од традиционалних: физички и ментални интегритет, образовање и здравље појединца, култура, идентитет, национално јединство, економија, енергија, квалитет живљења, здрава животна средина, опстанак живота на планети итд.⁴¹

Прва два приступа спадају у тзв. традиционалне приступе безбедности, на којима су почивали и тзв. традиционални концепти *националне* и *међународне безбедности*. Временом је дошло до њиховог вертикалног и хоризонталног ширења, што је условило и настанак нових, савремених концепата безбедности.

Најзад, сва одређења безбедности могу да се поделе на *доктринарна* (теоријска), *нормативна*, садржана у извесним документима међународног и националног значаја и на *оперативна схватања* која заступају припадници појединих субјеката безбедности.

Ради илустрације ових навода, представљамо нека од многобројних одређења појма безбедности:

- Безбедност је својство неког реалног друштвеног, природног или техничког субјекта (бића, творевине или ствари) испољено као успостављено, одржавано и унапређено стање и(или) вредност, а која се изражава кроз испуњеност минимума одређених (безбедносних) стандарда својствених том субјекту, а што му

41 Упореди: Hough, P.: *Understanding Global Security*, Routledge, London–New York, 2008, pp. 6–12.

омогућава реалну основу за опстанак, раст и развој без обзира на носиоце, облике, време и место угрожавања.⁴²

- *Безбедност* је заштита од нечег лошег што би се могло десити у будућности, као и стање у којем се неко осећа срећним, безбедним и ослобођеним бриге⁴³.
- Безбедност је одсуство претњи и способност да се одврати претња⁴⁴.
- Безбедност је опште стање у којем појединачни грађани живе у слободи, миру и сигурности; потпуно учествују у процесу владавине; уживају заштиту фундаменталних права; имају приступ ресурсима и основним животним потребама и насељавају животну средину која није штетна за њихово здравље и добробит⁴⁵.
- Безбедност је слобода без претњи. У међународном систему, безбедност је способност држава и друштава да очувају независну самобитност и функционални интегритет⁴⁶.
- Безбедност је отклањање свих активности и пропуштања која угрожавају лица, јавни поредак, објекте или дати простор. С обзиром на заштићена добра и вредности разликујемо: личну безбедност (остварује се кроз личне слободе и права и економску сигурност), државну безбедност (вредности државе и јавног поретка), безбедност саобраћаја (на путевима, у ваздуху, на рекама и морима), безбедност објеката (законом се одређују објекти од значаја за државу и грађане), безбедност простора (законска заштита делова територије од посебног значаја – забрањене зоне) и безбедност података (законом се дефинишу врста података који се штите, начин и степен њихове заштите – заштићени подаци). Безбедност може да се тумачи као функција коју врше органи и субјекти који су за то овлашћени законом; као стање, на основу података о активностима носилаца угрожавајућих делатности утврђује се степен угрожености и као служба, органи(зација) чија је дужност да, вршећи послове из своје надлежности, применом одговарајућих метода и мера, отклања делатности којима се угрожава поредак.⁴⁷

42 Стајић, Љ.: Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава, *Исто*, стр. 28.

43 Oberleitner, G.: Људска права и безбедност – две куле?, Људска безбедност 2 (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 14.

44 Симић, Р. Д.: *Исто*, стр. 25.

45 Hank, D.: Људска безбедност: важност и импликације, Људска безбедност, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005, стр. 35.

46 Buzan, B.: People, States & Fear – An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, *исто*, pp. 18–19.

47 Ђорђевић, О.: *Исто*, стр. 34.

- *Безбедност* у најширем политичко-правном смислу обухвата мере и активности чувања и заштите од угрожавања независности и интегритета једне земље (државе, нације) и унутрашњег уставног и правног поретка. У првом случају реч је о спољној, а у другом о унутрашњој безбедности. Према објекту заштите, разликују се државна безбедност; општа (јавна), колективна, лична безбедност; имовинска безбедност. Некад се термин „безбедност“ изједначава с изразом „сигурност“, што није исто, а у неким језицима не постоје оба термина, већ само један, по правилу „сигурност“ (*security, securité*).⁴⁸
- *Безбедност* или *сигурност* је стање онога који је осигуран и обезбеђен од опасности. То може да се односи на човека и на било коју друштвену целину, укључујући природну околину и средства са којима се свакодневно долази у додир у процесу живота и рада. *Безбедност* је и жељено стање система које се постиже елиминисањем претњи и ризика који долазе из система и изван њега. У најопштијем смислу подразумева слободу од страха, претњи и физичког насиља. Међутим, безбедност укључује и моралне, идеолошке и нормативне елементе. У питању је друштвено конструисан концепт који стиче специфично значење само унутар датог социјалног контекста. *Безбедност државе* је израз њене одбрамбене способности да заштити највише државне и националне вредности, интересе и циљеве. Реч је о активности преко које се, на правним и политичким основама, организује спровођење мера и функционисање државе ради заштите њене независности, суверенитета, интегритета, уставом утврђеног поретка и личне и имовинске сигурности грађана. То је регуларна функција друштвеног поретка и посебна област друштвене поделе рада. (*Национална*) *безбедност* подразумева заштиту државе и народа од свих облика неоружаног и оружаног угрожавања, као и стварање повољних услова за реализовање националних вредности и интереса. Одсуство рата и војних конфликта само по себи не осигурава међународни мир и безбедност. Невојни извори, нестабилност у економији, у социјалној, хуманитарној и еколошкој сфери постали су опасност по мир и безбедност.⁴⁹

Треба разликовати безбедност државе од безбедности друштва, уз истицање да је основни критеријум њихове дистинкције суверенитет државе

48 *Мала политичка енциклопедија* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 96.

49 Ковач, М.: Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе, Свет књиге, Београд, 2003, стр. 39, 69–70, 10, 14.

наспрам идентитета друштва. У бити оба феномена је егзистенција или преживљавање: држава која изгуби суверенитет престаје да буде држава, а друштво које изгуби идентитет престаје да постоји као суверена јединка. Раздвајање државне и друштвене безбедности треба схватити у смислу два организациона центра безбедности, али у епицентру дилеме остаје држава, било да је реч о социјалном виду безбедности било о међународном. Држава пружа легитимитет и заштиту друштва, али је и кључна карика у приступу безбедности као наднационалној појави⁵⁰.

Државна безбедност је примена и коришћење метода, мера и радњи органа, служби и политичких субјеката којима се спречавају, онемогућају и чине безопасним носиоци делатности које угрожавају државу, као и установе које се непосредно ангажују на пословима заштите државе (службе безбедности)⁵¹. Државна безбедност најчешће се односи на превенцију тзв. политичких кривичних дела, откривање њиховог припремања и предупређивање њиховог извршења, затим откривање извршених дела ове врсте и хватање и гоњење њихових извршилаца, укључујући све врсте делатности и мера да се наведени циљеви остваре. Према томе одакле угрожавање долази, безбедност државе се дели на спољну и унутрашњу, али спољна безбедност може да буде угрожена и делатностима физичког или другог напада који долази споља⁵².

Национална безбедност је делатност националних држава којом оне, у складу са својим друштвеним могућностима у садашњости и будућности, узимајући глобалне промене и развој, штите властити идентитет, опстанак и интересе⁵³. За разлику од државне, појам националне безбедности се са војног и политичког сектора помера ка секторима значајним за опстанак друштва и свести о националној припадности.

Општа безбедност обухвата заштиту личних, имовинских, политичких и других права и слобода човека и грађанина од криминалног ускраћивања њиховог коришћења. Личне слободе и права обухватају заштиту живота, интегритета и неприкосновености личности, затим неповредивост стана, тајност писама и других средстава везе, слободу кретања и настањивања и других личних, па и политичких права. Под заштитом имовинских права подразумева се обезбеђење постојећих имовинскоправних односа, заштита имовинских права грађана од крађе, разбојништва и разних самовласних прибављања имовинских права и сваког нарушавања имовинских права појединца⁵⁴.

50 Аврамов, С.: Безбедност у XXI веку, *Зборник радова СИМВОН*, Београд, 2001, стр. 432.

51 Ђорђевић, О.: *Исто*, стр. 86–87.

52 *Мала политичка енциклопедија*, стр. 96.

53 Одређење Hewedy, А. Наведено према: Симић, Д. Р.: *Исто*, стр. 30.

54 *Мала политичка енциклопедија*, стр. 96.

Безбедност људи подразумева обезбеђивање животног језгра, тј. стање минималног скупа животних услова. Људи чији су услови живота изнад минималног степена могу живети у релативно неразвијеним условима, али они и тада имају основни ниво безбедности који им омогућава да планирају и раде за бољу будућност. Минимални скуп услова за безбедан живот може бити објективно одређен постављањем „прагова“ (стандарда) за договорене индикаторе у сваком од одабраних области безбедности људи. За лице се каже да је безбедно ако су његови услови живота, у свакој области, изнад прага. Обрнуто, падање испод прага, у било којој области, ставља лице у стање небезбедности. Прагови, односно минимуми стандарда безбедности, временом могу да се мењају тако што ће се повећавати или смањивати.⁵⁵

Настојања да се безбедност дефинише на универзалан начин су тешко остварива, што потврђује непостојање општеприхваћене дефиниције. Плуралитет приступа у дефинисању безбедности потврђује да, иако су сви исправни, појединачно нису довољни за њено свеобухватно сагледавање.

Истовремено, рађају се нове идеје и погледи као продукт потреба за обухватнијом заштитом нових вредности и сфера друштвеног живота који раније нису били предмет озбиљније заштите, или заштите традиционалних вредности новим методама, од стране нових актера. Томе свакако доприноси и развој теоријске мисли научних дисциплина које се традиционално нису бавиле безбедношћу.

55 King, G., Murray, C. J. L.: Rethinking Human Security, *Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 4, The Academy of Political Science, New York, 2001/2002, pp. 585–610.

V – КОНЦЕПТИ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Појам и класификација концепата безбедности

Концепти безбедности су теоријски и практични модели заштите и унапређења референтних вредности и интереса појединих категорија објеката безбедности.

Безбедност је динамична појава, па се мењају и концепцијска опредељења у погледу вредности, опасности које им прете, као и субјеката, начина и средства њихове заштите. На пример, у фокусу тзв. *хладноратовске* (државоцентричне-Вестфалијанске) *безбедности* су: територија и границе државе; спољна безбедност државе; војни фактор безбедности; људски фактор; релација Исток-Запад; спремност државе за акцију и централна улога државе у безбедности. У средишту тзв. *постхладноратовске безбедности* су: појединци и заједнице; унутрашња безбедност државе и транс-национална безбедност; мултидимензионални фактори безбедности; природни и енвиронментални фактори; глобална безбедност; превентивна и ревитализациона улога државе, уз појаву недржавних субјеката безбедности.¹

Концепти безбедности су настали на основу релевантне безбедносне праксе, ради њеног унапређења. Такође, постојала је и потреба да се отклоне бројне мањкавости и недоречености у одређењу појма безбедности. Према томе, концепти безбедности су продукт, али и средство безбедносне теорије и праксе, а њихова вредност је *идејно-иновативна* и *инструментална*. Називају се још и *нивоима (анализе) безбедности*.

Настојања да се безбедност дефинише универзално као „одсуство претњи по стечене вредности, односно одсуство страха да те вредности могу да буду нападнуте“, намећу извесне дилеме: чије вредности могу да буду угрожене; које су то вредности; ко би их могао напасти; чији би страх требало рачунати; како направити разлику између искреног (иако можда неутемељеног) и лажног страха и да ли одсуство претњи и/или страха треба разумети у апсолутном или у релативном смислу?²

1 Law, D. M.: Људска безбедност и реформа сектора безбедности, десет година после, *Људска безбедност*, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 96.

2 Møller, B.: Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја, *Људска безбедност*, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003, стр. 37.

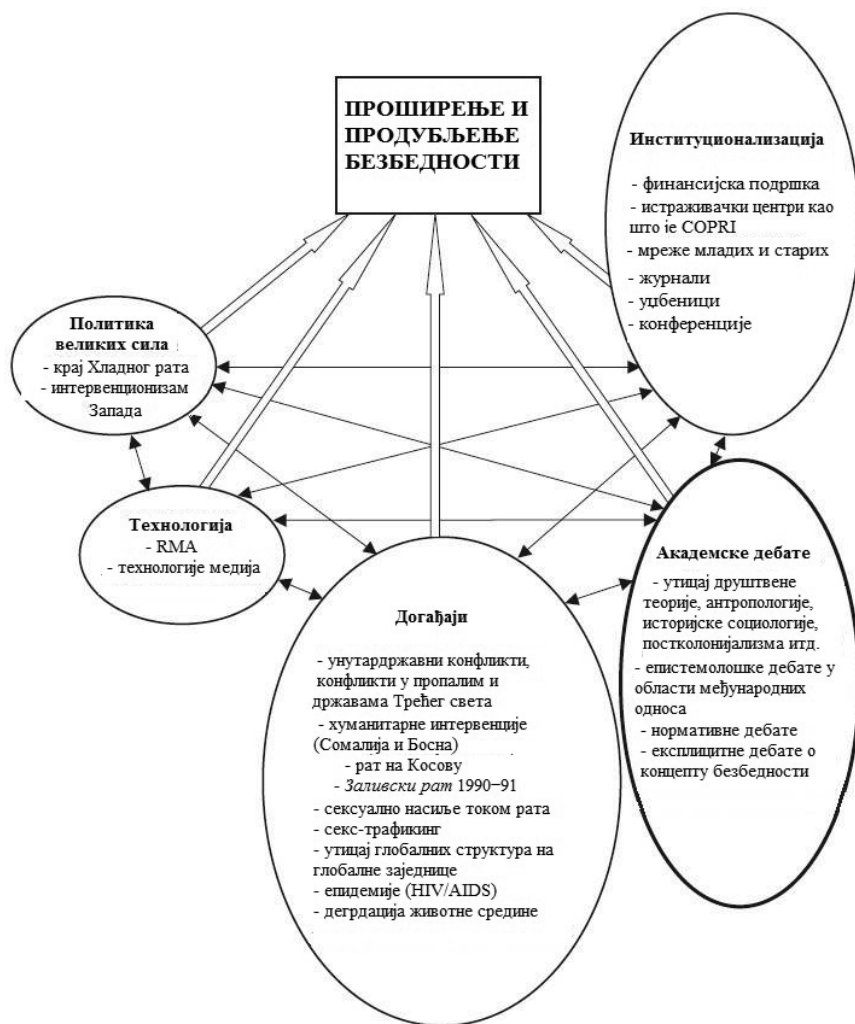
Питање „тачне“ дефиниције и изградње једног „суштински потврђеног концепта“ безбедности вероватно је узалудно. Пре би се могло говорити о теоријским конструкцијама које су мање или више корисне или релевантне, али које не могу да буду ни потпуно тачне ни потпуно нетачне. Истовремено, узалудно је и немогуће посматрати поједине нивое безбедности независно од осталих, јер су међуутицајни и међузависни. Генерално, појам безбедности може да се дефинише и шири дуж различитих „оса“, давањем одговора на наведена питања и њиховим концентрисањем у одређене логички заокружене и складне мисаоне целине. Пре свега, реч је о питањима:

- *чија безбедност*, којим се идентификују тзв. референтни објекти безбедности, а то могу да буду појединац, друштвене групе, држава, међународни систем и човечанство са планетом;
- *безбедност чега*, којим се указује на вредности и интересе референтних објеката који су предмет заштите због њихове потенцијалне или реалне угрожености;
- *безбедност од кога/од чега*, којим се идентификују извори, носиоци и облици угрожавања вредности референтних објеката, који могу да буду природног, људског и техничко-технолошког порекла. Начелно, исте вредности могу да буду угрожене различитим појавама, и обрнуто: један тип појава најчешће угрожава више различитих вредности једног или више референтних објеката;
- *ко пружа безбедност?*, којим се указује на субјекте безбедности који штите вредности и интересе референтних објеката и
- *на који начин се пружа/остварује безбедност*, којим се идентификују начелне методологије (методи, средства, делатности) затите референтних вредности и интереса.³

Анализом наведених питања или њихових ширих верзија (нпр., *безбедност за кога*, *безбедност за које вредности*, *колико безбедности*, *безбедност од којих претњи*, *којим средствима до безбедности*, *по којој цени и у ком периоду*)⁴ закључујемо да су концепти заправо збирно тумачење безбедности као функције (*на који начин се пружа/остварује безбедност*), организације и система (*ко пружа безбедност*), фокусираних око стања остваривости и заштићености вредности појединих објеката безбедности (*чија безбедност*, *безбедност чега* и *безбедност од кога/од чега*).

3 Прилагођено из: Møller, B.: *Исто*, стр. 39, 41–42; Kolodziej, E. A.: *Исто*, стр. 16–22.

4 Baldwin, D. A.: *The Concept of Security, Review of International Studies*, No 23, British International Studies Association, 1997, pp. 12–17.

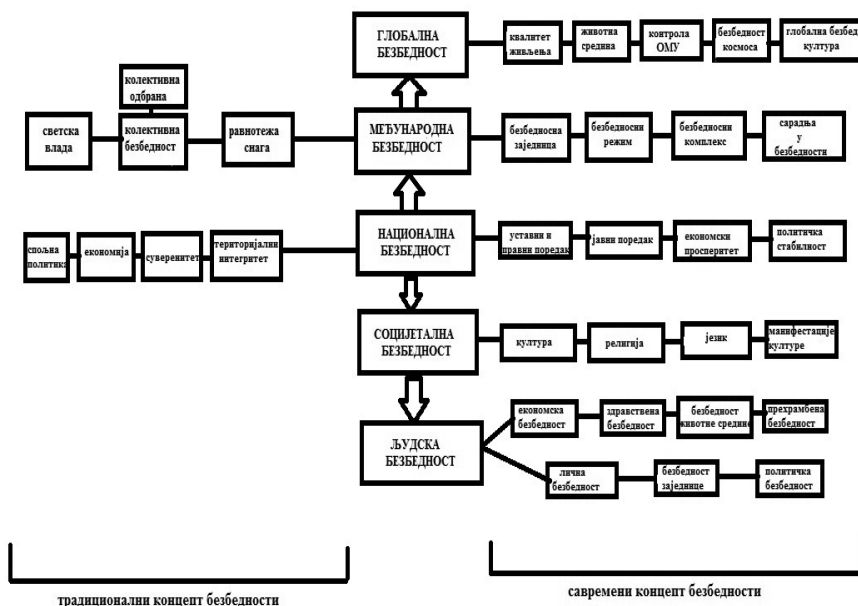

Слика 17 – Покретачке снаге ширења и продубљивања безбедности⁵

У традиционалном смислу, концепт безбедности био је ужи него данас. Обухватао је далеко мање сектора (од којих је војни најдоминантнији) и само државни ниво. Међутим, процес ширења и продубљивања појма безбедност који се дешавао симултано на теоријском и на практичном нивоу учинио је концепт безбедности дубљим, ширим, а по многима и разводњенијим.

5 Buzan, B., Hensen, L.: *Исто*, стр. 225.

На процесе ширења и продубљивања појма безбедности утицале су првенствено политичке одлуке и политички потези великих сила, развој технологије и динамика безбедности у развијеним земљама и земљама Трећег света (грађански ратови, хуманитарне интервенције, епидемије, загађивање животне средине, илегалне миграције и са њима повезана трговина људима итд.), али и учесталије природне и техничко-технолошке опасности.

Слика 18 – Ширење и продубљење концепта безбедности

У теоријском смислу, на развој концепта безбедности утицале су промене у виду институционализације безбедности кроз различите институте, истраживачке пројекте, публикације итд. Поред тога, на развој концепта безбедности утиче и уплив теоријских идеја из других научних дисциплина и академске дебате које се након деведесетих година воде у студијама безбедности.

Данас се, логично, у средишту безбедности налазе човек као појединац и колектив, држава, међународна заједница и човечанство са планетом Земљом. Стога и можемо да говоримо о безбедности људи, државе, међународној и глобалној безбедности. Ови нивои анализе су у извесној корелацији па су сви, на свој начин, значајни за одржање, заштиту и унапређење националне безбедности, из које су и изведени. Најзад, ни један од њих не негира остале, као ни вредности и интересе који се у оквиру њих промовишу.

2. Безбедност човека

Човек (појединац) је најнижи и најважнији ниво анализе студија безбедности. Чак су и идеје осталих концепата безбедности, бар индиректно, усмерене ка безбедности појединца. Ово стога што појединац егзистира у извесном социјалном, државном и међународном окружењу. Зато је и безбедност појединца услов безбедности друштва и државе, али и човечанства, односно националне и глобалне безбедности.

Идеја о индивидуалном нивоу анализе јавља се код теоретичара алтернативних приступа пред крај хладног рата, а нарочито развија након његовог окончања. Основа на којој се развија концепт индивидуалне безбедности је уверење да се држави као нивоу анализе указује нерационално велика пажња, и да то за последицу има практичне проблеме, попут тежње за увећањем државне моћи. Управо та тежња за увећањем државне моћи може постати и претња по друге нивое анализе, нарочито појединца. Закључено је да „релевантност индивидуалне безбедности лежи у мрежама веза и контрадикција између персоналне (личне) безбедности и безбедности државе.“⁶

Овај вредносни заокрет у студијама безбедности од државе ка појединцу, ипак, још увек не значи да индивидуални ниво треба да замени државни. Држави је потребан појединац, али је и појединцу потребна држава, па се ту указује само на однос у коме треба да стоје ова два објекта: држава у тој констелацији треба да буде средство, а не циљ. Разлог због кога појединац не може да преузме улогу државе као референтне тачке студија безбедности лежи у операционализацији: идеја безбедности лакше се примењује на ствари и објекте, него директно на људе.⁷

Наиме, код индивидуа, за разлику од државе, поред објективне безбедности (што је у великој мери ствар политичког консензуса), нарочито је значајна субјективна безбедност (лични осећај сигурности и одсуство страха и сумње), па је безбедност индивидуе теже прецизно дефинисати.⁸

Уз то, и вредности индивидуе се теже идентификују јер постоје бројне вредности које су за њега референтне, што „разводњава“ кохерентност безбедности у научном смислу. Узевши у обзир то да је човек и природно и друштвено биће, можемо разликовати два термина која се генерално користе када је реч о овом нивоу безбедности:

- *индивидуална безбедност*, уобичајено се везује за индивидуу као биолошку јединку и њен физички опстанак, тј. на механизме заштите индивидуе од физичког и других облика насиља.

6 Buzan, B.: *People, States & Fear*, стр. 35.

7 Исто.

8 Исто, стр. 35–36.

Вредности које се у овом смислу издвајају су повезане са физичким интегритетом људи и

- *лична безбедност*, са друге стране, се везује за индивидуу као део социјалног контекста. Наиме, за сваког појединца се може рећи да је индивидуа, тј. појединачни представник људске врсте, а личност је „она индивидуа која у интеракцији са другим индивидуама и друштвом развија одређене личне особине по којима се разликује од других појединаца.“⁹

У таквом друштвеном контексту, индивидуа са својим физичким опстанком је језгро, претпоставка човековог присуства у друштву и претпоставка за надоградњу и остварење осталих вредности које су значајне за човека као друштвено биће. Вредности које се издвајају у овом смислу повезане су са психичким и духовним интегритетом људи.

С обзиром на то да индивидуални ниво безбедности доноси заокрет у односу на државоцентрични приступ студијама безбедности и појединац је, уз државу, постао предмет безбедности. Суштина овог заокрета је у персонализацији безбедности, којом се указује на то да су интереси појединачних људских бића понекад различити од државних, чак и међусобно сукобљени.¹⁰ То значи да се држава често може наћи у улози носиоца угрожавања безбедности људи.

Фокус концепта *безбедности појединца (индивидуе)*, или тзв. *индивидуалне – појединачне безбедности (individual security)* је човек – појединац. Стога се назива још и „човеко(људско, хумано)центричним“ концептом. Човек је природно, друштвено и разумно биће, па има широк спектар личних потреба, вредности и интереса којима континуирано треба пружати заштиту.¹¹ Истовремено, појединац је најнижи – основни ниво анализе безбедности без којег су остали, виши нивои анализе, бесмислени.¹²

Безбедност појединца подразумева извесност задовољења његових потреба, остваривања и заштите личних, али и референтних вредности осталих нивоа анализе, те осећај личне сигурности. Мисли се, пре свега, на могућност несметаног задовољења основних физиолошких потреба (исхрана, кретање, одмор, здравље, биолошка репродукција, што је најчешће условљено радом и прибављањем средстава за живот), на

9 Марковић, Ж. Д.: *Исто*, стр. 196.

10 Hampson, F. O.: Вишезначност појма људске безбедности, у: Дулић, Д. (ур.): *Људска безбедност, зборник текстова I*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2003, стр. 53.

11 То симболично потврђује позната Русоова максима по којој се „човек рађа слободан, а свуда је у оковима“. Rousseau, J.-J.: *The Social Contract*, E. P. Dutton, New York, 1950, p. 3.

12 Buzan, B.: *Исто*, стр. 49.

неприкосновеност (неповредивост) менталног и физичког интегритета и личне имовине, слободно одлучивање, понашање и испољавање духа и самоафирмације. Реч је о продукту инстинктивних потреба, стечених рефлекса и искуствених доживљаја. Безбедност појединца мора укључити заштиту свих виталних вредности које су битне за појединца као биолошку, али и социјалну јединку.

Укратко, то је стање *личног* (физичког, менталног и здравственог) *интегритета и материјално-егзистенцијалног* (имовинског, економског и социјалног) *статуса* појединца и његове породице, односно заштићеност „идентитета и суверенитета појединца“. Може се посматрати на најмање два нивоа, и то као одсуство страха од угрожености, односно као одсуство природних, друштвених или техничко-технолошких опасности. Могуће су четири комбинације присуства и одсуства опасности и страха, а њихов резултат су безбедност, небезбедност и две полемичне ситуације.

ОПАСНОСТ (ОБЈЕКТИВНА ДИМЕНЗИЈА БЕЗБЕДНОСТИ)	СТРАХ (СУБЈЕКТИВНА ДИМЕНЗИЈА БЕЗБЕДНОСТИ)	СТАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ПОЈЕДИНЦА
+	+	БЕЗБЕДАН
+	–	ОСЕЋА СЕ БЕЗБЕДНО, ИАКО ЈЕ ОБЈЕКТИВНО НЕБЕЗБЕДАН
–	+	НЕ ОСЕЋА СЕ БЕЗБЕДНО, ИАКО ЈЕ ОБЈЕКТИВНО БЕЗБЕДАН
–	–	НЕБЕЗБЕДАН

Табела 2 – Стање безбедности појединца

Безбедност човека је стање заштићености човека од опасности, угрожавања и повређивања његове личности, права и имовине. Према томе, безбедност појединца је извесност остваривања слобода и права грађана. Без безбедности нема индивидуалне људске слободе, и обрнуто.¹³

13 Милетић, С.: *Појмовник полицијског права*, Службени гласник, Београд, 2001, стр. 1–3.

Очигледно је да је концепт безбедности појединца детерминисан људским слободама и правима. То су легална права која свако лице, као биће поседује. Она су универзална и припадају свима, без обзира на разлике у раси, полу, вери, етничкој припадности и уверењима. Коришћење тих права нема ограничења осим оних која обезбеђују иста права другим члановима друштва, и оних која су искључиво одређена уставом и законима. Концепт људских права тежи свеобухватности, односно регулисању слобода и права у готово свим сферама живота човека.

Генерално, према историјском развоју и садржају, основна људска права се деле на: *основна грађанска и политичка права, основна економска, социјална и културна права* и на *права солидарности*. Осим тога, људска права се у односу на то ко је њихов носилац деле на *индивидуална права*, која припадају искључиво појединцу и на *колективна права*, која припадају одређеним националним, етничким, верским и другим групама и мањинама.¹⁴

Најзад, *међународно ратно и хуманитарно право* примењују се у оружаним сукобима. Реч је о тзв. Хашком праву којим се регулишу правила употребе оружаних снага и наоружања у ратним дејствима и о тзв. Женевском праву којим се регулишу права и начин поступања оружаних снага према цивилном становништву, бродоломницима, рањеницима и болесницима, ратним заробљеницима, санитетском и верском особљу, цивилним, културним и верским објектима.

Значи, *људска права не подразумевају ништа друго до одређен стандард, односно минимум општих претпоставки које је потребно испунити да би се сваком људском бићу обезбедио минимум личне безбедности*. Истовремено, веза између угрожавања безбедности појединца и кршења људских права је очигледна: лична безбедност појединца постоји када су живот, физички интегритет, достојанство, здравље, политички, социјални и економски положај у друштву, правна сигурност, слобода изражавања, мисли и уверења, али и други релевантни чиниоци у том степену заштићени да се људско биће може неметано развијати и слободно испољавати своју личност.¹⁵

14 Стајић, Љ.: *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Исто, стр. 328–329. Видети: *Универзална декларација о људским правима*, Организација Уједињених нација, од 10. децембра 1948. године; *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, Protocol No. 11, Rome, 4. 11. 1950; *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*, *Службени лист СФРЈ*, број 17/1971; *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима*, *Службени лист СФРЈ*, број 17/1981 и друге изворе људских права. О појединим људским правима конкретније у делу књиге – IV. 2. 3. 7. *Људске слободе и права*.

15 Стајић, Љ.: *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, стр. 323.

Безбедност појединца и остваривање његових права условљени су безбедношћу државе и групе којој припада, правним поретком, владавином права и функцијом безбедности. Без помоћи државе, човек не може себи да осигура задовољавајући ниво безбедности. Заштита људских права захтева делатност државе на спречавању сукоба међу људима и одржавању безбедности, и то због различитих и супротстављених интереса појединаца. Држава нормира друштвене процесе и односе и контролише њихово спровођење, штитећи виталне вредности појединаца. Безбедност појединца и друштва данас су интегралне компоненте националне безбедности, а заштита безбедности човека – једна од потфункција националне безбедности.

Осим тога, она је и предмет самозаштите, што значи да је појединац дужан да се о њој и сам стара. Такође, о његовој безбедности старају се и други појединци, и то *активно*, доприносећи заштити његових вредности и *пасивно*, уздржавајући се од њиховог угрожавања. Значи, безбедност појединца је директно сразмерна степену развоја безбедносне културе у друштву.

Најзад, о безбедности појединца стара се и међународна заједница, прописујући међународне стандарде остваривања и заштите људских права и интервенишући у ситуацијама када их држава нарушава или када није у стању да их заштити (дипломатским средствима; средствима политичке, економске и војне принуде, и кривичноправним средствима). У том смислу, заштићеност права појединаца обезбеђена је међународним механизмима, као што су међународни судови.

Приступ безбедности појединца заснован на слободама и правима рађа извесне дилеме у „четвороуглу појединац – друштво – држава – међународна заједница“: ширење слобода и права појединца ограничено је слободама и правима других; држава је дужна да омогући појединцима да уживају слободе и права; у вршењу функције безбедности држава нужно задира у њих; људске слободе и права су загарантовани међународним правом. Овде се рађају најмање три дилеме: како омогућити појединцу да ужива своје, а онемогућити му да угрожава туђе слободе и права; како да држава реализује заштитну функцију, а да при том нелегитимно не задре у слободе и права човека и да ли држава може да уочи и санкционише све случајеве угрожавања безбедности појединца? Одговор је: демократска држава томе тежи кроз свој правни систем, владавину права и систем безбедности. Међутим, ко гарантује да ће се држава придржавати свог правног система, да ће национални систем безбедности тежити оптимизацији своје функције, односно да ће међународне организације и заједница уочити систематско или појединачно кршење људских права и реаговати? Неспорно је само то да држава за појединца ствара безбедност, али и небезбедност.

Неспорно је и то да се разним угрожавајућим појавама крше многа људска права. Осим тога, кршење неких од њих узрокује нове угрожавајуће

појаве, али и изазива деструктивне реакције угрожених појединаца. С правом се може рећи да је кршење људских права и узрок и последица угрожавања безбедности. Чињеница да је „један од највећих актуелних проблема у сфери безбедности људи управо немогућност мобилисања укупне светске јавности да подржи и унапреди људска права“¹⁶ рађа нову забринутост: пасивност према заштити људских права доприноси њиховом кршењу и угрожавању безбедности појединца и колектива.

Најзад, између људских права и безбедности човека не стоји знак једнакости јер се људска права, за разлику од безбедности човека, ослањају на корелативне дужности. Људска безбедност је шира појава која обухвата људска права, али и однос према претњама којима се људска права не баве примарно (нпр., природне катастрофе, болести, глад, сиромаштво). Дакле, људска права су нормативни оквир безбедности човека, али нису њена искључива компонента.

Речју, испуњеност људских права је неопходан, али не и довољан услов безбедности појединца. Да би безбедност појединца била на задовољавајућем нивоу, она мора бити резултанта свих нивоа безбедности, и синергија остваривости људских слобода и права и испуњавања правних дужности сваког појединца.

Значај овог концепта је двострук: теоријски и практични. У теоријском смислу, продубљењем појма безбедности ка индивидуалном нивоу анализе направљен је тектонски покрет унутар студија безбедности. Њиме се фокус помера са државе на човека, и то је значајна промена за аналитички део студија безбедности. У практичном смислу, окретање ка човеку и његовим безбедносним потребама значило је нове, хуманије политике безбедности и промену државоцентричних и војних пракси.

2. 1. Концепт људске безбедности

Концепт *људске – хумане безбедности (human security)* је новији аналитички оквир студија безбедности, настао у постхладноратовском периоду. Међутим, карактеристика по којој је овај концепт препознатљив још увек није аналитичка вредност, нити је студије безбедности прихватају без „негодовања“ и контроверзи. Дакле, оно по чему је људска безбедност и даље препознатљива је чињеница да се ради о концепту практичне политике који за своју срж, тј. језгро има индивидуу и концепт безбедности појединца.

Људска безбедност се најчешће схвата у духу *UNDP-овог Извештаја о људском развоју* из 1994. године, где се одређује као „опстанак и дигнитет човека кроз слободу од страха (насиља) и слободу од ускраћености

16 Ogura, K.: A Pacific Perspective, *The New Challenges to International, National and Human Security Policy*, The Trilateral Commission, Warsaw, 2004, p. 59.

(сиромаштва)“, односно као „безбедност људи од свих могућих облика угрожавања, првенствено од претњи животу, здрављу, зарађивању, личној безбедности и људском достојанству“. У том смислу, састоји се од најмање два атрибута: слободе од хроничних претњи безбедности, као што су глад, болести и угњетавање, и заштите од изненадних и штетних поремећаја тока свакодневног живота (на радном месту, у кући или у суседству).¹⁷

У фокусу људске безбедности су појединци и колективи који су изложени (превасходно невојним) директним и индиректним претњама које потичу од државних и недржавних актера. Концепт људске безбедности карактеришу три струје.¹⁸

Према првој, људска безбедност је остваривост широког распона различитих људских права. Приступ је заснован на владавини права и настоји да ојача нормативни међународни и национални оквир, правосудни систем и утицај међународних организација у погледу дефинисања и наметања државама стандарда људских права. Безбедност људи штите кривични судови, односно Међународни кривични суд. По овом гледишту, људска безбедност своди се на заштићеност људских права, што за постојање свеобухватне безбедности људи није довољно. Људска права су друштвена конструкција која човека штити искључиво од угрожавања људског порекла, али не и од појава која долазе из природе или као последица дисфункције техничко-технолошких система.

Други је приступ заснован на хуманитарној основи, па су сигурност народа (одсуство страха), тј. основна лична права, укључујући право на опстанак, највиши циљ међународних интервенција. Рат је највећа претња људима, у којем претежно страдају „неборци“, које је од насиља дужна да штити међународна заједница. Приступ је касније проширен (тзв. *интегрални приступ људској безбедности*) тако што су, поред конфликтних и ванредних ситуација, и „економска беда, социјална неправда и политички притисци“ прихваћени за претње људима. Њега су „заокружиле“ Уједињене нације заузевши став да су и „невојни извори нестабилности у области привреде, друштва, хуманитарног рада и екологије постали претње миру, а тиме и безбедности“. Циљеви и заштита људске безбедности повезани су са војном интервенцијом, хуманитарном помоћи и помоћи у ванредним ситуацијама, постконфликтном изградњом мира и спречавањем сукоба.

У циљу ограничавања људске безбедности на прихватљив и користан аналитички оквир, овакав концепт заговарала је већина истраживача студија

17 United Nations Development Program, *Human Development Report*, Oxford University Press, New York, 1994, pp. 25–33.

18 Наведено према – Hampson, F. O.: *Исто*, стр. 12–13, 29. Слика је преузета из истог текста, стр. 11; видети и – Hampson, F. O.: *Human Security, Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008, pp. 229–243.

безбедности. Међутим, ово схватање је такође уско, и пружа заштиту људима само од физичког насиља и последица насилних сукоба. На тај начин, из агенде људске безбедности изоставља се срж онога по чему људска безбедност треба да се разликује од других, државоцентричних приступа. Ту је реч о заштити од материјално-егзистенцијалних и духовних ограничења, као што су сиромаштво, незапосленост, глад, болест, недостатак образовања итд.

Треће, најшире схватање људске безбедности је као „одрживог људског развоја“, односно као остваривања, заштите и унапређења економских, социјалних и права на животну средину. При том, „људски развој је шири појам и подразумева процес ширења опсега људских избора (*слобода од ускраћености*), а људска безбедност значи да те изборе људи могу да врше у сигурности и слободи (*слобода од страха*)“.

Слика 19 – Три димензије људске безбедности

Највећим претњама човеку сматрају се болести попут сиде, трговина дрогом, тероризам, глобално сиромаштво и деградирана животна средина. Ови проблеми нису локални ни државни, већ глобални, а добрим делом потичу од економске и социјалне неједнакости и недостатка социјалне правде у међународним односима. Људска безбедност се штити мерама прерасподеле богатства и прихода између богатих и сиромашних и новим партиципаторним структурама власти на локалном, државном и глобалном нивоу.

Битне детерминанте људске безбедности су: економија, животна средина и друштво, а њене сфере:

- *економска безбедност*, тј. довољан и предвидив доходак, предвидиво запослење, безбедност и здравље на раду, слобода синдикалног организовања, социјално осигурање, задовољство нивоом дохотка, диспаритет дохотка и компетитивност;
- *здравствена безбедност*, тј. заштићеност људи од болести и инфекција, доступност и квалитет здравствене заштите, здравствени статус људи, развијеност система здравствене заштите;

- *безбедност животне средине*, односно њена заштита од загађености и деградације, као и несметан приступ санитарно исправној води, чист ваздух и незагађен земљишни екосистем;
- *прехрамбена безбедност*, кроз физичку и економску доступност хране и воде, односно доступност и квалитет прехрамбених артикала и куповну моћ;
- *лична безбедност*, односно одсуство насиља и злостављања које може доћи од сопствене државе, других држава, група људи (криминалних група, других етничких верских, националних група), заштићеност људи аутодеструктивних појава, безбедност учествовања у саобраћају итд.,
- *безбедност заједница*, која укључује стабилност породице, квалитет становања, квалитет живота у локалној заједници, безбедност културног идентитета, ефекти етичког кодекса заједница,
- *политичка безбедност*, које обухватају развијеност и заштићеност људских права, утицај политике на квалитет живота грађана и утицај органа формалне социјалне контроле (пре свега, војних и полицијских снага, обавештајних служби и правосудног система) на безбедност људи, развијеност и слобода медија и комуникација и спречавање контроле идеја и информација од стране носилаца власти.¹⁹

На основу ових индикатора развијен је *индекс људског развоја (UNDP HDI)* којим се мере способности земаља да осигурају безбедност свом становништву, односно безбедност становништва: здравље и животни век, степен образованости и ниво животног стандарда. То овај концепт чини практично применљивим и друштвено корисним.

Генерално, људска безбедност је резултанта концепата безбедности појединца, друштвене и глобалне безбедности. Иако се често оспорава и сматра „вештачким хибридом“ компоненти осталих концепата безбедности, наишао је на многе позитивне критике научних институција, влада, невладиних и међувладиних организација, који га и практично спроводе.²⁰

19 *Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2004*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005, стр. 11–12.

20 Видети: Ђорђевић, И.: *Реализација концепта људске безбедности у пракси, Људска безбедност*, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 115–122; Bähr, K.: *Redefining Security in a World of Global Threats – An Outline of the Debate about Three Different Concepts: Traditional Security, Broadened Security and Human Security*, Heinrich Böll Foundation North America, Policy Paper 22, Washington, 2003, pp. 8–12.

	СЛОБОДА ОД УСКРАЂЕНОСТИ	СЛОБОДА ОД СТРАХА
ЗАГОВОРНИЦИ	Економисти развоја, Махабуб ул Хак, Амартја Сен	Западне владе (Канада, Норвешка)
ГЛАВНИ ПОКРЕТАЧИ	Незадовољство ортодоксним моделом развоја усмереним ка расту, „guns versus butter“ модел националних инвестиција	Крај хладног рата, појава комплексних ванредних ситуација, етнички сукоби, пропадајуће државе, хуманитарне интервенције.
ТИПОВИ ПРЕТЊЕ	Немилитарни и нетрадиционални, еколошка деградација, болести	оружани конфликти, насиље над појединцима
ГЛАВНИ ПОЛИТИЧКИ ЦИЉЕВИ	Промоција људског развоја у смислу „изградња људских капацитета – оспособљавање да људи раде оно што могу и да буду оно што могу бити... Основни предуслови за људски развој су вођење здравог и дугог живота, образовање и поседовање адекватних ресурса за достојанствени стандард живљења...и друштвено-политичка партиципација у друштву.“ Ове могућности бивају подривене сиромаштвом, болешћу, лошим здравственим услугама, неписменошћу, дискриминацијом, претњом насилним конфликтима, ускраћивањем политичких и грађанских слобода. (УНДП, 2005: 18-19)	Заштита људи у конфликтним зонама, редукација људских жртава у конфликтима кроз забрану коришћења мина и деце војника, заштита људских права, развој механизма за изградњу мира

Табела 3 – Два приступа концепту људске безбедности и њихове разлике²¹

21 Acharya, A.: Human Security, in: Baylis, J, Smith, S, Owens, P. (eds): *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4e, Oxford University Press, New York, 2008, p. 495.

Наиме, постоје бројни разлози зашто је данас људска безбедност корисна и неопходна у националној и међународној политици: људска безбедност допуњује државну безбедност и промовише људска права, промовише родну равноправност, развија норме и стандарде везане за конфликтне ситуације, смањује трошкове пролиферације оружја за масовно уништавање и војне трошкове, бави се проблемом миграција, обнављањем држава разорених у сукобима, ставља у први план политику за редукцију сиромаштва, залаже се за питања везана за здравље и едукацију популације.²² Неспорни су његов конструктивизам, хумана идеја и практична димензија.

У практичном смислу, људска безбедност је, сем у области људског развоја, своје место нашла и у агендама међународних организација и спољнополитичким стратегијама земаља као што су Канада, Јапан итд. Њен практични значај огледа се и у томе што је наратив људске безбедности искоришћен за пласирање одређених спољних политика, па тако Канада усваја спољнополитички приступ људској безбедности који се заснива на „слободи од страха“ који постаје основа хуманитарног интервенционизма. У овом контексту, људска безбедност се односи само на заштиту људи од оружаног насиља.

За разлику од Канаде, Јапан је усвојио спољнополитичку стратегију базирану на „слободи од ускраћености“. Јапански приступ реализацији концепта људске безбедности у пракси је немилитаристички, заснован на економском, здравственом и едукативном јачању појединаца и група. Јапан претње по људску безбедност перципира на другачији начин од Канаде, па уместо фокуса на заштити људи само од оружаног насиља, тај фокус помера на услове у којима човек егзистира свакодневно, и на претње које угрожавају не само физички интегритет, већ и опстанак и дигнитет човека у свакодневном животу. Приврженост држава и међународних организација концепту људске безбедности указује на то да они перципирају своје улоге у међународној заједници на другачији начин. Померање од традиционалних политика самопомоћи ка отворенијим и кооперативнијим политикама подразумева прихватање широког спектра подељених политичких одговорности, а те одговорности су концентрисане око заједничких вредности које се операционализују кроз концепт људске безбедности.²³

Међутим, не треба заборавити то да је концепт људске безбедности неколико пута злоупотребљен: инструментализовани НАТО је оружано

22 Taylor, V.: Putting the human security to the top agenda, in: Dulić, D. (ed.): *Human Security 2*, Faculty of Civil Defence, Belgrade, 2006, pp. 137–146.

23 Popović M.: Introducing Human Security Discourse in Serbian Foreign Policy: The Way Towards European Values and Practices, in: Djordjevic I., Glamotchak M., Stanarevic S., Gacic J. (eds): *Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications*, University of Belgrade – Faculty of Security Studies, Institut Français de Géopolitique Université Paris 8, Belgrade, 2015, pp. 425–426.

напао више суверених држава (нпр., СРЈ) под „маском хуманитарног милитаристичког интервенционизма“. Оружана агресија приказивана је као „борба за људску безбедност“ и оправдавана кроз тзв. концепт међународне сарадње у безбедности.

Отуда и скептичност према овом концепту у практичном смислу. Скепса је нарочито уочљива у земљама које се традиционално сматрају малим, проблематичним и неуспешним. У њихову се приватност, суверенитет, интегритет, а понекад и у национални идентитет, задира интервенисањем под плаштом „заштите људских права и људске безбедности“.

Осим неспорног практичног значаја људске безбедности, који доносиоцима политичких одлука омогућава прихватљиве наративе и пружа основу за бављење питањима која су значајна за људски опстанак и развој, људска безбедност има још једну значајну компоненту. То је теоријска компонента, и она се односи на позицију људске безбедности као концепта савремених студија безбедности. Рад Берија Бузана о индивидуалном нивоу анализе први је теоријски приступ овом проблему, иако о самом концепту људске безбедности као аналитичком концепту Бузан има скептичан став. Он тврди да је реч о политичком, практичном концепту који у аналитичком смислу води „редукционистичком схватању међународне безбедности“.²⁴

Интелектуални темељ концепта људске безбедности представљају критички приступи унутар студија безбедности, нарочито рад поменуте *Велике школе студија безбедности*. Поред залагања за продубљивање појма безбедности тако да обухвати и ниже нивое анализе, велшка школа утрла је пут концептуализацији људске безбедности и кроз концепте еманципације и политизације, насупротив секуритизацији и употреби ванредних мера, што је за људску безбедност изузетно битно. Читава логика концепта људске безбедности почива на оснаживању човека (еманципација) и улагању у заштиту његових вредности како не би морало да долази до примене ванредних мера. Приметна су четири начина на који се критичка школа бави концептом људске безбедности, и то су проширење и продубљивање безбедносних дискурса, феминистичка анализа безбедности и међународних односа, еманципација и етичко-политички приступ безбедности.²⁵

Међутим, истиче се и пети начин, и то је онај којим се критичке студије баве *биополитиком људске безбедности*. На овај начин теоретичари имају критички став према сврсисходности концепта јер, бавећи се начинима управљања модерним светом и праксама које то управљање подразумева, указују на специфичности интеракције Севера и Југа, тј. коришћење реторике

24 Buzan, B.: A Reductionist, Idealistic Notion That Adds Little Analytical Value, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, p. 369.

25 Ryerson, C.: Critical Voices and Human Security: To Endure, To Engage or To Critique?, *Security Dialogue*, Vol. 41, No. 2, 2010, p. 169.

људске безбедности да би се утицало на политике у земљама глобалног Југа.²⁶

Ипак, концепт људске безбедности је за научну заједницу полемичан. Предмет критика у највећем броју случајева је превелика ширина одређења, којом се под људском безбедношћу подразумева све што може бити актуелна и потенцијална претња човеку, чиме она губи аналитички смисао. У том смислу, агенда људске безбедности, нарочито схваћена у ширем смислу, пореди се са „шопинг листом“ која садржи широк спектар питања која не морају имати везе једна са другим. Стога људска безбедност постаје лабав синоним за „лоше ствари које се могу десити“ и тиме није корисна ни за доносиоце политичких одлука, јер им отежава утврђивање приоритета.²⁷

Решење оваквог проблема види се у коришћењу концепта као заједничке ознаке за ширу категорију истраживања унутар студија безбедности која се примарно бави невојним претњама сигурности друштава, група и појединаца.²⁸

Постоје и бројни предлози да се овај концепт сузи на оне претње које су опасне по живот, али да критеријум не буде квантитативан (број умрлих, материјални трошкови итд.), већ да та линија буде повучена на основу политичког консензуса – политичких приоритета, способности и воље.²⁹

Немогућност утврђивања узрочно-последичне везе између варијабли код истраживања људске безбедности је још једна учестала критика која долази углавном од поборника позитивистичке епистемологије. Наиме, они истичу то да је код проблема људске безбедности тешко утврдити шта је њихов узрок, а шта последица (нпр., да ли је сиромаштво узрок необразовања или је необразовање узрок сиромаштва). Међутим, за постмодернисте, ова критика нема велики значај, јер они одступају од позитивистичке методологије и баве се дискурзивном природом претње. Такође, у одбрану људске безбедности као савременог концепта стаје и чињеница да на овакве критике нису имуне ни традиционалне концепције безбедности, као што, на пример, шпијунажа може бити истовремено и узрок и последица државне небезбедности.³⁰

Поред критика, потенцијал концепта људске безбедности се у академским круговима и позитивно оцењује. Тако се сматра да он завређује теоријску пажњу самом чињеницом да се упркос критикама налази на готово свакој

26 Исто, стр. 169–190.

27 Krause, K.: The Key to a Powerful Agenda, if Properly Delimited, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, pp. 367–368.

28 Видети: Paris, R.: Human Security, in: Hughes, W. Christopher; Meng, Lai Yew (ed.) (2011): *Security Studies: A reader*, Routledge, London and New York, p. 74.

29 Owen, T.: Human Security – Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, pp. 383–384.

30 Исто, стр. 380.

политичкој агенди и да се још успешније институционализује и око њега ствара нови транснационални простор (коалиције, платформе, мреже).

У том смислу, на људску безбедност се у теоријском смислу може гледати као на тзв. гранични објекат који не мора имати прецизан аналитички оквир (садржај), већ свој садржај може стварти контекстуално, интеракцијом различитих области праксе и различитих актера који се, свако из свог угла, баве људском безбедношћу.³¹

Отвореност концепта и критички потенцијал (која иначе бива предмет критике) може се сматрати и предношћу, јер се само на тај начин спречава грешка реалистичких, традиционалних приступа безбедности које су стварале хегемонистички концепт безбедности. Људска безбедност даје могућност да се исправе и грешке на које указују постколонијалисти, јер отвореност овог појма оставља простора и за уважавање безбедносне динамике Трећег света. На овај начи је и другим заједницама из сфере безбедности дат глас у креирању безбедносног дискурса (заједницама које не припадају глобалном Западу, транснационалним и локалним актерима и сл). Снага људске безбедности стога лежи управо у неодређености, јер се тиме спречава да се заузима став о супериорности одређеног сета вредности на уштрб запостављања другог и тиме ствара хегемонистички, једностран појам безбедности.³²

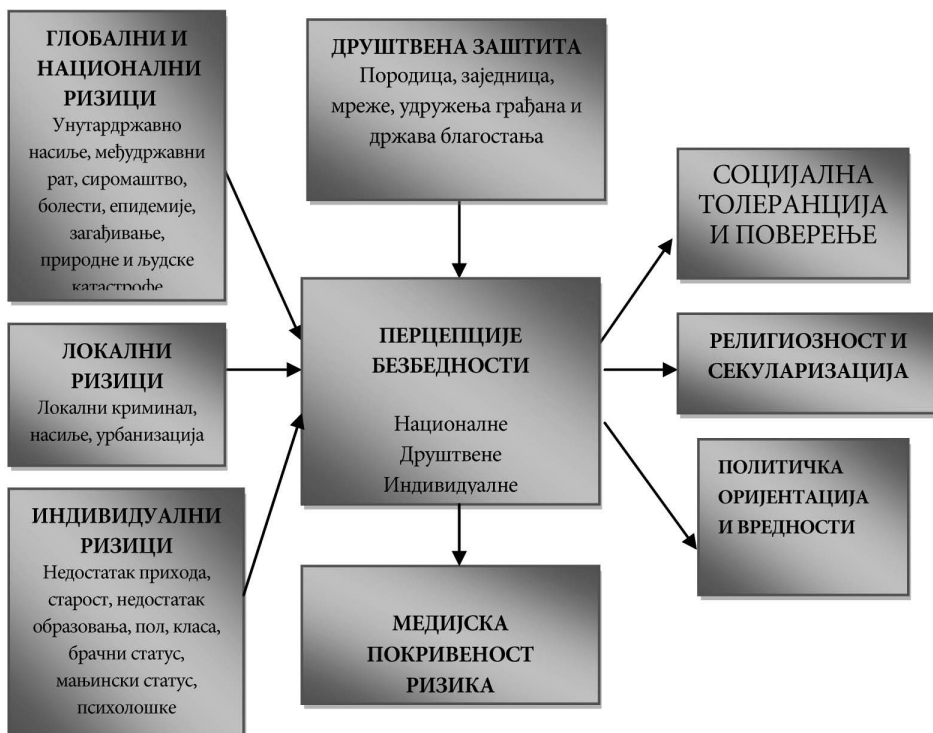
Најзад, у циљу одбране концепта људске безбедности и давања доприноса његовој аналитичкој прецизности, било је и покушаја да се створи истраживачки (хеуристички) модел људске безбедности. У једном таквом моделу кључни чинилац је перцепција безбедности или субјективна димензија безбедности. Она је одраз искуства са објективним структуралним условима на глобалном, националном, нивоу заједнице и личном (индивидуалном) нивоу. У том смислу, перцепција небезбедности је наглашенија међу људима који живе у ратном окружењу, суочавају се са елементарним катастрофама, живе у ризичном локалном окружењу или припадају некој од рањивих група: стари, сиромашни, жене, мање образовани.

Перцепција безбедности условљена је мрежама које се баве заштитом друштвене безбедности (те мреже стварају породица, локална заједница, држава благостања), јер оне повољним дејством и пружањем подршке и помоћи могу да ублаже ризик. На безбедносне перцепције утичу и начини на који нам средства масовне комуникације стварају представе о претњи и опасности. Коначно, безбедносне перцепције су важне јер обликују широк

31 О људској безбедности као „граничном објекту“ (*boundary object*) видети у: Burger C.: Human Security – What's the Use of It? Human Security – What's the use of it? On boundary objects and the constitution of new global spaces, In: *Paper prepared for presentation at the 49th Annual Convention of the International Studies Association*, San Francisco, CA, March 26-29, 2008.

32 Исто.

спектар културних вредности, укључујући осећање благостања и среће, социјалног поверења, толеранције, јачање религиозних и политичких уверења, родну равноправност и сексуалне слободе.³³

Слика 20 – Хеуристички модел људске безбедности³⁴

Концепт људске безбедности свакако завређује пажњу академске заједнице. Без обзира на критике упућене аналитичким дометима људске безбедности, овај концепт представља један нови вредносни оквир који нема алтернативу. Поред тога, концепт људске безбедности показао се и као изузетно користан концепт практичне политике.³⁵ Дакле, овај концепт је инструмент политичких поступака различитих субјеката из сфере безбедности. С обзиром на то, он нужно мора бити и део теоријских расправа.

33 Inglehart, F. R., Norris, P.: The Four Horsemen of the Apocalypse: Understanding Human Security, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 35, No. 1, 2012, pp. 77, 78.

34 Исто, стр. 78.

35 Поповић, М: Људска безбедност у Европској унији: аналитички прецизан концепт или део политичког наратива, *Транзиција и економски криминал*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014, стр. 208.

Људска безбедност је средишњи концепт безбедности око кога су концентрисани и коме су подређени сви остали концепти безбедности. И држава и међународна заједница представљају средства помоћу којих се достиже, штити и унапређује људска безбедност.

Дакле, за разлику од традиционалних приступа, људска безбедност као циљ има човека, а не државу. Зато се концепт људске безбедности скициран од стране Уједињених нација сматра једном од најхуманијих замисли светске политике.

2. 2. Концепт социјеталне безбедности

Концепт *друштвене*, односно тзв. *социјеталне безбедности* (*societal security*) за објекте заштите има друштвене групе, тј. људске колективе које карактеришу заједнички идентитет, вредности и интереси. Настао је на „недостацима и недореченостима“ концепта националне безбедности који *недржавним актерима* није посвећивао заслужену пажњу.

Социјетална, односно друштвена безбедности је спона, прелаз од традиционалне државоцентричне безбедности ка (човекоцентричној) безбедности појединца. Оквир за анализу односа идентитета и безбедности развијен је под окриљем *Копенхашке школе* студије безбедности, у оквиру секторске анализе, којом се социјетални сектор издваја као један од нових сектора безбедности, поред војног. Традиционалне студије занемаривале су чињеницу да су многобројне претње националној безбедности истовремено и претње безбедности друштва. С друге стране, безбедност држава неодвојиво је везана за суверенитет, а безбедност друштва за његов идентитет. Опстанак државе је питање одржања суверенитета, а опстанак друштва је питање опстанка идентитета. Кад изгуби суверенитет, држава је нестала, а кад изгуби идентитет, друштво није преживело. Тако је идентитет оправдано постао безбедносно питање, питање високе политике која је конструисала концепт социјеталне безбедности.³⁶

Истовремено, „паралелни процес интеграције и фрагментације (тзв. *фрагментација*) по економским, регионалним, етничким и религиозним критеријумима који карактерише савремени свет упућује на потребе посвећивања веће пажње концепту друштвене безбедности, чак и његовог

36 Weaver, O.: *European Security Identities 2000, European Security Identities* (eds. Burgess, P., Tunander, O.), PRIO Report 2/2000, Oslo, pp. 29–55, у: *Реформа сектора безбедности*, (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003, стр. 366, 368; видети и – Monahan, T.: *Surveillance and Security*, Routledge, London, 2008; Gough, S., Stables, A.: *Sustainability and Security within Liberal Societies*, Routledge, London, 2008; McSweeney, B.: *Security, Identity and Interests – A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

постављања у центар безбедносних анализа не само на етно-националном већ на нивоу глобалног друштва³⁷.

Социјетална безбедност почива на *идентитету*, као виталној вредности људских колектива. То је истоветност у битним, одређујућим својствима. У психологији личности, *идентитет* је свесни или несвесни доживљај суштинске самоистоветности и континуитета *властитог ја* током дужег времена, без обзира на његове мене у различитим периодима и околностима. *Осећање личног идентитета* засновано је на два истовремена запажања: запажања самоистоветности и непрекидности човековог постојања у времену и простору и опажања чињенице да други људи то запажају и признају. То је схватање суштинске самоистоветности, непроменљивости неке количине или скупа, без обзира на промену облика или распореда чланова.³⁸

Према томе, *социјетална безбедност је безбедност људских колектива које детерминише заједнички идентитет (уже), односно национални идентитет и јединство (шире одређење), због којих појединце и колективе угрожавају други појединци и колективи којима је својствен други идентитет*. Под њом се подразумева „могућност друштва да опстане и задржи свој суштински карактер под променљивим условима и могућим или постојећим претњама. Реч је о одрживости традиционалних видова језика, културе, облика удруживања, верских и националних идентитета и обичаја, а све то у оквиру прихватљивих услова за развој“³⁹.

Социјетална безбедност, речју, означава способност опстанка идентитета неке заједнице. Како се може уочити, она такође има објективну и субјективну димензију. Објективно, социјетална безбедност се односи на очување друштвених ознака као што су језик и обичаји и манифестације културе. У субјективном смислу, она подразумева опстанак заједнице као позиције са којом се идентификују њени чланови.⁴⁰

Субјективна димензија сматра се чак и значајнијом од објективне, јер врло често, иако постоје објективне претње неким елементима идентитета, бојазан

37 Baylis, J.: International and Global Security in the Post-Cold War Era, *Исто*, стр. 71–72.

38 Идентитет (лат. *identitas* – истоветност, идентичност, подударност, једнакост) представља одговор на кључно питање упућено самом себи – ко сам ја? Различити субјекти могу да буду идентични уколико имају једнаке одређујуће особине. Идентитет се развија кроз више стадијума и подложен је променама. Требјешанин, Ж.: *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2001, стр. 179, 226–227.

39 Møller, B.: *Исто*, стр. 52; видети и – Шкорић, М., Соколовска, В., Лазар, Ж.: *Традиција – језик – идентитет*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2008; Дивјак, С.: *Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд, 2006.

40 Theiler, T.: Societal Security, in: Dunn Cavelty, M., Mauer, V. (eds.): *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 106.

да ће он бити угрожен није видљива. На пример, замена традиционалних обичаја западњачким обрасцима културе у многим земљама не наилази на велики отпор становништва, нити се оно због тога осећа угроженим у смислу сопственог идентитета. И сами смо сведоци „кокаколизације“ и „мекдоналдизације“ света, али се никада није десило да демонстративно буде запаљен ресторан Мекдоналдса, као што је то случај са, рецимо, заставама других земаља.

Обележје идентитета су национална припадност, верска, етничка, расна припадност, припадност социјалним групама и слојевима, политичка оријентисаност, географски критеријуми (породило, место живљења) итд. У новије време, наметнула су се и питања безбедности припадника сексуалних мањина, али и родно и полно засноване небезбедности.⁴¹ Значи, идентитети могу да буду традиционални и новоконструисани (новостворени), што упућује на променљивост садржаја социјеталне безбедности.

Правни оквир социјеталне безбедности, између осталог, може се наћи у *Општој декларацији о правима човека*:

- свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вероисповести или уверења и слободу да човек, било сам било у заједници с другим, јавно или приватно, манифестује своју веру или уверење подучавањем, обичајима, молитвом и обредом;
- свако има право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемираван због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обавештења и идеје било којим средствима и без обзира на границе;
- свако има право на слободу мирног окупљања и удруживања; нико не може бити приморан да припада неком удружењу.⁴²

Једно од најпрепознатљивијих обележја идентитета јесте културно наслеђе, па му се значај стога придаје не само у националним, већ и у међународним правним оквирима. Од докумената новијег датума, ваља поменути *Оквирну Конвенцију Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво* у којој су се стране потписнице сагласиле да ће унапређивати заједничко наслеђе Европе које се састоји од:

41 Опширније, у: Kennedy-Pipe, C.: *Rod i sigurnost, Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), *Politička kultura*, Zagreb, 2010, стр. 97–113.

42 Чланови 18–20. Текст Декларације представљен је у: Хаџи-Видановић, В., Милановић, М.: *Међународно јавно право – збирка докумената*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 102–105.

- свих облика културног наслеђа у Европи који чине заједнички извор сећања, разумевања, идентитета, кохезије, стваралаштва;
- идеале, принципе и вредности, проистекле из искустава стечених кроз напредак и сукобе из прошлости, који негују развој мирољубивог и стабилног друштва, заснованог на поштовању људских права, демократије и владавини права.

С тим у вези, стране потписнице признају да:

- сви, појединачно или колективно, имају право да уживају добробит културног наслеђа и доприносе његовом богаћењу;
- сви, појединачно или колективно, имају обавезу да поштују културно наслеђе других на исти начин као и сопствено наслеђе, а самим тим и заједничко наслеђе Европе;
- остваривање права на културно наслеђе може да подлеже само оним ограничењима која су нужна у демократском друштву ради заштите јавног интереса, права и слобода других.⁴³

Устав Србије⁴⁴ и у овом делу следи међународне норме и стандарде. Наиме, њиме се (члан 43) јемчи слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору. Такође, Устав (чл. 78–79) забрањује и насилну асимилацију припадника националних мањина, као и вештачко мењање националног састава становништва на подручјима где припадници националних мањина живе традиционално и у знатном броју. Даље, Уставом (чл. 47–49) се гарантује слобода и право изражавања националне припадности. Најзад, забрањено је и кажњиво свако изазивање и подстицање расне, националне, верске или друге неравноправности, мржње и нетрпељивости.

43 „Културно наслеђе“ је скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена; „заједница повезана наслеђем“ је скуп појединаца који вреднују одређене аспекте културног наслеђа које желе да, у оквиру јавног деловања, одрже и пренесу на будуће генерације. Видети чл. 2–4 Оквирне Конвенције Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво, *Службени гласник РС*, број 1/2010. Видети и: Стојковић, Б.: *Европски културни идентитет*, Службени гласник, Београд, 2008; Мејер, Т.: *Идентитет Европе – јединствена душа Европске уније?* (прев. Пржуљ, Ј.), Албатрос плус и Службени гласник, Београд, 2009.

44 Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 83/2006.

Угрожавање социјеталне безбедности манифестује се троструко, и то као:

- *угрожавање идентитета* (нпр., ускраћивање права на слободу вероисповести);
- *угрожавање манифестације идентитета* (нпр., рушење верских и културних објеката и историјских споменика) и
- *угрожавање појединаца и колектива због њиховог идентитета* (нпр., дискриминација, физичко насиље, тероризам или рат против припадника друге етничке или верске групе).

За социјеталну безбедност се везују многе теорије, попут биолошких, сукоба цивилизација, културног империјализма, културне преминације, новог светског поретка итд. Доводи се и у везу са бројним угрожавајућим појавама, попут апартхејда, сегрегације, (нео)расизма и ксенофобије, етничких и верских конфликта; демографских експлозија и имплозија; добровољних и присилних – легалних и илегалних миграција; „етничког чишћења“ и геноцида; политицида; културоцида; етноцида; урбацида; насилне асимилације мањинског становништва, миграната или националних мањина; верског и идеолошког фанатизма и екстремизма; националистичког екстремизма и сепаратизма; економског расизма; неоколонијализма и претензија ка територијама других држава; дискриминације и насиља према полним, родним и сексуалним мањинама итд.

Угрожавање социјеталне безбедности најчешће се повезује са *националним идентитетом*. Претње националном идентитету се различито перципирају у Источној и Западној Европи. Кроз процес европских интеграција, Запад је успео да одвоји појмове државе и нације, док у Источној Европи доминира етнички концепт нације у коме постоји повезаност између нације и државе. То узрокује конфликте и проблеме са сецесионизмом. Пример Косова и Метохије показује то да носиоци политичке власти у Србији самопрокламовану независност перципирају као угрожавање идентитета Србије као политичке заједнице. У овом случају је приметно да главни референтни објекти нису само суверенитет и територијални интегритет Србије као државе, већ и идентитет српског друштва.⁴⁵

Један од већих проблема социјеталне безбедности је и бујање националистичких сила које доводе до раздора између етничких, верских и културних група. Уколико резултира насиљем или другим видом тешког угрожавања, рађа се *дилема социјеталне безбедности* у оквиру које се „безбедност једне групе претвара у угрожавање безбедности друге групе“. За разлику од традиционалне безбедносне дилеме, где су основни услови безбедности подразумевали очување суверенитета, битно је нагласити да социјетална безбедносна дилема подразумева извесне услове безбедности који не могу бити универзални, већ

45 Panić, B.: Societal Security – security and identity, *Western Balkans Security Observer*, No. 31, april-june 2009, p. 33.

контекстуални. Негде су то првенствено услови очувања сопственог језика, негде религијских ознака, негде историјског појма домовине, дакле, понекад је важнија етничка, понекад културна аутономија.⁴⁶

Примери угрожавања идентитета друге групе зарад очувања сопственог идентитета могу се наћи у нашем окружењу, попут демонстративног уклањања ћириличних натписа у Вуковару, исписивање парола „За дом спремни“, слављење „Олује“ итд.

Социјетална безбедносна дилема подразумева постојање већине и мањине, при чему већина има доминацију, а мањинске групе се боре да очувају и унапреде своју позицију унутар државе. Из перспективе мањинске групе, одржавање идентитета је често повезано са контролом над институцијама које су одговорне за културну репродукцију и/или територијом којом је омеђен социјетални идентитет. За већинску групу, социјетална безбедност се обично достиже кроз очување привилегованог политичког статуса и одржавања „националног јединства“.⁴⁷

Продукт таквог стања неретко су етничка чишћења, геноцид и урбацид (уништавање градова). Ако такво стање резултира борбом за отцепљење, оно прети да прерасте и у питање политичке безбедности државних система, односно националне безбедности. Угрожавања су већа у ситуацијама тзв. *ефекта бабушке* (уситњавања већих територијално-политичких целина), који производи тежње ка све већој фрагментацији, па чак и до малих, тешко одрживих политичких ентитета. Проблеми раздора једне заједнице најчешће имају тенденцију интернационализације, нарочито када угњетавана и обесправљена етничка група тражи помоћ и подршку „матичне државе“ или међународне заједнице. То актуелизује и бројне нерешене територијалне неспоразуме, што може да подстакне освајачке ратове, етничка чишћења и геноцид.⁴⁸

Као део проблема социјеталне безбедности изражен је и проблем *културоцида*, тзв. *културног чишћења*, злочина против кохезије групе коју карактерише једна култура, с циљем уништавања друштвеног идентитета.⁴⁹ Назива се још и *етноцидом* (уништавање етничког идентитета). Циљ тога

46 Roe, P.: *Ethnic Violence and The Societal Security Dilemma*, Routledge, London and New York, 2005, p. 72.

47 Исто.

48 Møller, B.: Исто, стр. 54–55. Видети и – Херман, Е., С., Питерсон, Д.: *Политика геноцида*, Весна Инфо, Београд, 2010; Roe, P.: Исто.

49 Не предузима се према припадницима друштвене групе расељавањем, асимилирањем и убијањем, већ против манифестација друштвене културе, нпр., уништавањем верских објеката, културних споменика, библиотека, музеја, гробаља итд. Roe, P.: *Društvena sigurnost, Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010, стр. 197.

може да буде и превођење припадника једне нације у другу (*асимилиација*), односно превођење припадника једне вере у другу (*прозелитизам*) или њихово расељавање са одређене територије које, уколико је комбиновано са масовним убијањем оних који не желе да се раселе или асимилирају (*геноцид*), прераста у *етничко чишћење*. Слично томе, неке друштвене групе остварују општу превласт (предоминацију) над другим групама, уз изражену националну неравноправност и привилегованији положај у односу на њих (*хегемонија*).

Критике које се упућују овом концепту углавном се развијају на теоријском нивоу, између конструктивиста и реалиста. Реалисти дискредитују друге концепте сем концепта националне и међународне безбедности, настојећи да тако очувају солидност дисциплине и спрече њено расплињавање на друга питања сем борбе за моћ и национални интерес.

Међутим, и међу самим конструктивистима има критика и мимоилажења, углавном у погледу тога како се ствара идентитет, има ли објективну основу, тј. да ли је трајан и стабилан конструкт или се мења и обликује. У погледу теоретског значаја, концепт социјеталне безбедности мора бити спреман да одговори на круцијална питања уколико тежи научној позицији унутар студија безбедности, а критичари тврде да на ова питања углавном није било (или није било потпуног) одговора.

Издаја се пет главних питања која су круцијална за концепт социјеталне безбедности:

- прво се односи на порекло тежње за социјеталном безбедношћу и заштитом идентитета, и одговор на ово питање је значајан за теоријски кредибилитет концепта, с обзиром на то да се користи као основа објашњења многобројних појава (анти-ЕУ покрети, анти-имигрантски покрети и сл.). Дакле, истраживачи би требало да се фокусирају на мотиве секуритизације идентитета;
- друго питање односи се на то како се, на који начин и зашто јављају одређени секуритизујући дискурси; тачније, зашто одређена питања значајна за нечији идентитет постају безбедносна питања, а друга не;
- треће питање је ко секуритизује одређена питања везана за идентитет, а одговор треба тражити у секуритизујућим елитама и њиховим побудама и разлозима;
- четврто питање односи се на друштвени и материјални контекст у коме се дешава секуритизација: нарочито на реципрочну везу између секуритизације, консолидације групе и статуса секуритизујућих елита у групи. Ово се односи на перформативни процес стварања идентитета у коме секуритизујући актер ојачава своју позицију у групи тиме што има моћ да говорним чином ствара

безбедност, истовремено консолидујући групу окупљену око заједничке мисије – да се заштити од претње коју он секуритизује и

- пето питање (које се акцентује) односи се на могућност десекуритизације, тј супротног процеса којим се одређено питање идентитета враћа у домен регуларне политике, тако што се публика убеди да оно што се веровало да угрожава идентитет заправо не постоји. Истраживачи се до сада нису бавили анализом супротног процеса од процеса секуритизације идентитета. Овиме би се анализирали услови у којима људи не интерпретирају више одређена питања као значајна за очување њиховог идентитета. Десекуритизацијом идентитета смањиле би се бројне друштвене тензије. Дакле, фокус истраживача би требало да буде на томе како се одређени симболи и значења везују и како се одвајају од друштвених граница које се постављају као основа изградње идентитета.⁵⁰

Проблем социјеталне безбедности је све израженији у Европи. „Нације у постхладноратовској Европи су рањиве на нов начин. Ако се нација или културна група раније осећала угроженом (имиграцијом, страним производима и идејама, међународном сарадњом) могла је да зове државу у помоћ: да тражи рестриктивну имиграциону политику, да спроводи протекционистичку економску политику и да се повуче из нежељене сарадње. То данас одудара од правила и идеје Европске уније⁵¹, што за последицу има нове безбедносне изазове и претње који се фокусирају око идентитета. То су: страх да ће европска будућност постати као европска прошлост у којој би интеграције потисле ренационализација и балансирање моћи; страх од интеграција и потреба да се брани национални идентитет; глобализација и имигранти као претња националном идентитету; етнички сукоби који би довели до дезинтеграције Европе и питање традиционалне безбедности државе. Значи, културе се данас могу одбранили једино културом. Ако се сматра да је идентитет угрожен интернационализацијом и европеизацијом, мора се ојачати национални израз. Култура је постала безбедносна политика.“⁵²

Најзад, социјетална безбедност добијаће у будућности нове форме и начине манифестовања. Тензије које су повезане са идентитетом постају

50 Видети: Theiler, T.: *Исто*, стр. 108–112.

51 Контрола граница, а делимично и економска политика, данас су функције Европске уније, док су многе друге интеракције постале теже заустављиве. Стога нације више немају могућност да траже од држава да решава таква питања, јер их држава не контролише – осим ако нација не захтева да држава спроведе драстичније мере које крше тренутна правила Уније и уназађују интеграције.

52 Weaver, O.: *European Security Identities 2000*, стр. 371–372, 384–385.

све актуелније, узевши у обзир нарастајућу мигрантску избегличку кризу и „судар цивилизација“ који се увелико догађа у Западној Европи.

3. Национална безбедност

Национална безбедност дуго је била једини и основни оквир студија безбедности. Држава као основна јединица међународног система и даље је по многим неприкосновени референтни објекат, али је природа претњи националној безбедности увелико промењена.

О националној безбедности данас се говори као о средству помоћу кога се осталим нивоима анализе пружа неопходна институционална помоћ за заштиту виталних вредности и интереса. Средишњи концепт државе, концепт државног суверенитета се слободно може назвати разводњеним у односу на традиционални суверенитет, упркос томе што се државе повремено затварају у чауру традиционалне државоцентричне безбедности, као што је реч о ситуацији са затварањем граница за избеглице са Блиског Истога од стране неких од земаља Европске уније, попут Мађарске.

Највећи разлози промене концепта националне безбедности су глобализација и тежња ка уједињењу човечанства, која за сада своју операционализацију има само у регионалним формама. Од тренутка кад се точак глобализације завртео, свет је постао свестан да држава, а ни међунродна заједница, више неће бити исти.

Концепт националне безбедности јавља се као традиционални или савремен. Традиционални се односи на вестфалски систем у коме је држава главни и једини референтни објекат заштите, а претње долазе споља и војног су типа. Назива се још и државоцентричним (ортодоксним) концептом безбедности.

Савремени концепт националне безбедности односи се на постхладноратовски систем у коме мултиполарна структура и измењени односи моћи стварају услове за нове референтне објекте, нове претње (како војног, тако и невојног типа) и уважавање људског фактора у конципирању националне безбедности.

3. 1. Традиционални концепт националне безбедности

Безбедност државе (*state security*), односно концепт националне безбедности (*national security*) спада у тзв. *традиционалне приступе безбедности*. У његовом средишту је „опстанак“ суверене државе, тј.

њена територија и независност које се штите војним капацитетима и способношћу да се одврати војна агресија или да јој се успешно одговори.⁵³

Концепт националне безбедности заснован је на *Доктрини о неповредивости суверенитета* која датира од Аугсбуршког мира из 1555. године којим је владар добио право да одлучује о религији своје земље (*cuius regio, eius religio* – *чија је област, његова је и религија*). Ово право је потврђено и ревидирано Прашким миром 1635. и Вестфалским миром 1648. године којим је окончан *Тридесетогодишњи верски рат* у Европи између католика и протестаната. Сукоб око вере и превласти Светог Римског царства, те Папе као врховног суверена који влада на основу *божанског права* изазвао је грађански рат у Бохемији 1618. године, који се проширио Европом. Реч је о последњем феудалном и првом рату суверене државе.

После тога, европски владари су одбијали да признају секуларну власт Римокатоличке цркве, замењујући систем папске власти из средњег века географски и политички одвојеним државама које нису признавале никакву вишу власт. Новоослобођеним земљама дата су иста законска права: територија под њиховом искључивом контролом, неограничена контрола у питањима домаће политике и слобода вођења спољне политике и закључивања споразума са другим државама. Световне вође католичких држава могли су да игноришу папски позив на војну контра-реформаторску политику. Концепт државног суверенитета по коме нико није изнад државе, подразумева политички ауторитет заснован на територији и аутономији. *Територијалност* је право искључивог политичког ауторитета над одређеним географским простором (унутрашња сувереност), а *аутономност* значи да ниједан спољни фактор – као што је друга држава – нема ауторитет унутар граница дефинисане државе (спољна сувереност).⁵⁴

Овај концепт безбедности претпоставља суверене државе као ексклузивне актере и „провајдере“ безбедности на државном и међународном нивоу. Стога се назива још *државоцентричним* и *ортодоксним*, односно концептом државне безбедности.

53 О развоју концепта националне безбедности опширније, у: Мијалковић, С.: Национална безбедност – од вестфалског до постхладноратовског концепта, *Војно дело*, број 2, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2009, стр. 55–73.

54 Видети: Nye J. S. Jr.: *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999, p. 207; Кегли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006, стр. 121; Holsti, K. J.: *States and Statehood, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, pp. 17–23; Heywood, A.: *Political Ideas and Concepts – An Introduction*, MacMilan Press LTD, London, 1994, p. 49; Buzan, B., Hansen, L.: *Исмо*, стр. 23–26.

У фокусу традиционалног концепта националне безбедности су виталне државне вредности (суверенитет, територијални интегритет, политичка независност, опстанак државе и национално јединство) и државни интереси у анархичној (нестабилној и конфликтној) спољној политици који су најчешће супротни интересима других држава, и које је требало штитити од директних војних и субверзивних, па и нуклеарних претњи (тзв. *концепт националних вредности и спољнополитичких интереса*).

Највеће претње и опасности по националну безбедност су оружани напад споља и различити облици „субверзија изнутра, потпомогнути споља“ (и обрнуто), а не економски, социјални, еколошки, образовни, здравствени, прехрамбени, проблеми физичке безбедности и други проблеми људи. У том смислу, безбедност је поистовећивана са тзв. *спољном безбедношћу земље*, а грађани су били инструмент у функцији безбедности, односно одбране земље.

Дипломатија, обавештајна и војно-одбрамбена делатност биле су примарне функције националне безбедности. Зато је и највећи део националних организационих, кадровских, техничких и материјалних ресурса био у функцији обавештајних служби и оружаних снага. Друштвене вредности штићене су агресивном обавештајном, одлучном контраобавештајном и перфидном субверзивном делатношћу, односно спремношћу да се употреби, претњом употребе и употребом војске и специјализованих војних снага. Ово нарочито у периоду хладног рата, када су САД, СССР и њихове коалиције настојали да војно надмаше супарника, промовишу и наметну свету сопствено друштвено-економско уређење и вредности.⁵⁵

Примарно средство заштите држава је њена моћ. Она се генерално сводила на војну и обавештајну, а потом и на економску моћ, као и на приступање државе одређеним савезима чиме би стечена моћ превазишла величину и деструктивност потенцијалних и активних претњи њој (*стратегија одвраћања*) или њеним савезницама (*стратегија проширеног одвраћања*). Безбедност је поистовећивана са „довољном војном способношћу и борбеном готовошћу“ којим би држава победила у евентуалном рату за заштиту својих вредности и интереса. Увећање војне моћи и реализација националних интереса супарничке државе сматрани су непосредном претњом по сопствене вредности, интересе и безбедност. Стање које се укратко може описати старом максимом: „најбољи мир је припрема за вођење рата“, изродило је тзв. *безбедносну и одбрамбену дилему*.

Безбедносна дилема је питање сврсисходности трке у наоружавању: увећање моћи једне државе с циљем осигурања од напада, доминације

55 Опширније, у: Мијалковић, С.; Милошевић, М.: *Савремене обавештајне службе: организација и методика обавештајног, безбедносног и субверзивног дјеловања*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013., стр. 20–25.

или разарања које би предузели други, нужно узрокује да и друге државе увећавају своју моћ. То, због међусобног неповерења и страха, доводи у питање оправданост континуираног надметања у наоружавању држава ради одвраћања од могућег напада, и ствара осећај небезбедности. Уз то, дилему намећу и питања: да ли су војне припреме усмерене ка дефанзивним (увећање безбедности државе у неизвесном свету) или ка офанзивним циљевима (промена постојећег стања с циљем остварења одређене предности у међународној заједници). Док трком у наоружању наводно увећавају сопствену безбедност, државе стварају осећај небезбедности других земаља и изазивају општу несигурност. Трка у наоружавању је најочигледнија манифестација спирале међународне небезбедности која, уз то, безбедност чини веома скупом. Најопаснија је тзв. *нуклеарна безбедносна дилема* и опасност од „нуклеарног холокауста“. Безбедносна дилема превазилажена је, пре свега, концептом колективне безбедности, али и равнотежом снага који је, због нуклеарне безбедносне дилеме, називан *равнотежом страха*.⁵⁶

Одбрамбена дилема проистиче из оружане силе која се развија ради обезбеђења и одбране територијалног интегритета и суверенитета државе. Наоружавање погодује развоју две претње: једна произлази из чињенице постојања оружја и доводи до развоја одбрамбене дилеме, док другу генерише чињеница да оружје поседују и друге државе у међународној заједници, што ствара безбедносну дилему. Одбрамбена дилема је страх од рата, што се изједначаује са страхом од пораза у рату који потиче из карактера савремених (великодометних и масовнодеструктивних) војних средстава чије дејство није ограничено на војне капацитете, већ погађа целокупно друштво и цивилну инфраструктуру дубоко иза линије фронта.⁵⁷

Поред војне, *економска моћ* је била једнака гаранција националној безбедности: прво, економска моћ је у знатној мери „променљива“ и лако се трансформише у војну моћ – новцем се купује оружје, а радна снага може да се преусмери из цивилне сфере ка војној индустрији и војној служби, па се богатство изједначаује са потенцијалом за војну мобилизацију; друго, економска моћ је функционална замена за војну моћ и може да се користи у сврху војних напада и одбране. Економски ратови, блокаде и санкције воде се с циљем онеспособљавања привреде противничке земље, а посредно и њеног војног потенцијала; економска моћ у случају економског рата државу

56 Таталовић, С.: *Исто*, стр. 232–233; Jervis, R.: *The Spiral of International Insecurity, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, pp. 54–55. Видети и – Schwartz, D. N.: *NATO's Nuclear Dilemmas*, Brookings Institution, Washington DC, 1983; Jervis, R.: *The Utility of Nuclear Deterrence, The Use of Force – Military Power and International Politics*, (eds. Art, R. J., Waltz, K. N.), Rowman&Littlefield Publishers Inc., Oxford, 2004, pp. 94–100.

57 Таталовић, С.: *Исто*, стр. 233–234; Buzan, B.: *Исто*, стр. 271–276.

чини неповредивом. Због тога је „економска самодовољност“ (довољност сопствених сировинских и производних капацитета и довољно сопствено тржиште) средство успешне одбране, тј. националне безбедности.⁵⁸

У неким социјалистичким земљама, паника од „спољног“ и „унутрашњег непријатеља“ условила је развој „тоталног шпијунирања“, тоталитарних – диктаторских режима, разрачунавања са политичким неистомишљеницима, неповерење у међународне организације и безбедносне механизме међународне заједнице, стварање војних савеза и блокова. Идеја и појам националне безбедности неретко су поистовећивани са безбедношћу владајуће политичке олигархије, односно режима. У таквим ситуацијама, поред војних снага, стуб националне безбедности била је *политичка полиција*, а продукт њеног деловања – *државна репресија* и *национална депресија*.

За безбедност државе традиционално се користи синтагма „национална безбедност“, без обзира на дистинкцију појмова држава и нација. Сматра се да је њу први употребио Волтер Липман (Walter Lippman) 1943. године у својој књизи *Америчка спољна политика*⁵⁹, што је после Другог светског рата постао стандардни назив овог концепта безбедности. Међутим, интересантно је поменути да је у саставу обавештајно-безбедносног система Краљевине Југославије деловала Дирекција националне безбедности, у склопу Министарства унутрашњих дела, што оповргава ову тврдњу.

Свеједно, употреба синтагме национална безбедност није била потпуно исправна, с обзиром на то да се њоме обележавала безбедност државе. Стога је и назив *државна безбедност*, који се мање користио, заправо био коректнији јер се њиме у етимолошком смислу обележава безбедност државних вредности и интереса, пре свега суверенитета, опстанка државе и друштва, уставног уређења и поретка власти. Ово због тога што је феномен нације најчешће ширег (географског) обима од државе и што државе и не морају да буду националне, односно да се територијално подударају са простирањем нација.

Карактеристично за традиционални концепт националне безбедности је *слабљење механизма јавне безбедности*, односно заштите безбедности грађана. Поред бриге за очување државних граница и суверене власти, која је била у рукама војске, пажња полицијских и правосудних система често је генерално била усмерена ка спречавању и сузбијању политичког криминала и деловања тзв. унутрашњег непријатеља државе. То је свакако условило развој криминала свих врста, првенствено економског и организованог, што се итекако одразило на безбедност државе, али и појединца. Људске слободе и права у многим земљама не само да су занемаривани него су били објект

58 Møller, B.: *Исто*, стр. 44–45.

59 Таталовић, С.: *Исто*, стр. 143.

структурног насиља, тј. систематског и безобзирног угрожавања и кршења. Тако је безбедност државе јачала на рачун безбедности људи.

Док су многе државе јачале своју „спољну безбедност“, урушиле су се изнутра услед акумулације кризе у свим сферама друштвеног живота. Тако су највеће претње по националну безбедност заправо постале етнички и верски национализам, политичка превирања, повећање обима (организованог) криминала, друштвено нејединство, експанзија еколошких претњи, економске и социјалне противречности и кризе које су, нажалост, често прерастале и у сурове оружане конфликте. Резултат тога су грађански ратови, грађанске револуције, насилне промене политичке власти и распада држава. Примери који аргументују ову тезу су свежи: СССР, Чехословачка, Румунија, Албанија, „друга и трећа Југославија“, Србија.

У нашој земљи, национална безбедност је до почетка трећег миленијума поистовећивана са тзв. спољном безбедношћу државе коју је требало штитити војним и невојним средствима од оружаних напада споља. Превасходно је коришћена синтагма „државна безбедност“, под чим се подразумевала безбедност уставног поретка од политичког криминала, безбедност државе од спољне агресије и субверзивног деловања, односно безбедност режима и поретка власти, а неретко и безбедност владајуће класе. Стога је и сваки покушај напада или напад на режим на власти и њихове интересе сматран угрожавањем безбедности државе. У том смислу, појам државне безбедности имао је знатно ужи обим и садржај од савременог поимања националне безбедности, јер није обухватао категорије безбедности појединца и друштвених група, њихових слобода и људских права, живота и имовине, демократских институција, али ни недржавни сектор безбедности, који су сматрани сфером тзв. *јавне безбедности*. Данас концепт националне безбедности укључује и државну и јавну безбедност.

Јавна безбедност је стање заштићености јавног поретка, односно интереса и вредности људи у држави. Јавни поредак је укупност јавних интереса зајемчених и заштићених правним системом, без обзира на то да ли је реч о општим интересима (јавни ред и мир и сл.) или појединачним правима (личне слободе, права, имовина и сл.). У првом реду, реч је о безбедности грађана и странаца на нашој територији, тј. о заштити живота, личне и имовинске сигурности људи, јавног реда и мира, поретка друштвених, социјалних и економских институција и људских слобода и права чије се повреде кривично, привреднопреступно или прекршајно санкционишу.⁶⁰

60 Упореди: Милошевић, М.: *Исто*, стр. 4.

Синтагма „државна безбедност“ данас је често предмет политичких малверзација. Наиме, они који је злоупотребљавају настоје да, као у прошлости, државу идентификују с „гарнитуром на власти“. Истовремено, иако је подразумевала и стање заштићености од тзв. политичког криминала који је усмерен ка подривању уставног поретка, многи ову синтагму неодвојиво везују за нашу обавештајну службу. Реч је о Служби (СДБ), касније Ресору државне безбедности (РДБ), чије су претече Одељење за заштиту народа (ОЗНА) и Управа државне безбедности (УДБ). Данас је то Безбедносно-информативна агенција која је савремена обавештајна служба и која легално и легитимно штити вредности и интересе грађана, државе и међународне заједнице.

Она је, осим заштите националних вредности и интереса, у прошлости имала и извесне атрибуте политичке полиције, односно штитила је интересе политичке олигархије и кршила слободе и права грађана и политичких неистомишљеника. Стога се и многи зграђавају при самом помену државне безбедности. Данас се национална безбедност генерално доживљава као безбедност грађана и државе, али и свих сфера државног и друштвеног живота.

У ери глобализације и сведимензионалних међународних интеграција, државе постепено губе нека своја онтолошка обележја и функције. Тиме се доводе у питање и сврха њиховог постојања и оправданост традиционалног концепта националне безбедности. Иако је приметан пораст непријатељстава и конфликта на „трећемиленијумској“ међународној сцени, сведоци смо „укидања граница“ у Европи, стварања јединственог тржишта производње, капитала, робе и услуга, све хомогеније међународно-регионалне политике, раста толеранције међу традиционално супротстављеним народима и државама, преношења неких традиционалних ексклузивно државних надлежности на наднационалне и невладине ентитете, стварања заједничких оружаних снага, унапређења модела полицијске сарадње, све веће сарадње на пољу безбедности и почетка развоја јединствених наднационалних система безбедности.

Међутим, и поред тога, државе ће вероватно још дуго остати примарни видови организовања друштава и кључни фактори међународне безбедности. Чињеница је да су опстанак државе, национални опстанак, територија, политичка независност и физичко самоодржање крунске вредности којих се ниједна држава и нација у свету неће својевољно у потпуности одрећи.

Стога је реално очекивати да ће овај концепт, у свом проширеном и измењеном облику, и даље опстајати, а да ће државе своје вредности, интересе и безбедност примарно дефинисати у националним оквирима.

3. 2. Савремени концепт националне безбедности

Прекретница у развоју студија безбедности и обликовања праксе националне безбедности је нестанак биполарне структуре. То је означило и прекид са традицијом по којој су главна претња држави оружана сила која долазе од познатог непријатеља. Нестанком СССР-а националне безбедности земаља два блока више нису имале јасну визију безбедносне претње, а безбедносна динамика је у потпуности промењена у земљама бившег Источног блока.

Отцепљење држава које су некада биле део СССР створило је нове проблеме безбедности у том делу света: етничке сукобе, а као последицу тога и илегалне миграције, трговину људима, организовани криминал. Генерално, свет је изненада и у кратком временском периоду заборавио нуклеарну претњу и фокусирао се на проблеме свакодневног живота које су се обичном грађанину чиниле далеко ближе, извесније и теже од бившег сукоба великих сила. Поред спољне компоненте, национална безбедност у том тренутку почиње да бива релоцирана на унутрашњу компоненту и на опасности које вребају унутар државе.

Што се тиче Западног дела света, који излази као победник хладноратовског сукоба, он такође бива суочен са новом безбедносном динамиком. Западна цивилизација у том тренутку форсира развој науке, технологије, ширење капитализма и „западњачког модела демократије“, и поставља нове стандарде када је реч о заштити људских права. Међутим, безбедносна динамика „побеђеног непријатеља“ показује се великом претњом по Запад.

Наиме, „ефекат преливања“ који је омогућен захваљујући процесима глобализације и порозности државних граница учиниће да безбедносни проблеми у најудаљенијем крају света, а нарочито у „комшилуку“ постану део заједничке агенде. То је једна од кључних карактеристика савременог концепта националне безбедности која ће утицати на читаву концептуализацију безбедности савременог света.

Токови глобализације измениће у великој мери позицију државе када је реч о старању о сопственој националној безбедности. Стога, за разлику од универзалног обрасца националне безбедности у традиционалном смислу, данас се под националном безбедношћу подразумевају различите ствари, у зависности од тога да ли је реч о jakim или slabim, тј. пропадајућим државама. Слабе државе имају другачије обрасце националне безбедности од моћних држава, суочавају се са различитим претњама и имају различите начине решавања безбедносних проблема. Тачније, њихова способност да се самостално старају о сопственој безбедности доведена је често у питање. Слабе државе често нису у могућности да осигурају основне претпоставке

за безбедност својих грађана, а често се указује и на неједнак утицај који глобализација има на способност државе да заштити сопствену националну безбедност.⁶¹

У том смислу, државе у стабилнијим регионима институционално су боље припремљене за изазове глобализације, оне контролишу глобализацијске токове прилагођавајући их сопственим интересима. Сиромашне и институционално слабе државе боре се са изазовима глобализације укључивањем недржавних актера, али и других држава у решавање сопствених проблема, чиме се одступа од традиционалног принципа националне безбедности – немешања у унутрашња питања друге државе. Сиромашне и слабе државе изложене су и рањиве на притиске међународне заједнице и често су мета грађанских ратова, хуманитарних интервенција и других облика угрожавања унутрашње безбедности једне државе. Глобализација је, дакле, променила концепт националне безбедности учинивши га комплекснијим и проблематичнијим.

Још једна од новина коју савремени концепт националне безбедности уводи је динамичност. За разлику од традиционалног концепта националне безбедности који је био стабилан и чврст концепт, савремени концепт доживљава константне промене увек када новонастале околности у друштву, природи и технолошком развоју изискују пружање заштите новим вредностима које постају виталне за народ и државу. У теоријском погледу, промене у виду нових изазова, ризика и претњи, механизма заштите и субјеката заштите последица су критике упућене слабостима традиционалног концепта. Наиме, традиционални концепт није уважио многобројне промене које су уследиле након окончања хладног рата.

Савремени концепт националне безбедности, осим безбедности територије и суверенитета, уважава потребе и других конститутивних елемената државе, а то је безбедност становништва. Уважавању и људске компоненте државе допринела је промена свеопштег друштвеног контекста, који подразумева забрану рата међународним правом, повезивање економских интереса држава, хуманизацију политике безбедности итд. Људскоцентрични приступ безбедности заправо долази до изражаја онда када почиње да се инсистира на безбедности нације, не државе. С обзиром на то да савремени концепт националне безбедности укључује у агенду безбедности и угрожавање личних и колективних вредности народа који живи на територији једне државе, могло би се закључити да оно што под нацијом у том смислу подразумевамо заправо јесте народ.⁶² Национална

61 Ripsman, M. N., Paul, T. V.: *Globalization and the National Security State*, Oxford University Press, New York, 2010, p. 5.

62 Поповић, М: *Савремени концепт националне безбедности*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013, стр. 16.

безбедност се сматра готово истоветном са државном безбедношћу јер „чињеница да се у сваком тренутку брани конкретна држава, са њеном сасвим одређеном друштвеном садржином, прикрива се бекством у трансценденталну заједницу покојних, живих и тек имајућих да се роде, што је најчешће суштина националистичких парола, интереса и циљева“.⁶³

Процес стварања националних држава и генерално национализација представљају процесе којима се тежи већој кохезији неке етничке групе коју карактеришу заједнички језик, култура, традиција, доминантно религијско опредељење, па нација није ништа друго него народ, са изузетком да он не мора да живи нужно на једној територији. Међутим, термиолошка нејасноћа која је настала увођењем појма национална уместо државна безбедност само указује на вредносни заокрет у политикама безбедности – од материјалних елемената државе, каква је територија, ка људима који је чине. Тиме се ствара појачано уверење да људске вредности морају бити једнако битне као и традиционалне државне, па чак и битније. Склањање држава под плашт нације може се објаснити и страховима од све веће неизвесности која људе природно води ка тражењу трајних заједничких вредности и уверења које представљају склониште у турбулентним временима. Заједница која почива на заједничком идентитету, тј. свести о припадности колективу са којим се деле заједничка уверења и заједнички штити од угрожавања, даје осећај привржености, стабилности и чврстине. Национална свест је камен темељац модерних државних заједница.⁶⁴

Савремени концепт националне безбедности заснован је на ширем вредносном оквиру од традиционалног. Поред територијалног интегритета и суверенитета, вредности којима савременим концептом треба пружити заштиту су бројне и хетерогене: национални идентитет, национално јединство, национални понос, људска права и слободе, мир, демократија, интегрисаност државе у релевантне међународне структуре, информациони ресурси, енергетика и привреда, здрава животна средина, природни ресурси, здравље нације.⁶⁵

Претње савременим националним вредностима су исто тако хетерогене и бројне. Поред увек актуелних и никад у потпуности потиснутих и превазиђених грађанских ратова, оружане агресије, оружане интервенције и војних притисака, националној безбедности данас прете организовани криминал, тероризам, могућност производње и пролиферације оружја за масовно уништавање, климатске промене, илегалне миграције, етнички конфликти.⁶⁶

63 Димитријевић, В.: Безбедност и политичка заједница, стр.7–38.

64 Поповић, М: *Исто*.

65 *Исто*, стр. 22–25.

66 Опширније, у: Мијалковић, С.; Бајагић, М.: *Организовани криминал и тероризам*,

Међутим, и неки нетипични проблеми у које држава дуго није залазила данас постају предмет њеног интересовања и сматрају се претњом по националну безбедност, као што су незапосленост, насиље у породици, ширење заразних болести итд.

Стратегијом националне безбедности Републике Србије су, поред већ поменутих претњи које су заједничке за многе земље Европе и света, препознате као претње националној безбедности још и корупција, национални и верски екстремизам, обавештајна делатност коју стране обавештајне организације спроводе незаконито и прикривено у нашој земљи, противправно једнострано проглашена независност Косова, високотехнолошки криминал и угрожавање информационих и телекомуникационих система.⁶⁷

Моћ, као основна одредница националне безбедности у традиционалном концепту, такође доживљава извесне промене. Појам моћи у савременом концепту такође има нову димензију. Поред војне, димензија моћи о којој се често говори је мека моћ. Меки аспект моћи уочљив је када једна држава постигне да друге земље желе исто што и она, без употребе присиле и захтева.⁶⁸

	ТРАДИЦИОНАЛНИ КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ	САВРЕМЕНИ КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ
ВИТАЛНЕ ВРЕДНОСТИ	Држава и њене вредности (суверенитет, територијални интегритет, национални идентитет, опстанак државе, национално јединство).	Човек и његове вредности (људска права, здравље, информациони ресурси, здрава животна средина итд.)
ВИТАЛНИ ИНТЕРЕСИ	Интереси су уски, унутарње усмерени, супротстављени интересима других земаља.	Конституисани на ширем сету критеријума, подређени глобалним и интересима међународне заједнице

Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

67 Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Одлука о усвајању Стратегије националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 88/2009.

68 Nye, J. S. Jr: Soft Power, *Foreign Policy*, No. 80, 1990, p.166.

ДОМИНАНТНЕ ПРЕТЊЕ	Првенствено усмерене против државе, територијалног интегритета и суверенитета; војне природе.	Првенствено усмерене против друштва и појединца; војне и невојне природе.
СУБЈЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ	Државе	Државе и недржавни актери
БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА	Остварује се кроз војну и одбрамбену политику.	Спољна политика, политка одбране, политика унутрашње безбедности, економска политика, социјална политика и политике у другим областима друштвеног живота.
ДОМИНАНТНА СТРАТЕГИЈА ЗАШТИТЕ ВИТАЛНИХ ВРЕДНОСТИ И ИНТЕРЕСА	Јачање војне моћи, трка у наоружању и склапање војних савеза.	Интеграција у кључне међународне институције, јачање националних институционалних и законодавних капацитета у борби против војних и невојних претњи безбедности.
ПАРТИЦИПАЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ	Односи између држава конфликтне природе, сила као форма међудржавне комуникације.	Односи између држава кооперативне природе, тежња за заштитом заједничких вредности и очувањем међународног мира и поретка.

Табела 4 – Основне одлике традиционалног и савременог концепта
националне безбедности⁶⁹

Основа *меке моћи* су атрактивне идеје које омогућавају једној земљи да помоћу њих обликује преференције других, чиме сопствену моћ чини легитимном у очима других и даје легитимитет својим поступцима, који би у

69 Приликом израде табеларног приказа коришћени извори: Kirchner, E. J.; Sperling, J. (eds.): *National Security Cultures – Patterns of Global Governance*, Routledge, London and New York, 2010, p. 4; Стратегија националне безбедности Републике Србије, Исто.

супротном наилазили на већи отпор. С обзиром на чињеницу да *тврда моћ* данас није довољна за остваривање дугорочних циљева, укључивање меке моћи (која подразумева медијску реторику, програме помоћи, одржавање дипломатских самита и пројектовање правних правила, образаца културе и начина живота у међународно окружење) данас постаје помоћно и нужно средство за пројекцију снаге и утицаја држава.

Најзад, у савременом концепту националне безбедности се све чешће се користи и појам *паметне моћи*, који представља комбинацију тврде и меке моћи. Ова два облика моћи су данас нужна и допуњујућа, а паметна моћ подразумева и дугорочне циљеве који се постижу кроз привлачење других да се понашају на начин који је за оног ко пројектује своја правила прихватљив, упоредо са употребом претње и силе када је он неопходна, и то краткорочно.⁷⁰

Највећу прекретницу након хладног рата представља терористички напад 11. септембра и започињање „глобалног рата против тероризма“. То обухвата читав спектар догађаја, интервенција и (наводних) против-терористичких активности које су државе у својим политичким агендама планирале још и пре 11. септембра, али им је овај догађај омогућио да убрзају њихово увођење и дају легитимитет њиховој примени у широком спектру области и питања него што би то иначе било могуће.⁷¹

Захваљујући овоме, концепт националне безбедности још тешње је повезан са концептом међународне безбедности, с обзиром на то да се проблеми националне безбедности сада интернационализују у међународну арену.

4. Међународна безбедност

Међународна безбедност је безбедност међународног поретка и заједнице, односно безбедност у односима држава и у међународним регионима. Промишљања о овом нивоу анализе заснована су на потреби да се стабилизују и контролишу анархични међудржавни односи, који су продукт немогућности контролисања развоја моћи и примене силе, односно регулационих немоћи међународних институција. Може да се посматра на планетарном (*планетарна, светска безбедност*), континенталним (*континентална безбедност*) и на регионалним нивоима (*регионална безбедност*).⁷²

Односи међу државама крећу се од сарадње, преко надметања до сукоба, па се и међународна безбедност увек достизала кроз два модела:

70 Davis Cross, M.: Europe, a smart power?, *International Politics*, Vol. 48, No. 6, 2011, p. 698.

71 Buzan, B.; Hensen, L.: *Исто*, стр. 226.

72 Опширније, у: Мијалковић, С.: Безбедност државе и концепти међународне

конфликтни (властита безбедност као добро за које се државе надмећу) и кооперативни (властита безбедност као заједнички циљ држава).⁷³

Традиционално, примарни предмет међународних односа, међународног права, а тиме и међународне безбедности јесте етиологија и контрола силе као форме међународне комуникације. Овакав приступ оправдава „утисак да се у сваком веку, као да је у питању природан закон, појављује једна земља која поседује моћ и вољу, као и интелектуалну и моралну снагу, да у складу са сопственим системом вредности обликује читав међународни поредак, да утиче на међународне односе, уплиће се у унутрашње ствари других држава, намеће сопствене вредности, да се ангажује изван својих граница“.⁷⁴

Значи, сила је константа међународних односа; променљиви су само њен интензитет и форме (*отворена* или *прикривена*; *војна*, *политичка* и/или *економска*; *непосредна* или *посредна* – посредством трећих актера или на територији трећих земаља; *легитимна* или *нелегитимна*, односно *легална* и *нелегална* итд.). Често „моћније државе“ злоупотребљавају спорне ситуације у међународним односима, „жмурећи пред аргументима и уступцима слабијих“, не би ли нашле поводе да употребом силе реализују сопствене интересе. Осећајући се позваним да се старају о безбедности међународног поретка, инструментализују и заобилазе међународне организације и међународно право, те применом силе наводно спречавају хуманитарне катастрофе које узрокују тзв. недемократски режими. Тако остварују и експлоататорску економску доминацију над слабиим земљама које губе свој „економски суверенитет“ (тзв. *(нео)империјализам*), али и одвраћају пажњу домаће јавности од унутардржавних проблема и повећавају национално јединство (тзв. *диверзиона теорија рата*⁷⁵).

Даље, вођене идејом остваривања својих интереса по сваку цену или бојећи се за свој опстанак, државе често занемарују значај ненасилних метода међународног општења. Најзад, употреба силе као *ultima ratio* средства за одбрану националних вредности од угрожавања је легална и легитимна. Стога „моћ државе“ може да има хегемонистички (*освајајући*, *субверзивни*, *агресорски*), али и превентивни (*одвраћајући*), реактивни (*одбрамбени*, *заштитинички*) и репресивни (*кажњавајући*) значај.

Очигледно је да се ниво међународне безбедности нужно ослања и надограђује на ниво националне безбедности. Међутим, међународна

безбедности, *Дефендологија*, број 25–26, Дефендологија центар, Бања Лука, 2009, стр. 69–83. Видети и – Keohane, R.: *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, London–New York, 2002.

73 Таталовић, С.: *Исто*, стр. 228.

74 Kissinger, H.: *Дипломатија I*, Верзал Прес, Београд, 1999, стр. 5.

75 О овој теорији опширније у: Кегли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р.: *Исто*, стр. 131.

безбедност није прост збир безбедности држава, као основних субјеката међународне заједнице. Она захтева изградњу извесног система међународних вредности које ће државе и други међународни актери уважавати.

Чињеница да је примена силе у међународним односима била константна у прошлости, наводи нас на закључак да ће је вероватно бити и у будућности. Свесне тога, државе су настојале да је спрече и контролишу, некада тзв. традиционалним, а данас савременим концептима међународне безбедности.

Традиционални концепти су у основи конфликтни и песимистични у погледу могућности елиминисања неповерења између држава. Савремени концепти су оптимистични у погледу превазилажења безбедносне дилеме и изградње поверења, на коме се заснива мирно решавање несугласица. Поред тога, савремени концепти засновани су на уверењу да државе које повезује заједнички интерес не размишљају о апсолутним добицима, већ о увећању благостања и механизмима ограничавања изолационистичког понашања.

4. 1. Традиционални концепти међународне безбедности

4. 1. 1. Равнотежа снага

Моћ државе је традиционално средство очувања и заштите државних вредности и интереса. Како увећање моћи једне умањује безбедност друге државе, „кључ“ међународне безбедности пронађен је у *равнотежи снага* – *моћи* (*balance of power*), односно у успостављању приближно једнаког односа снага између супротстављених држава или група држава.

Један од начина да се успостави та равнотежа је да државе поседују приближно једнаку војну моћ. Међутим, с обзиром на чињеницу да се државе појединачно осећају слабијим, најбољим начином да се успостави равнотежа сматра се улазак у савезе. На тај начин, држава у свом надметању са другим државама или савезом држава увек може да се ослони на снагу савеза чији је члан, не само своју сопствену. Савези омогућују државама капацитете за флексибилност и брзо реаговање на претње које би тешко имале ослањајући се само на сопствене ресурсе. Државе, стога, улазе у савезе како би заштитиле себе од држава или савеза чији би супериорни ресурси могли представљати претњу.⁷⁶

Вођен идејом да ће се „мир и стабилност највероватније одржати када је војна снага распоређена тако да ниједна сила нити блок не могу да доминирају

76 Sheehan, M.: *The Balance of Power: History and Theory*, Routledge, London and New York, 1996, p. 55.

другима⁷⁷, овај концепт је био популаран до Првог светског рата, а у периоду *хладног рата* спречио је Трећи светски рат. Међутим, иако се равнотежа моћи везује за европску безбедност, нарочито од XVII до XX века, постоје индиције да је овакав систем постојао и између IX и VII века пре нове ере, између Асирије и Вавилонa. О томе постоје подаци из докумената краљевске архиве (углавном асиријске) и уметничких дела у којима је у рељефу представљено оружје које су ове цивилизације набављале током времена, као и исписане тактике њихове употребе. Процес балансирања се састоји у склапању савеза и јачању војне моћи Вавилонa како би спречили инвазију и преминацију Асираца. Балансирање је углавном у овом периоду резултирало неуспехом.⁷⁸

Дакле, равнотежа снага се заснива на рачуници по којој се моћ једне државе или савеза држава не може обуздати ничим другим до моћи друге државе или савеза. Нагомилана моћ ће се неизбежно употребити на уштрб других, без обзира на могуће супротне изјаве, чак и искрене намере њеног носиоца. Посредник несразмерно велике моћи има на располагању средства да оствари најшири круг спољнополитичких циљева. Доступност средстава утицаће чак и на проширење тих циљева, тако да ће вредности других субјеката бити угрожене. Једини начин да до тога не дође јесте спречавање премоћи стварањем одговарајуће количине противмоћи.⁷⁹

Идеја овог концепта је у успостављању структуре међународне заједнице у којој су државе приближно исте моћи, чиме би започињање рата било бесмислено због велике неизвесности његовог исхода. Реч је о стратегији спречавања конфликта између држава приближно истих територија, демографске, војне и економске моћи, односно с приближно моћним савезницима. Модели равнотеже снага су *биполарни* и *мултиполарни*, а њихов циљ је *превазилажење безбедносне дилеме*.

77 Мала политичка енциклопедија, стр. 1 022. Видети и – Giplin, R.: *War and Change in World Politics*, Princeton University Press, Princeton-New York, 1981; Holsti, K. J.: *Peace and War – Armed Conflicts and International Order from 1648 to 1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991; Аврамовић, Н.: НАТО, међународни поредак и интереси, *Правни живот – часопис за правну теорију и праксу*, број 13, Удружење правника Србије, Београд, 2009, стр. 1023–1037.

78 Видети у: Kaufman, J. S.; Wohlforth, C. W.: *Balancing and Balancing Failure in Biblical Times: Assyria and the Ancient Middle Eastern System, 900–600 BCE*, in: Kaufman, J. S.; Little, R.; Wohlforth, C. W. (eds.): *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, p. 26, 30.

79 Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 312.

Врло често се у оквиру студија безбедности поставља питање о стабилности биполарног/мултиполарног система, и многи сматрају да ће државе увек тежити биполарности као стабилнијем моделу. Постојање мултиполарности ће условити да доминантне силе почну да се надмећу како би провериле постоји ли претња успостављања хегемоније од стране неке од њих (ширење напредних војних, економских и административних техника које омогућавају ривалима да имитирају иновације потенцијалних хегемона за балансирањем ће чешће посегнути државе ближе претњи и оне које су моћније, пре оних које су слабе). Тај процес се потом наставља релативним падом моћи доминантне државе и њених капацитета да себи и даље обезбеђује супериорност. Империјална експанзија мотивише међународни систем да генерише нове противнике те експанзије и тиме осигурава одржавање равнотеже моћи. Балансирање ће лакше наставити да се репродукује у системима које одликују јединице са снажним групним идентитетима и културним нормама које валоризују независност. Најзад, демократије и републике као форме владавине теже повезивању и формирају трајније савезе како би одржале системски баланс.⁸⁰

Иронично је, међутим, то да је до успостављања баланса моћи најчешће долазило после ратова, како би се спречило оживљавање непријатељстава. Успостављајући равнотежу увећавањем моћи једних или слабљењем моћи других, територије појединих земаља су прекрајане (увећаване или смањиване), поједине државе су добијале статус неутралних у сукобу (*тампон државе*), делови територија су (де)милитаризовани, смањивани су или увећавани војни капацитети држава, склапани су и оснаживани или растурани и ослабљивани војни савези итд. То се неретко чинило приликом склапања примирја или на извесним мировним конференцијама, уз посредовање трећих држава.

Хладноратовски систем такође се заснивао на биполарној равнотежи снага, односно на *равнотежи страха* као последици *нуклеарне безбедносне дилеме*. Овај поредак називан је још и *равнотежом претњи*, јер његов циљ није био да једна држава и савез буду једнако моћни као и противници, већ да њихова моћ може да одговори претњама, односно да их одврати. То је допринело развијању програма тзв. *кризног менаџмента* који је, као нови механизам међународне безбедности, адекватан одговор за већи број изазова и претњи.

НАТО и Европска унија већ су колективну одбрану у доброј мери допунили механизмима *кризног менаџмента*. У њима учествују и извесни недржавни актери, у: раном упозоравању на опасности, превенцији и решавању конфликта; управљању кризама; изградњи и одржавању мира, као и тзв. постконфликтној рехабилитацији страна у конфликту.⁸¹

80 Wohlforth, C. W; Kaufman, J. S.; Little, R.: *Исто*, стр. 19.

81 Видети: Fink, S.: *Crisis Management – Planing for the Inevitable*, iUniverse, Lincoln, 2002.

С распадом биполарне равнотеже и престанком хладног рата (ако је уопште престао), Европа се припремала за повратак на мултиполарни систем који од Вестфалске државе рађа конфликт за конфликт. Забринутост за међународну безбедност изродила је извесне носталгије за *хладним ратом* који је многим почео да недостаје.⁸²

Супротно, многи су униполарни свет сматрали мирољубивим, због немогућности избијања великог рата између блокова.⁸³ Најзад, настојећи да кроз извесне безбедносне режиме превазиђу нуклеарну безбедносну дилему, светске „суперсиле“ (САД и РФ) ни на прагу трећег миленијума не напуштају равнотежу снага. Данас је називају *равнотежом интереса* која се огледа у споразумном ограничавању нуклеарних војних капацитета с циљем успостављања што трајнијег мира.

Оснаживањем држава и савеза „расту и апетити“ за међународним утицајем, што нарушава успостављене равнотеже. Стога практична примена овог концепта није дугорочна, па су потребе за ефикаснијим механизмима међународне безбедности оправдане. Од почетка прошлог века, равнотежа моћи је све чешће критикована, док је колективној безбедности даван све већи значај, нарочито после Другог светског рата.

4. 1. 2. Колективна безбедност

Концепт *колективне безбедности* (*collective security*) заснива се на проширеном традиционалном концепту националне безбедности и на извесним међународним уговорима: безбедност земаља уговорница, чије су традиционалне вредности неприкосновене, унапређује се мирним решавањем спорова, колективним (наддржавним) одговором на војне нападе појединих земаља чланица на друге, тако што земљу-агресора застрашују, а земљу-жртву бране, као и колективним одговором на друге безбедносне проблеме које чланице не могу саме да реше.

Овај концепт почива на принципу уређеног, институционализованог реаговања „свих против једног“, чиме се обезбеђује већи ниво мира и стабилности него нерегулисано балансирање моћи засновано на становишту „свако за себе“. Државе су вољне да се повинују одређеним нормама и правилима понашања зарад одржавања међународног мира и стабилности и да се, када је то неопходно, удруже да зауставе агресију.⁸⁴

82 Mearsheimer, J. J.: Why We Will Soon Miss The Cold War, *The Atlantic Monthly*, Vol. 226, No. 2, 1990, p. 35. Видети и: Mearsheimer, J.: *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001.

83 Wohlforth, W. C.: The Stability of a Unipolar World, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, p. 103.

84 Kupchan, C. A., Kupchan, C. A.: The Promise of Collective Security, *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995, pp. 52–53.

Реч је о сваком заједничком, двостраном или вишестраном иступању држава ради одбране суверенитета и територијалног интегритета једне или више страна уговорница против заједничког непријатеља, уз елиминисање рата као средства за решавање међународних спорова. Због изузетно штетних последица рата, ова установа међународног права добила је универзални карактер који се огледа у општој забрани рата у међународним односима и у стварању светске организације држава (Уједињене нације) за мирно решавање спорова и очување међународног мира.⁸⁵

Колективну безбедност треба разликовати од *колективне одбране*. Реч је о војном савезу суверених држава које су се удружиле ради одбране својих чланица од спољних војних напада (оружане агресије). Државе чланице учествују у колективном војном одговору на оружану претњу или напад који је усмерен према било којој чланици савеза. Најпознатији механизми колективне одбране су НАТО и Организација Америчких Држава. Тако, на пример, „сваки агресивни акт једне државе против територијалног интегритета или политичке независности било које америчке државе треба сматрати агресивним актом против осталих америчких држава; уколико неповредивост или интегритет територије, или суверенитет или политичка независност једне америчке државе буду угрожени оружаном нападом или неким агресивним актом који није оружани напад, или услед неког ванконтиненталног конфликта или конфликта између две или више америчких држава, или било каквим другим актом или ситуацијом којима би могао да буде доведен у опасност мир Америке, америчке државе, сагласно принципима континенталне солидарности и колективне самоодбране, могу применити мере и поступак који су предвиђени специјалним уговором за такве случајеве.“⁸⁶

Насупрот војним савезима који су усмерени против спољне војне претње, колективна безбедност је глобално оријентисана, ка одвраћању држава од агресије и кршења међународног права. Државе задржавају потпуну контролу над својим спољним политикама. Актуелни опсег сарадње око остваривања колективне безбедности је у опсегу од тзв. *универзалних аранжмана* који укључују све државе света, до *споразума* главних сила данашњице чије занимање за очување мира може да буде глобално или ограничено на појединачне регионе. Тако су оформљени Европски споразум, Лига (Друштво) народа, Уједињене нације и мултилатерална дипломатија која је институционализована у регионалним организацијама (Удружење нација Југоисточне Азије, Организација афричког јединства, Организација за европску безбедност и сарадњу).⁸⁷

85 Мала политичка енциклопедија, стр. 503–504.

86 Чланови 27 и 28 Повеље Организације Америчких Држава. Крећа, М.: Исто, стр. 145–146.

87 Опширније, у: Viotti, P. R., Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics* –

Да би идеални систем колективне безбедности постојао и функционисао, морају бити испуњени бројни услови. Његови чланови морају прихватити концепт недељивог мира, тј. било какву агресију морају сматрати претњом по сваку државу. Поред тога, морају бити вољне и способне да подрже колективну безбедност учествујући у заједничком одговору на агресију, користећи и војну силу, уколико то буде неопходно, када год и где год да се догоди акт агресије. Чланице морају у основи прихватити *status quo* у смислу територије и норми међународних односа. Идеални систем колективне безбедности ће боље функционисати уколико постоји извесна међународна расподела моћи, него у случајевима униполарности или хегемоније. Најзад, неопходно је да постоји извесни механизам или режим који ће формализовати и операционализовати систем колективне безбедности, као што је Повеља Уједињених нација.⁸⁸

Уједињене нације су једини постојећи универзални механизам колективне безбедности. Циљ јој је да спречава безбедносне проблеме у међународним односима, да их решава и да посредује у њиховом мирном решавању, уз пуно уважавање суверене једнакости и националне безбедности земаља-чланица и неприкосновености њихових унутрашњих надлежности. Такође, организација би требало да учествује и у решавању других – невојних проблема, чак и на позив земаља-чланица.

Конкретније, циљеви Уједињених нација су да: „одрже међународни мир и безбедност, и у ту сврху да предузимају ефикасне колективне мере ради спречавања и отклањања претњи миру и сузбијања аката агресије и других повреда мира, као и да, у складу с начелима правде и међународног права, мирним средствима сређују и решавају међународне спорове или ситуације које би могле довести до повреда мира; развијају пријатељске односе међу нацијама који ће бити засновани на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа, као и да предузимају друге одговарајуће мере ради учвршћења општег мира; постижу међународну сарадњу решавањем међународних проблема економске, социјалне, културне и хуманитарне природе, и унапређују и подстичу поштовање права и основних слобода сваког човека без обзира на расу, пол, језик или веру и постану седиште за усклађивање акција предузетих ради постизања ових заједничких циљева.“⁸⁹

Security, Economy, Identity, Prentice Hall, New Jersey, 1997, pp. 186–195.

88 Newman, E.: *A Crisis in Global Institutions: Multilateralism and International Security*, Routledge, London and New York, 2007, p. 46.

89 Члан 1 Повеље Уједињених нација, *Службени лист ДФЈ*, број 69/1945.

Идеје колективног одговора на војне изазове и претње националној и међународној безбедности временом је проширен и на решавање економских, социјалних и других безбедносних проблема. Настојања да се успостави нови међународни економски либерални поредак такође има епитете колективне безбедности.

Наиме, *Декларацијом Уједињених нација о успостављању новог међународног економског поретка* констатовано је да је „проблем сировина и економског развоја у свету могуће решити успостављањем новог међународног економског поретка који ће се заснивати на правичности, сувереној једнакости, међузависности, заједничком интересу и сарадњи свих земаља, без обзира на њихов економски и друштвени поредак. Циљ је уклањање неједнакости, исправљање постојећих неправди и омогућавање да се уклони све већи јаз између развијених земаља и земаља у развоју, и обезбеди стално убрзање економског и друштвеног развоја у миру и правичности за садашњу и будућу генерацију.“⁹⁰

„Постојећи међународни економски поредак био је у непосредном сукобу са постојећим развојем у сфери међународних политичких и економских односа, те га је требало унапредити по принципима: суверене једнакости, права на самоопредељење, неприхватљивости присвајања туђих територија силом, поштовања територијалног интегритета и неуплитања у унутрашње послове других држава; најшире сарадње земаља на принципу правичности; равноправног учешћа свих земаља у решавању светских економских проблема и посвећивања посебне пажње сиромашним, неразвијеним земљама и земљама које су погођене природним катастрофама или економским кризама; слободе држава да уводе економски и друштвени систем који им највише одговара, без опасности да буду изложене дискриминацији; перманентног суверенитета држава над сопственим природним изворима и сувереног права да регулишу економске активности на својој територији, с циљем заштите природних ресурса од исцрпљења; реституције и обештећења државама, територијама и народима за штете које су причињене експлоатацијом њихових природних и других извора под окупацијом, страном и колонијалном доминацијом или под режимом апартхејда; ослобођења таквих држава и успостављања ефективне контроле над природним изворима; сувереног права држава да надзиру активности транснационалних компанија које послују на њиховим територијама; успостављања правилног односа између цена сировина, полупроизвода и производа који земље у развоју извозе и сировина, полупроизвода, производа и производне технологије коју увозе; пружања

90 Ова декларација сматрана је једном од најважнијих основа за заснивање економских односа између земаља и нација, у оквиру Уједињених нација и под њеним старатељством. Крећа, М.: *Практикум за међународно јавно право*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр. 147–148.

ефективне помоћи земљама у развоју од целокупне међународне заједнице без политичког и војног условљавања; омогућавања земљама у развоју приступа и трансфера науке и технологије.⁹¹

Неспоран је допринос универзалног система колективне безбедности досадашњем одржавању међународног мира и безбедности. Међутим, организација Уједињених нација је у озбиљној је кризи. Поједине велике силе је систематски инструментализују, игноришу и потцењују, а међународна правда којој се посредством ње тежи, све је чешће селективна. Једна од потврда ове тезе јесте и унилатерална војна интервенција Североатлантског пакта против Србије 1999. године која је, због наводног спречавања хуманитарне катастрофе, изведена без одлуке Савета безбедности Уједињених нација. Тиме је, грубим кршењем међународног права и уплићањем у решавање унутрашњих проблема, заправо извршена агресија на суверену државу која је, уз то, чланица Уједињених нација од њеног оснивања.

Такође, један од озбиљних проблема имплементацију концепта колективне безбедности је и непостојање довољне политичке воље да државе потчине своје интересе колективној акцији. Наиме, државе задржавају право да све активности Уједињених нација разматрају у складу са сопственим националним интересом, и у складу са тиме подржавају или не подржавају активности које Уједињене нације планирају да предузму. Уз то, приметна је и велика зависност Савета безбедности Уједињених нација, у смислу помоћи од влада држава чланица, нарочито оних утицајнијих. Поред тога, приметно је и одсуство представника земаља афричког континента у овом телу.⁹² Зато многе земље и заговарају њену реорганизацију.

Систем колективне безбедности сматра се традиционалним концептом националне безбедности јер данас није довољан за решавање комплексних проблема међународне безбедности. Данас се колективна безбедност и колективна одбрана налазе у основи једног новог, савременог концепта, а то је сарадња у безбедности, „појачани“ још и индивидуалном безбедношћу и унапређењем и ширењем стабилности.

4. 1. 3. Светска влада

Питање мира и начини његовог очувања увек су у фокусу студија безбедности и теорије о међународним односима. Стога се често постављало питање фактора међународних сукоба, као и питање разлика унутрашње од међународне сцене. Дакле, шта је то у унутрашњем окружењу државе што омогућава мир који је тешко достићи у односима између држава? Одговора је у самој држави.⁹³ То значи

91 Исто.

92 Ebegbulem, C. J.: The Failure of Collective Security in the Post World Wars I and II International System, *Transcience*, Vol. 2, Issue 2, 2011, p. 27.

93 Morgenthau, H.: Исто, p. 483.

да је постојање јединствене државе механизам који спречава настанак сукоба, јер унутар државе не постоји друга суверена власт чији су интереси супротстављени државним интересима.

Дакле, временом се дошло до закључка да се сукоби у међународној заједници не могу решити нити превазићи све док се она састоји из великог броја суверених држава које располажу сопственом независном моћи и међу којима владају анархични односи. Сматрало се да такво стање треба заменити образовањем једне снажне средишне установе, која би имала право да доноси потребне одлуке и да их спроводи у дело. То би била *влада целог света, организованог као јединствена држава* и отуда назив који се даје оваквом систему. Према једном моделу, то би се постигло стварањем неке врсте *светске федерације постојећих држава* у којем би оне задржале извесну самосталност, али би признале врховништво наддржавних институција, пре свега у области примене превентивних мера и санкција против оних чланица које се не би покоравале основној норми о забрани насилног наметања воље једне државе другој. Други модел је стварање *јединствене светске државе* која ће заменити и превазићи све постојеће државе и све становнике света довести у непосредну везу са централном влашћу. То би се могло постићи империјалистичким проширивањем власти једне постојеће државе на цео свет његовим покоравањем, или добровољним уједињењем држава.⁹⁴

Иако је ова идеја прогресивна, мало је вероватно да ће овакав концепт икада практично заживети. Прво, човек је навикнут на националне оквири и свест о националној припадности уграђена је у његов идентитет. Најекстензивнији облик друштвене заједнице у којој је човек навикао да живи је национално друштво, и стога је он изградио моралне обавезе само у односу према таквом друштву. Узевши у обзир актуелне моралне прерогативе човечанства, мали је број оних који би прихватили идеју космополитизма, јер би она морала да искључи одсуство „другости“ у изградњи сопственог идентитета, а многобројни сукоби различитих верских, етничких и других група показују да човечанство није достигло такав ниво свести. Поред тога, јавља се и очигледан проблем репрезентације у легислативним телима, који би белу расу ставио у инфериоран положај јер су мањина светског становништва. Стога, под садашњим моралним, друштвеним и политичким условима готово да не постоје услови за успостављање светске владе.⁹⁵

Поред проблема повезаних са самим успостављањем светске државе, оваква идеја има мањкавости и у самој основи. Иако почива на претпоставци да ће се нестанком суверених држава решити проблеми међународних сукоба, не нуди никакве гаранције унутрашњем миру и поретку и стога нема перспективу у савременом концепту безбедности.

94 Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Исто*, стр. 326–327.

95 Morgenthau, H.: *Исто*, pp. 494–495.

4. 2. Савремени концепти међународне безбедности

Идеја безбедносног повезивања држава знатно је шира од старе максиме: „ако не можеш да га победиш, онда мусе придружи“. Њена вредност је у настојању држава да заједнички превазиђу традиционална ривалства у анархичним међународним односима и да, достизањем безбедности савеза којим припадају, осигурају и сопствену безбедност: одрицањем или (само)ограничавањем сопствених на рачун заједничких интереса, „улагања држава могу им се вишеструко вратити“. То је суштина идеје заједничке безбедности.

Заједничка безбедност је механизам који је заснован на сврсисходности замене конкурентности држава због њихове сопствене националне безбедности праксом којом се промовише безбедност свих држава. Безбедност се ефикасније остварује у заједништву, него сопственом моћи ван њега. Прихватање заједничке безбедности као организационог принципа у настојањима смањивања ризика рата, ограничавања у наоружавању и разоружавања значе да ће, генерално, сарадња заменити конфронтацију у решавању конфликта интереса. То не захтева нестанак различитости између нација. Циљ је да конфликтне ситуације не прерасту у рат или у припреме за рат. Стога нације морају да схвате значај светског мира и дају му већи приоритет него одбрани сопствених идеолошких или политичких позиција. На овој идеји засновани су концепти колективне безбедности и одбране, али и безбедносне заједнице, режима, комплекса и сарадње у безбедности.⁹⁶

4. 2. 1. Безбедносна заједница

Безбедносна заједница (*security community*) заснива се на потреби држава за успостављањем стабилне мирољубиве сарадње и удруживања, односно на идеји интеграције држава у заједницу у којој би искреном, толерантном, мирољубивом и конструктивном међународном сарадњом елиминисале проблем „безбедносне дилеме“ и ратове као начин решавања спорова и сукоба интереса. Властита безбедност се не достиже увећањем војне моћи, већ удруживањем ради заједничког решавања проблема и отклањања безбедносних претњи.⁹⁷

У безбедносној заједници, државе очекују од других чланица да не употребљавају силу и не прете њеном употребом при решавању спорова. Таква се заједница развија кроз свеобухватну нагодбу и споразумевање које помаже

96 Baylis, J.: *Исмо*, стр. 80; Buzan, B., Hansen, L.: *Исмо*, стр. 102–103; Johansen, R. C.: *Building World Security: The Need for Strengthened International Institutions*, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T., Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998, p. 387.

97 Симић, Д. Р.: *Исмо*, стр. 45. Видети и: Adler, E.; Barnett, M.: *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

и подупиरे учвршћивање заједничких норми и вредности. Ово непрекидно заједничко деловање појачано је сарадњом, која даље развија заједничке норме а оне, после тога, стварају узајамно деловање у позитивној повратној спрези. Последица безбедносне заједнице је сарадња у безбедности.⁹⁸

Сарадња као премиса безбедносне заједнице указује на вредносни заокрет у односу на традиционалне моделе који почивају на уверењу у неизбежност сукоба и сопственом јачању како би се одбранили од напада других. За разлику од неких традиционалних модела, безбедносну заједницу дефинишу три карактеристике:

- најпре, чланови заједнице деле заједнички идентитет, вредности и интересубјективна значења која су база заједништва;
- друго, чланови заједнице имају свестране и директне односе, и њихова интеракција није индиректна, већ се одвија у форми „лицем у лице“ и то у бројним областима и доменама и
- треће, заједнице показују реципроцитет који изражава извешан степен дугорочног интереса и алтруизма: интерес потиче од знања оних који учествују у интеракцији, а алтруизам се може схватити као осећај обавезе и одговорности.⁹⁹

Суштина овог концепта је осећај заједништва, узајамних симпатија међу народима и приврженост институцијама и пракси које су довољно снажно и широко прихваћене да би омогућиле дугорочне „мирне размене“ између народа. Услов убрзања интегративних процеса је унапређење свести која омогућава заједнички живот у заједници који се заснива на поверењу, блискости и вишедимензионалној повезаности, превазилазећи традиционалну анархичност међународних односа и спремност употребе силе ради заштите националних интереса. Сматра се да се лични интереси пре могу остварити уздржавањем од примене силе него вођењем ратова и сукобљавањем, те да мир унутар заједнице доноси добит, нарочито економску. Овакве заједнице могуће је идентификовати у односима нордијских земаља и чланицама Европске уније које су се одрекле дела свог суверенитета у корист институција Уније која има једну економију и заједничку валуту. Истовремено, приметне су и у односима Америке, Канаде и Аустралије, односно Америке и западне Европе и Америке и Јапана, и у доброј мери између чланица ASEAN (Удружење југоисточних нација Азије), које су зарад регионалне безбедности ривалство замениле сарадњом.¹⁰⁰

98 Cohen, R., Mihalka, M.: *Сарадња у безбедности: нови хоризонти за међународни поредак*, Расправе ЦДМ број 3, Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал СЦГ, Београд, 2005, стр. 31.

99 Adler, E.; Barnett, M.: *Исто*, стр. 31.

100 Симић, Д. Р.: *Исто*, стр. 68; Cohen, R., Mihalka, M.: *Исто*, стр. 50; Бајагић, М.: *Основи безбедности*, Исто, стр. 85–86; Adler, E., Barnett, M.: *A Framework for the Study of Security Communities, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, pp. 204–212.

Када говоримо о безбедносној заједници, посебан изазов представља издвајање услова под којима развој заједнице ствара поуздана очекивања о мирнољубивом решавању спорова. Понуђен је модел по коме се долази до стварања мирољубиве сарадње и извесности мирољубивог приступа решавању криза. Овај модел организован је у три нивоа, и на сваком се дешава одређена промена која води ка креирању заједнице.¹⁰¹

- на првом нивоу указује се на технолошке, демографске, економске и друге промене, као и на идентификоване заједничке претње у спољашњем окружењу које условљавају да се државе приближе једна другој и координирају своје политике на обострану корист;
- на другом нивоу издвајају се фактори који воде развоју међусобног поверења и колективног идентитета, јер учестала интеракција доводи до трансформације могућих улога држава. Сви они се могу сврстати у две велике групе које чине структура и процеси.

Што се структуре тиче, сматра се да су моћ и знање стубови развоја безбедносне заједнице јер се заједнице лакше формирају између моћних и напредних земаља које касније мотивишу слабије да се прикључују тој заједници јер се надају да ће прикључивањем уживати безбедносне и друге бенефите те заједнице. Процеси подразумевају трансакције између држава, активности међународних организација и институција које олакшавају креирање заједница, и најзад, социјално учење, јер то је процес редефиниције и реинтерпретације реалности и одраз је мотивације друштвених актера да социјално конструишу реалност мењајући уверења о материјалном и социјалном свету и мењајући сопствене идентитете;

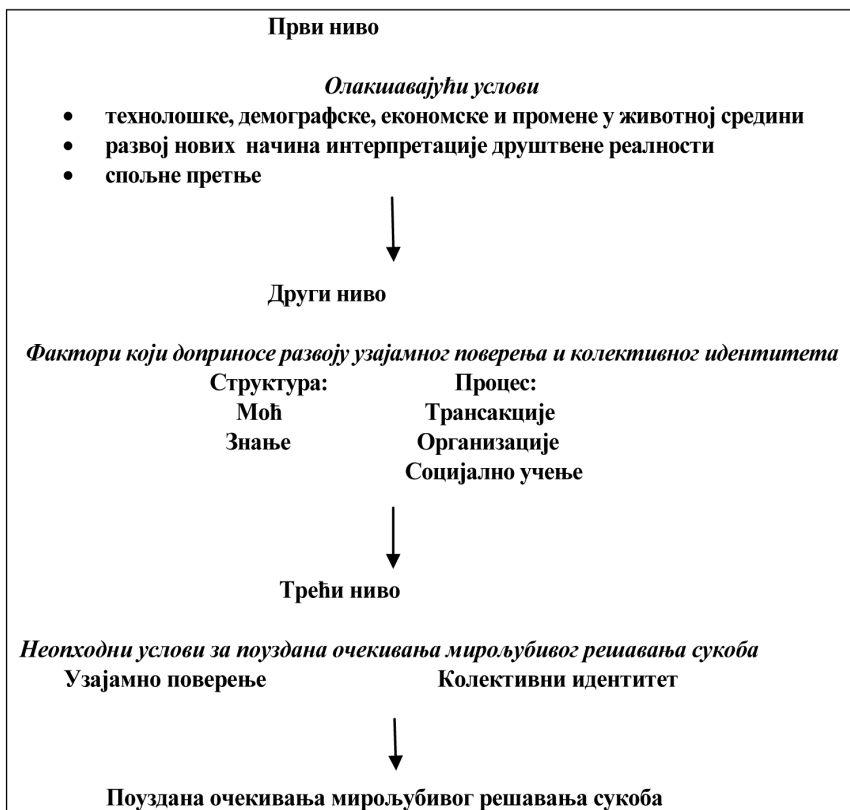
- на трећем новоу јављају се неопходни услови за стварање безбедносне заједнице и мирољубиве сарадње до којих су водили горе поменути фактори, а то су међусобно поверење и колективни идентитет.¹⁰²

Могуће је разликовати два типа безбедносних заједница: *амалгамирану*, где се више држава удружује стварањем заједничких установа и *плуралистичку*, као лабавији облик односа између држава чији се вредносни системи међусобно не искључују, а заједнички идентитет им омогућава висок ниво веза и сарадње, размене мишљења и блискости у односима. Значи, безбедносна заједница не захтева постојање формалних савеза и пратећих институционалних оквира.¹⁰³

101 Adler, E.; Barnett, M.: *Исто*, стр. 38. Слика „Развој безбедносних заједница“ преузета је са исте стране.

102 Видети: *Исто*, стр. 37–48.

103 Схватање Deutch, K. Наведено према: Симић, Д. Р.: *Исто*, стр. 46–47.

Слика 21 – Развој безбедносних заједница

Мало је вероватно да би безбедносна заједница већег броја земаља била функционална: прво, тешко је приволети већи број земаља на искрену сарадњу и самоограничавање у реализацији сопствених интереса; друго, не постоји гаранција да ће се најмоћније земље одрећи лидерства у заједници и треће, увек ће постојати безбедносни проблеми међународних димензија за чије решавање поједини чланови заједнице неће бити заинтересовани. То указује на релативност одрживости овог концепта, на релативност равноправности чланова заједнице и на релативност безбедности чланова заједнице. Међутим, због неспорне прогресивности и продуктивности, овај концепт треба даље развијати.

4. 2. 2. Безбедносни режим

Безбедност, па чак и постојање света, неизоставно зависе од заједничких акција држава и њиховог међусобног суздржавања, што би имало ефекте *неофанзивне (дефанзивне, непровокативне) одбране*. Овим видом „партнерства за безбедност“, „заједничке, реципрочне или кооперативне безбедности“, како се све називала стратегија заједничке безбедности, настојало се изградњи извесних *безбедносних режима (security regime)* којима би се превазишле безбедносне дилеме.¹⁰⁴

Генерално, *режими су норме* (диспозиција понашања и санкција у случају њеног кршења), *правила* (општа техничка упутства) и *процедуре* (структурирани поступци и формати активности) извесног понашања и деловања, засновани на одређеним *принципима* (опште смернице и правила којих се треба придржавати у деловању).

Међународни су режими којима се регулише или усклађује деловање или учешће више учесника у одређеним сферама међународног живота.

Безбедносни су режими ради унапређења безбедности референтних субјеката и објеката безбедности.

Најзад, *међународни безбедносни режими су* међународни режими ради унапређења безбедности земаља или других међународних актера који су их прихватили. Синтагмом „безбедносни режим“, овде се заправо означава *међународни безбедносни режим*.

С тим у вези, безбедносни режими су режими деловања држава у областима које су значајне за националну и међународну безбедност, уз ограничења и на начин којим достизање сопствених националних интереса не шкоди вредностима и интересима других држава, савеза држава или међународних организација. Реч је о заједничком дефинисању извесних норми, правила, процедура и принципа понашања у одређеној сфери међународне безбедности (војној, економској, еколошкој, полицијској, правосудној итд.), најчешће кроз форму међународних билатералних или мултилатералних уговора, које ће поштовати све државе које су учествовале у њиховом конципирању или су их касније добровољно прихватиле као обавезу.

Режими су значајни пратилац глобализације, и број међународних режима стално се увећава. Иако су безбедносни режими новија појава, они се уклапају у дугу традицију теоријске мисли међународног права. Почетак попуштања тензија између СССР и САД и губљење статуса хегемона САД у први план избацује питања опстанка човечанства и здравља животне средине, па стога и друштвени теоретичари добијају више „осећаја“ за теоријска промишљања безбедносних режима. Када је реч о теоријским правцима, важно

104 Møller, B.: *Исто*, стр. 46–47.

је истаћи да су либерали и реалисти развили конкурентске и супротстављене приступе анализи безбедносних режима (за либералисте, режими су начин превазилажења проблема анархије; за реалисте, средство очувања хегемонске позиције које ће омогућити доминантној сили да промовише сопствене дугорочне интересе материјализоване кроз норме међународних режима).¹⁰⁵

Практично, режим најчешће настаје када група држава сарађује у управљању спорним питањима с циљем избегавања рата, настојећи да смање безбедносну дилему тако што уз истовремено самостално деловање узимају у обзир и понашање других.¹⁰⁶

„Најзабрињавајући“ мотиви развоја овог концепта црпу се из тзв. *теорије екстерминизма*, која је упозоравала на реалну опасност од уништења човечанства и планете употребом нуклеарног и другог оружја за масовно уништавање, до чега може доћи и грешком или идејом неког поремећеног ума. Њоме је промовисана нуклеарна равнотежа, ограничења у погледу развоја нуклеарних пројеката, уништавање, односно симетрично смањивање оружја за масовно уништавање и контрола нуклеарног материјала и отпада (*нуклеарна безбедност*). С тим у вези, усвојено је више међународних уговора о сарадњи у области контроле, неширења и уништавања нуклеарног, хемијског и биолошког оружја. Такав је, нпр., *Уговор о начелима која уређују делатност држава на истраживању и искоришћавању свемира, укључујући Месец и остала небеска тела* из 1967. године којим се, између осталог, забрањује уношење нуклеарног и другог оружја масовног уништавања у свемир, његово постављање на небеска тела, као и стварање војних база или вршење војних вежби.¹⁰⁷

Међутим, стварање, одржавање и развој безбедносних режима зависе од извесних околности и услова. Најважнијим предусловом за стварање режима сматра се одлучност и жеља великих сила да у некој области установе правила. Дакле, велике силе морају тежити да очувају *status quo*, и циљеви земаља које повезује заједнички режим морају бити компатибилни. Поред одлучности великих сила, сви учесници морају веровати да деле заједничке вредности које штите кроз заједничке норме, правила и процедуре. Рецимо, режим који за циљ има да контролише дистрибуцију наоружања тешко да може обухватити земље склоне агресиви и надметању. Такође, земље које експанзију сматрају

105 Little, R.: *International Regimes*, in: Baylis, J, Smith, S, Owens, P. (eds): *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4e, Oxford University Press, New York, 2008, pp. 296–310.

106 Baylis, J.: *International and Global Security in the Post-Cold War Era*, стр. 80; видети: Keohane, R. O.: *Cooperation and International Regimes, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006, pp. 81–89.

107 Милетић, А.: *Рат, Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 959.

најбољим начином очувања и заштите безбедности тешко могу бити део неког „мирољубивог“ режима.

У сваком случају, свака индивидуалистичка и изолована тежња за безбедношћу и коришћење рата као средства да се она достигне морају се сматрати скупим и неисплативим подухватом од стране држава које су обухваћене неким безбедносним режимом. Режим треба да буде препрека рату и другим облицима агресивног понашања држава и државе морају имати свест да је најбољи начин одбране од претњи сарадња.¹⁰⁸

Примери безбедносних режима су бројни, а многи од њих су истовремено значајни у више сфера безбедности. Тако су режими у оквиру надлежности Међународне агенције за примену атомске енергије, који су успостављени „из страха од глобалне нуклеаризације безбедносне дилеме“, на основу бројних уговора о спречавању ширења нуклеарног оружја и неконтролисане производње и дистрибуције нуклеарних материја, од изузетног значаја у сферама тзв. нуклеарне, енергетске, економске и еколошке, а тиме и националне и међународне безбедности. Таква је и серија споразума о смањењу стратешког офанзивног (нуклеарног) наоружања који су познатији као SALT и START.¹⁰⁹

Неспоран је значај овог концепта за националну и међународну безбедност. Међутим, бројност проблема и комплексност међународне безбедности захтевају успостављање и доследно спровођење већег броја безбедносних режима, што се у историји више пута показало као илузија. Бројни безбедносни режими, попут поменутих SALT и START остали су „мртво слово на папиру“, што указује на слабости међународних норми и њихову правно необавезујућу природу. Међународни режими, а нарочито они у сфери безбедности, у највећем броју случаја су резултат алтруизма него што су у пракси реално оствариви. Поред тога, упркос континуираним преговорима и детаљним договорима, не постоје никакви емпиријски докази да су режими ставили под контролу трку у наоружању јер чак ни велике силе нису очекивале од других да ће одустати од развијања нових технологија наоружања.¹¹⁰

4. 2. 3. Безбедносни комплекс

Стварност међународне безбедности је често контрадикторна: државе одређених региона су у „свакодневном животу“ нужно упућене на разне видове сарадње; истовремено, чести су и сукоби због опречности њихових

108 Jervis, R.: Regimes, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, pp. 334–338.

109 Кегли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р.: *Исто*, стр. 787; Viotti, P. R., Kauppi, M. V.: *Исто*, стр. 195–214.

110 Little, R.: *Исто*, стр. 301.

интереса; уз то, безбедносни проблем једне државе неретко постаје претња међународном региону; најзад, државе чешће веже и заједнички безбедносни интерес или безбедносна претња. Такви проблеми се добрим делом могу превазићи у оквиру безбедносног комплекса.

Безбедносни комплекс (security complex) је аранжман више држава једног међународног региона у превазилажењу искључивих интереса њихове националне безбедности и стварања извесне безбедносне хармоније са државама непосредног окружења. Реч је о механизму тзв. *регионалне безбедности (regional security)* у оквиру које се настоји превазилажењу стереотипа историјских непријатељстава између суседа (територијалне претензије, проблеми дефинисања државне границе; „наплата дуговања из прошлих сукоба“; проблеми и сепаратистичке претензије етничких мањина; проблеми саобраћаја, економије, еколошке безбедности и сл.) и изградњи безбедносне међузависности.¹¹¹

„Систем регионалне безбедности, односно безбедносни комплекс, подразумева групу држава чије су примарне безбедносне бриге тако блиско повезане да се национална безбедност једне од њих никако не може посматрати одвојено од других. Генерално, безбедносни комплекс је владавина економских фактора на којој почива војна, политичка и социјетална димензија регионалне безбедности. Ово зато што савремене безбедносне претње (пре свих безбедносна дилема) често делују на ширем регионалном подручју, па би и безбедносне интеракције са суседима морале да имају највиши приоритет.“¹¹²

Реч је о моделима превазилажења безбедносних проблема са којима се поједине државе суочавају на регионалном нивоу, те идеји унапређења управљања сопственом безбедношћу. Актери регионалне безбедности су географски и судбински повезане државе у датом међународном региону (нпр., Шведска и Финска; чланице Арапске лиге; чланице Магреба итд.).¹¹³

Основна карактеристика регионалног комплекса је та да група држава које чине регионални безбедносни комплекс поседује капацитет да уређује односе међу својим чланицама, али и да утиче на то како и да ли ће веће силе ван тог региона имати утицаја унутар самог комплекса. Претпоставка је да када ситуација није таква, безбедносни комплекси нису присутни из најмање два разлога: прво, у одређеним регионима локалне државе немају довољно капацитета да пројектују моћ ван својих граница и стога нема довољно интеракције да би се генерисао локални комплекс; друго, када је у неком региону толико присутна нека од великих сила ван тог региона, она онемогућава нормално одвијање безбедносне динамике међу локалним

111 Упореди са – Buzan, B.: *Исто*, стр. 187–190.

112 *Исто*, стр. 190, 201, 191.

113 Бајагић, М.: *Основи безбедности*, стр. 94, 96.

државама, и таква ситуација се назива „преклапањем“, као што је то био случај са европским колонијализмом у земљама Трећег света.¹¹⁴

Што се тиче односа држава унутар комплекса, безбедносна динамика зависи од перцепције држава и образаца пријатељства и непријатељства које су изградиле. У том смислу, уколико је образац понашања непријатељски, и међузависност произилази из страха и ривалства, онда је реч о конфликтној форми комплекса. Уколико државе укорењене обрасце непријатељства покушавају да превазиђу кроз стварање различитих безбедносних режима, или су ривалства успеле да превазиђу изградњом поверења и заједничког идентитета, онда се говори о кооперативној форми комплекса.

Безбедносни комплекс, као и у случајевима равнотеже снага, постоји и функционише без обзира на то да ли га учесници препознају. Они свакако препознају одређене претње по сопствену безбедност. Истовремено, свеснији су претњи које им долазе од других држава, него претњи које они њима упућују. Ипак, вероватно неће препознати нити у потпуности схватити, целокупни шаблон чији су саставни део. Уколико се комплекс и препозна, свакако ће утицати на политику учесника тиме што ће их учинити свеснијим ширег релацијског контекста њихових безбедносних проблема и аранжмана. Безбедносни комплекс може бити *нижег нивоа*, када се састоји од локалних држава чија се моћ не протеже даље од њихових локалних суседа, или се уопште не протеже, и *вишег нивоа*, када укључује велике силе чија моћ може да се протеже много даље од граница њихове непосредне околине (нпр., САД и РФ) или је њихова моћ довољно велика да изврши утицај на неколико регија, које услед њихове велике географске површине, заправо представљају „локално окружење“ (нпр., Кина и РФ).¹¹⁵

Овакав вид достизања међународне безбедности упућује државе на *заједничко решавање заједничких безбедносних проблема*. Тиме се превазилазе постојећа (па и традиционална) ривалства, поједине мање „моћне државе“ могу да остваре интересе које у томе саме не би успеле а моћније државе, зарад мира у региону, пристају на уступке који иду „на терет учинковитости самосталног остварења националних интереса“.

4. 2. 4. Сарадња у безбедности

Сарадња у безбедности (cooperative security) или *кооперативна безбедност* је нови приступ у достизању, очувању и унапређењу безбедности помоћу сарадње или кроз сарадњу, на рачун традиционалног надметања држава у повећању сопствене моћи и деловања у кључу „безбедносне дилеме“. Иако сарадња у безбедности није нов појам, он се користи да би се овај приступ

114 Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J, de.: *Исто*, стр. 13.

115 *Исто*, стр. 94–96; Buzan, B., Hansen, L.: *Исто*, стр. 176–182.

разликовао од познатих облика сарадње између држава (савези, пактови, равнотежа снага, колективна одбрана, колективна безбедност). Његова основа су вредносно-интересна блискост и свест о заједничкој будућности заинтересованих страна, развијање културе узајамног поверења и дуготрајне сарадње, добровољност, добронамерност и транспарентност између држава.¹¹⁶

Сарадња у безбедности је нови модел достизања, заштите и унапређења безбедности, и настао је након окончања хладног рата. То је модел који указује на то да се сопствени интерес може лакше заштитити кроз сарадњу него кроз надметање, предочавајући да одсуство сарадње у савременом свету повећава трошкове, тј. није исплатив државама. Вођење рата је изузетно скупо, па стога државе теже да редукују конфликте и избегну непотребна надметања која до њих могу довести.¹¹⁷

Постоји неколико трендова који су учинили да сарадња у безбедности постане све релевантнија. Међу њима је и драматичан пад вероватноће избијања рата, што се сматра последицом промена у глобалној дистрибуцији моћи након хладног рата, које су САД учиниле глобалном суперсилом. Међутим, употреба силе у концепту сарадње у безбедности није у потпуности елиминисана, и без обзира на оспоравања, оправдава се онда када је немогуће другим средствима заштитити људска права која постају питање од међународног значаја. Подршка коју САД пружа либералној економији и политици такође се издвајају као значајан тренд, јер су условили да државе постану мање изоловане, за разлику од периода када није било слободног тржишта већ је тржиште контролисала држава.¹¹⁸

Практично, сарадња у безбедности је политика којом владе одражавају становишта о бившим противницима као и о могућим супарницима у тренутним и будућим међу-односима, и којом се тежи прилагођавању сопственог понашања мање конфликтним обрасцима. Реч је о политици *развијања узајамног поверења*, односно мирољубивог понашања избегавањем насиља или претњи, активним залагањем за преговоре, тражењем нових практичних решења и обавезивањем на превентивне мере. При том, поверење подразумева „веровање у добру вољу стране с којом смо у односу, способност и поузданост једне стране да ће испунити очекивања друге стране која у њу има поверење“.¹¹⁹

116 Симић, Д. Р.: *Исто*, стр. 35, 83.

117 Jervis, R.: *From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation*, *World Politics*, Vol. 38, No. 1 1985, pp. 58–79.

118 Mihalka, M.: *Cooperative Security in the 21st Century*, *PfP Consortium Quarterly Journal*, Winter 2005, pp. 113–122.

119 „Када имамо поверење у неког ми верујемо да он говори истину; да ради за нашу добробит и да зна да рачунамо на њега; да поседује способност да истраје у својим обећањима и да постоји доследност између његових речи и дела (обавеза

Генерално, постоје два типа поверења:¹²⁰

- *поверење на бази реципроцитета* којим државе селективно развијају висок ниво унапред познатих, реципрочних и непрекидних односа, водећи се идејом да не треба оштетити страну која помаже и доноси корист, због чега се уздржавају од поступака који могу да јој штете и граде однос поверења и
- *поверење засновано на изградњи заједничког идентитета (идентификацији)* односно, на претпоставци да људи који деле заједничке идентитете (породице, језик, историју, културу, религију, традиционално пријатељство итд.) генерално имају наглашено разумевање међусобних жеља и интереса, што доводи до изградње јаког поверења и сарадње. Срдачност и оданост доводе до искреног понашања према другој страни, чак и до превазилажења захтева реципроцитета, што ове облике поверења чини дубљим и ширим него оне из прве групе. Поступак изградње поверења у XXI веку захтева прво развој поверења на бази реципроцитета, а потом и његово постепено трансформисање и проширење у поверење засновано на изградњи заједничког идентитета.

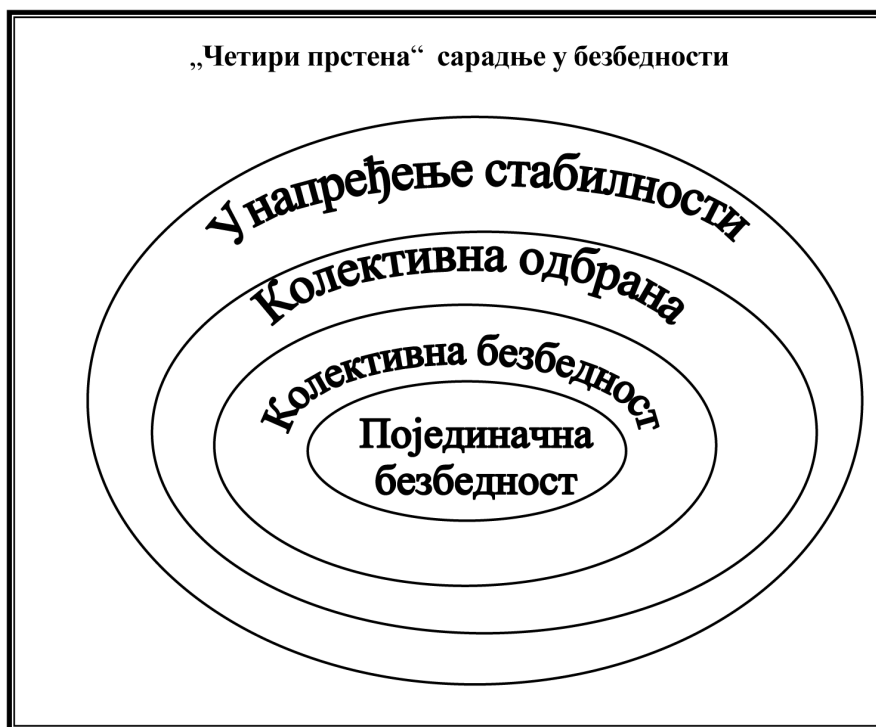
Структуру концепта сарадње у безбедности чине „четири прстена“: *појединачна безбедност, колективна одбрана, колективна безбедност и унапређење и ширење стабилности (тзв. Коенови прстенови)*. Коенов модел сарадње у безбедности значајан је јер не одбацује традиционалне приступе безбедности (колективна безбедност и колективна одбрана), али их употпуњује савременим формама решавања безбедносних проблема, као што су унапређење и ширење стабилности у региону и старање о безбедности људи.

У центру концепта је потреба за поштовањем безбедности човека, како у земљама-чланицама савеза, тако и у другим државама. Угрожавање појединачне безбедности у једној земљи доживљава се и као угрожавање безбедности у другим деловима глобализованог света, што подстиче државе да интервенишу не би ли заштитили жртве, а казнили оне који их угрожавају. О другом и трећем прстену већ је било речи: њиме се државечланице система штите од угрожавања безбедности које настаје унутар система, односно које долази споља. Најзад, последњи прстен указује на то да није довољно очувати и унапредити унутрашњу безбедност земаља чланица система, већ да се мора заузети активан однос према ближњем

испуњења очекивања стране која у њега има поверење). Дакле, што је јаче наше веровање у сваку од ових димензија, то је јаче укупно поверење у другу страну.“ Бајагић, М.: Нови концепт безбедности: сарадња у безбедности (Cooperative Security), *Безбедност*, број 6, МУП РС, Београд, 2004, стр. 822.

120 Исто, стр. 822–824.

и ширем окружењу како би се унапредила и ширила стабилност. Ово стога што угрожавање безбедности у окружењу може да се рефлектује на безбедност у државама-чланицама система сарадње у безбедности, па би требало спречити и сузбити свако насиље, уз уважавање принципа немешања у унутрашња питања суверених држава и под надзором надлежних међународних организација.¹²¹

Слика 22 – Коенов модел сарадње у безбедности¹²²

Кооперативна безбедност повезује колективну безбедност са широким мултидимензионалним приступом безбедности: наглашава уверавање пре него одвраћање; укључујућа је пре него искључујућа; није ограничавајућа по питању чланства; фаворизује мултилатерализам над билатерализмом; не фаворизује војна решења над невојним; подразумева да су државе првенствени субјекти безбедносног система, али прихвата важну улогу недржавних субјеката; не захтева стварање формалних безбедносних

121 Cohen, R., Mihalka, M.: *Исто*, стр. 3–17. Ово последње је био један од изговора за опстанак НАТО-а после распада Варшавског уговора.

122 *Исто*, стр. 10.

установа, али их и не одбија и надамсе истиче стваралачке навике дијалога на мултилатералном нивоу.¹²³

Један од модалитета овог концепта познатији је као *индиректни приступ државној безбедности*. Његова суштина је у поспешивању међузависности држава, чак и до тачке интеграције, решавањем проблема мотивације за агресивност, и то искључиво невојним средствима. Због тога се ова стратегија сврстава у сферу тзв. меке безбедности (*soft security*), на рачун решавања проблема међународне и националне безбедности војним средствима (тзв. тврда безбедност – *hard security*). Тако мрежа заједничке међузависности може да послужи као моћна препрека рату.

Ове мреже међузависности олакшавају сарадњу и елиминишу неке од најчешћих препрека да државе изграде поверење, као што је страх да ће бити преварене или експлоатисане. Иако тако нешто није могуће увек у потпуности елиминисати, тај страх је данас ублажен јер сарадња у безбедности омогућава да се последице тога држе у границама контроле, самим тим што ће друге државе које чине сарадничку мрежу реаговати на такво понашање.¹²⁴

Одличан пример сарадње у безбедности је Европска унија чији су зачеци у Европској заједници за угаљ и челик и у Европској економској заједници које, осим економских мотива, све време трагају за миром. Данас је Европска унија стабилна безбедносна заједница у којој традиционалне безбедносне бриге земаља-чланица одлазе у заборав, што је чини *зоном стабилног мира*.¹²⁵

На основу степена институционализације свих прстенова који чине модел сарадње у безбедности, НАТО се сматра најфункционалнијим моделом сарадње у безбедности у којем доминира војна (одбрамбена) компонента и принципи колективне безбедности и одбране, уз промовисање појединачне, социјеталне и националне безбедности. Иако у потпуности не делимо мишљење, сматра се да је „НАТО успешно решио више конфликта унутар система (између земаља-чланица), а учествовао је и у решавању сукоба између земаља које нису његове чланице (у Босни и Херцеговини и на Косову и Метохији); унапређивао је безбедност у окружењу стварањем Северноатланског савета за сарадњу, Евроатланског савета за партнерство, сталног заједничког савета НАТО–Русија, заједничке комисије НАТО–Украјина, средоземног дијалога, Програма партнерство за мир; управљањем кризама остварује, одржава и унапређује стабилност изван територија

123 *Parliamentary Oversight of the Security Sector – Principles, mechanisms and practices*, DCAF–Inter-Parliamentary Union–CCMR, Belgrade, 2000, p. 17.

124 Jervis, R.: *From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation*, Исто, p. 69.

125 Møller, B.: Исто, стр. 49.

држава-чланица; развио је програм за спречавање ширења оружја за масовно уништавање итд.¹²⁶ Улазак НАТО у друга поља, поред колективне одбране, уследио је након хладног рата, а нарочито интензивирао после терористичког напада 11. септембра 2001. На тај начин је НАТО у реторичком и функционалном смислу прерастао у политички савез, с намером да војне капацитете користи у ширем контексту од одбрамбеног.¹²⁷

Поред тога, Организација за Европску безбедност и сарадњу делом функционише на принципу сарадње у безбедности, пре свега у сфери превентивне дипломатије, одржавања, стварања и изградње мира.¹²⁸

Остале међународне организације (УН, ЕУ) имају изграђене и развијене неке од улога које предвиђа Коенов модел сарадње у безбедности, али не и све. Коен је шематски приказао да ли је и у којој је мери институционализована сарадња у безбедности у оквиру сваке од ових институција, при чему „да?“ означава у најбољем случају делимичну ефективност у реализацији одређене улоге.

ИНСТИТУЦИЈА	ПРВИ ПРСТЕН: ИНДИВИДУАЛНА БЕЗБЕДНОСТ	ДРУГИ ПРСТЕН: КОЛЕКТИВНА БЕЗБЕДНОСТ	ТРЕЋИ ПРСТЕН: КОЛЕКТИВНА ОДБРАНА	ЧЕТВРТИ ПРСТЕН: УНАПРЕЂЕЊЕ СТАБИЛНОСТИ
УН	Да?	Да?	Не	Да?
ОЕБС	Да?	Да?	Не	Да?
ЕУ	Да	Да	Не	Да?
НАТО	Да	Да	Да	Да

Табела 5 – Институционализација сарадње у безбедности¹²⁹

Мало је вероватно да ће концепт сарадње у безбедности заживети на глобалном нивоу. Разлога је више: мало је вероватно да ће традиционално

¹²⁶ Симић, Д. Р.: *Исто*, стр. 99.

¹²⁷ Поповић, М.: Проширење традиционалних улога Североатлантског пакта: политика борбе против трговине људима, у: *Супротстављање савременим облицима криминалитета: анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење*, том III, Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 368.

¹²⁸ Такозване 4p activities – *preventive diplomacy, peacekeeping, peacemaking, peacebuilding*.

¹²⁹ Cohen, R., Mihalka, M.: *Исто*, стр. 15.

супротстављене државе изградити поверење до те мере да сарађују у безбедности; повећањем броја учесника у сарадњи смањује се вероватноћа доследног поштовања безбедносних режима; у мултиетничком, мултикултуралној и мултиконфесионалном свету готово је немогуће засновати поверење на идентитету; криза Уједињених нација потврђује да је мало вероватно стварање универзалне организације у оквиру које је могућа дугорочна искрена сарадња држава; „промена власти“ у многим земљама могла би довести у питање континуитет успостављених односа и сарадње; могуће су злоупотребе механизма сарадње у безбедности¹³⁰ итд.

5. Глобална безбедност

Планета Земља никад није била „мања“ и несумњиво ће сваким даном бити „све мања“. Сведимензионална глобализација од појединца ствара „становника глобалног села“. Друштва и државе никад нису били толико зависни и упућени једни на друге. Глобализација није заобишла ни питање безбедности. Можда је исправније рећи да питање безбедности није заобишло ниједну сферу нити аспект глобалног света: глобализација савременог света праћена је тежњом да се глобализује безбедност и очигледном глобализацијом небезбедности. У том контексту, логично је говорити и о *глобалној безбедности*.

Иначе, глобална безбедност је проширени концепт националне и међународне безбедности: она је безбедност читавог човечанства у чију заштиту мора стати свака држава и читава међународна заједница. Ова идеја је условила развој *„светских интереса*. Као витални светски интереси, у теорији се често помињу: опстанак човечанства; редукација убијања и другог бруталног поступања према људима; обезбеђење здравих животних услова за све људе; заштита људских права; очување културне разноликости; очување природних услова животне средине на планети; повећање одговорности (урачунљиво понашање).¹³¹

Светски интереси настали су као компромис наслеђеног државно-сувереног система и нарастајуће међузависности људи у заштити од уништавања услова за цивилизован живот на планети, као и контроле и арбитрирања националних, субнационалних и транснационалних конфликта који прете да угрозе безбедност човечанства“. Питање је само колико ће стварни светски интереси бити предмет искрене и озбиљне дебате

130 На пример, оружана агресија на ЦРЈ ради наводне „заштите појединачне, људске и социјеталне безбедности, успостављања и ширења мира и стабилности у региону“.

131 Brown, S.: World Interests and the Changing Dimensions of Security, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T., Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998, pp. 10–11.

и колико ће промовисани светски интереси уистину бити светски, а не на глобалном нивоу пројектовани национални интереси моћних држава.¹³²

У постхладноратовском поимању глобалне безбедности није било консензуса о агенди безбедносних претњи. Очигледно је да нису сва безбедносна питања глобална, као и да нису сви глобални проблеми безбедносни. Међутим, неспорно је да су нове безбедносне претње настајале на релацијама људска моћ–сиромаштво–загађење–планета. Очигледно је да оне не угрожавају националну безбедност једне земље, друштвену безбедност једне групе или безбедност конкретног појединца, већ угрожавају човека, биљни и животињски свет међународних регија, континената, па и планете. Студије о глобалној безбедности виделе су коначно јединство света у заједничкој рањивости човечанства на своја дела, поготово неконтролисаног јуриша технологије. Доминантне претње значе да би се човечанство и биосфера могли уништити глобалним нуклеарним ратом, деструкцијом нуклеарних електрана и хемијских погона, применом прљаве технологије, али и експлозијом природног прираштаја светског становништва која изазива пренасељеност планете, као и оскудицом здраве хране и воде. Оваквим изазовима и претњама неопходан је заједнички одговор човечанства. Први корак на том путу свакако је стварање нове глобалне самосвести, која је у исто време интелектуална и институционална, и без које човечанство себи гарантује само *глобалну небезбедност*.¹³³ Очигледан је „помак од динамике *старе безбедносне дилеме* ка *новој људској дилеми*.“¹³⁴

Глобална безбедност је последица деловања процеса глобализације у међународним и националним оквирима. Тај процес је у великој мери утицао на друштвену и економску сферу, а у сфери безбедности довео до нових тенденција у понашању држава унутар својих граница, а нарочито у односу према другим државама. Глобализовање безбедности означило је „замагљивање“ границе између унутрашње и спољне безбедности, што је традиционална, изолационистичка понашања и стварање традиционалних савеза учинило застарелим и мало корисним. У сфери безбедности, глобализација је погонска снага ширења и развијања појава угрожавања безбедности јер су оружје, технологије и информације постали лакше доступни. Транснационални актери, попут терористичких организација и организованих криминалних група постали су глобална претња захваљујући процесу глобализације. Међутим, тероризам, организовани криминал и корупција се истовремено сматрају и великом препреком глобализације јер

132 Исто, стр. 11–14.

133 Видети: Prins, G.: Исто, стр. 817–829.

134 Liotta, P. H.: Нове дилеме, старе препреке: будућност људске безбедности, *Људска безбедност*, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 31.

оспоравају њену моћ и руше јој ауторитет, угрожавају профит и спречавају да преко мултинационалних компанија дође до изражаја, па је борба против ових претњи главни задатак земаља носилаца глобализације.¹³⁵

Иако су територијални интегритет и суверенитет и даље релевантни објекти заштите, глобализација је условила појаву нематеријалних објеката заштите, као што су идентитет, информације и савремени објекти технологије. Како су објекти заштите другачији, и начин одговора на њих захтева глобализовани приступ, тачније, мултилатерални приступ безбедносним проблемима. Ипак, најдалекосежнијим ефектом глобализације на безбедност сматра се усложњавање основног појма претње. Појам претње је постао комплекснији и свеобухватнији, најпре у смислу актера, тј. носилаца угрожавања, којих је данас више, и потичу унутар државе и ван државе. Глобализација је утицала и на промену обима претње, које данас прелазе оквире државних граница и захтевају удружен глобални одговор.¹³⁶

Генерално, дошло је до интернационализације и до глобализације проблема појединачне, друштвене и националне безбедности. Неколико је разлога таквог стања.

Прво, евидентна је интернационализација деловања носилаца угрожавања безбедности који су традиционално „оперисали“ на националном нивоу тако што су своје активности проширили и на територије других земаља или су успоставили спрегу са тамошњим „колегама“ (нпр., организовани криминал, тероризам, високотехнолошки криминал).

Друго, природа неких безбедносних проблема је таква да не познају националне границе, односно не могу да се спрече и сузбију на традиционалан начин – војним и полицијским средствима. Пре свега, реч је о:

- регионалним сукобима и ратовима, као и бројним унутрашњим сукобима са негативним реперкусијама по међународну заједницу. Глобализација је олакшала „преливање“ оваквих сукоба, па они данас постају заједничка брига не само једног међународног региона, већ и шире;
- глобалном тероризму и транснационалном организованом криминалу, који опстају и развијају се захваљујући разгранатој мрежи актера и њиховој активности на глобалном нивоу;
- масовном угрожавању људских слобода и права дела светског становништва, нарочито у земљама тзв. Трећег света и неким земљама тзв. бившег Источног лагера. Слично као у случају

135 Симеуновић, Д.: *Исто*, стр. 177.

136 Cha, V.: Globalization and the Study of International Security, *Journal of Peace Research*, Vol. 37, No. 3, 2000, p. 393.

регионалних сукоба, и кршење људских права у ма ком делу света, постаје проблем међународне заједнице. Ово се догађа првенствено због заједничких принципа и уверења да савремено човечанство почива на поштовању и заштити права људи, која су инкорпорирана у вредносни систем светског човечанства чијем се креирању тежи;

- деградацији животне средине (загађивање земљишта, воде и ваздуха, појава озонских рупа, глобално загревање, исцрпљивање природних ресурса – производних сировина итд.), што узрокује оскудицу здраве пијаће воде и хране. Дакле, животна средина и природни ресурси су глобалне, заједничке вредности целог човечанства, и само њиховом заштитом и рационалним коришћењем могу се избећи глобалне и катастрофалне последице које угрожавају животне средине носи;
- економском развоју богатих на рачун осиромашења и загађивања животне средине неразвијених (мултинационалне компаније све чешће експлоатишу ресурсе, радну снагу и загађују животну средину сиромашних – неразвијених и земаља у развоју, које стичу минималну економску корист. „Неоколонијализам“ је продукт економске глобализације);
- експанзији угрожавања здравствене безбедности светског становништва и, пре свега, ширењу савремених болести и зараза (нпр., сида, SARS, птичји и свињски грип, антракс).¹³⁷ Развој технологије и саобраћаја учинили су да раздајине постану краће. Међутим, на тај начин је и пут ка ширењу безбедносних претњи скраћен и олакшан;
- све деструктивнијим технолошким акцидентима и природним непогодама (нпр., индустријске хаварије, нуклеарни акциденти, суше, поплаве, земљотреси, цунамији, пожари);
- опречним проблемима демографског развоја¹³⁸ („демографске експлозије“ у сиромашним земљама и „демографске имплозије“ у богатим државама, неконтролисане миграције и пренасељеност територија, старење и одумирање неких етничких група, несразмера између бројности популације и националних ресурса за егзистенцију друштава итд.). Проблеми са миграцијама постају све актуелнији јер су генератор других безбедносних проблема, као што су сиромаштво,

137 Савремене болести нису само претњама људској, већ и националној и глобалној безбедности. Видети: Elbe, S.: HIV/AIDS i sigurnost, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 376–391.

138 Опширније, у: Кенеди, П.: *Припрема за XXI век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 37–62.

незапосленост, етничке и верске неразмирице у новом окружењу, савремени облици ропства и трговина људима итд.¹³⁹;

- експанзији светског сиромаштва и глобалној поларизацији на „сиромашни југ и исток“ и „богати север и запад“, између којих се јављају све већа нетрпељивост и нетолеранција;
- опасностима од ширења оружја за масовно уништавање (НХБО), неконтролисаног промета опасних материја, „нуклеарних проба“, „нуклеарног рата“ и „постмодерног и мега“ тероризма и
- других безбедносних проблема који могу да буду универзални (погађају целу Земљу и човечанство и донекле су решиви – нпр., ефекат стаклене баште) и глобални (погађају већи део светског становништва и тешко су решиви – нпр., истребљење прашума).

Уз то, евидентна је интернационализација деструктивног деловања појединих неформалних друштвених група (масонске ложе, деструктивне секте, „нове религије“, удружења богатих и „моћних“ привредника, удружења бивших политичара и друга тајна друштва). Оне постају озбиљни лобистички центри и неформални центри финансијске и политичке моћи који утичу на одлуке влада, међународних организација, националних и међународних економских, спортских, културних, научних и других субјеката. Њихови су интереси често опречни интересима човечанства.

Упоредо са освајањем планете, човек је освојио и космички простор. Осим увида у збивања на Земљи (*GPS*) и научноистраживачких побуда, неспорна су и настојања појединих великих сила да „наоружају свемир“ инсталирајући нуклеарно оружје на својим сателитима, космичким рампама и станицама. Присуство човека у свемиру загадило је васиону. Питање је времена када ће човекова активност у космосу и њени (нус) производи постати још већа опасност за живот на земљи. То оправдава тенденцију развоја новог концепта *космичке безбедности*.

Уз то, треба очекивати да ће се ратови, територијална освајања и обавештајно-економске субверзије с циљем контролисања појединих влада у будућности водити ради запоседања извора питке воде, нафте и природног гаса, руда и других енергената, чистог ваздуха, јефтиних производних сировина и радне снаге. Сведоци смо и спорења великих сила око права на присуство и експлоатисање природних ресурса испод вечитог леда Арктика и Антарктика.

139 Видети: Мијалковић, С.: *Трговина људима*, БеоСинг, Београд, 2005. и Мијалковић, С.: *Супротстављање трговини људима и кријумчарењу миграната – могућности унапређења безбедносно-криминалистичке праксе националног система безбедности*, Службени гласник и Институт за упоредно право, Београд, 2009.

Треће, приметна је интеракција многих угрожавајућих појава, што ствара нову негативну енергију и производи нове деструктивне ефекте на које многе државе не могу самостално да одговоре, јер за то нису материјално, организационо ни функционално способне. То захтева свеколику а, пре свега, сарадњу држава на пољу безбедности.

Најзад, приметна је и глобализација функције (али не и система) безбедности у оквиру међувладиних и невладиних организација, експертских тела и специјализованих удружења и агенција. У том смислу, неопходна је и изградња *глобалне безбедносне културе и етике*, заснованих на тзв. *глокалном приступу*. Њиме ће се уважити стање и динамика контекста локалног подручја и њихов дијалектички узрочно-последични однос са глобалним светом по принципу *мисли глобално – делуј локално*, односно, *све што радиш на локалном нивоу, одражава се на глобални ниво, и обрнуто*.

Значи, *глобална безбедност* је безбедност човечанства од све деструктивнијих изазова, ризика и претњи планетарних димензија којима су непрекидно изложени, а који се могу превазићи само конструктивном сарадњом држава које ће националне интересе подредити човечанским – планетарним. Реч је о концепту који није до краја разрађен и уобличен, али који у центар свог интересовања ставља потребе, вредности и интересе човечанства кроз синтезу међународне безбедности и универзалног нивоа људске безбедности, с нагласком на проблеме савремене економије, квалитета живота, животне средине и оружја за масовно уништавање. За разлику од економске сфере, утицај глобализације на безбедност је теже мерити и идентификовати, али се може издвојити неколико кључних варијабли, као што су смањење броја међудржавних ратова, смањење војних трошкова и свеукупног конвенционалног наоружања, повећање броја међународних институција и транснационалних актера и одговор на транснационални тероризам.¹⁴⁰

Систем заштите глобалне безбедности, међутим, и даље није устројен, па се о њој старају државе, националне и међународне (међувладине и невладине) организације и бројна међународна струковна и експертска тела, али и појединци и друштвене групе. Стога идеја безбедности човечанства искључује или ограничава деловање појединих држава са позиције силе ради себичног остварења националних интереса по сваку цену, и захтева националну толеранцију, поштовање међународног права и режима, искрену политичку вољу, одговорност, самоконтролу и уступке у корист добробити човечанства, те развој глобалне безбедносне културе и етике.

140 Ripsman, M. N., Paul, T. V.: *Исто*, стр. 36–53.

6. Недржавни сектор безбедности

Иако није реч о концепту, већ о једном од сектора безбедности који штити (али и угрожава) појединачну, друштвену, националну, па и међународну и глобалну безбедност, неопходно му је посветити пажњу.¹⁴¹

Слабљењем државоцентричног концепта безбедности после распада СФРЈ, уз истовремени почетак друштвено-економске транзиције коју је пратио нагли раст стопе криминалитета у друштву, бројна предузећа, али и поједини имућнији грађани, криминалци, „бизнисмени“, естрадни уметници, јавне личности и политичари почели су да ангажују стручна лица која су их штитила. Заштита коју је раније ексклузивно пружала држава замењена је услугама приватних предузећа и агенција за физичко-техничко обезбеђење, од којих су многа радила илегално или под „фирмом“ приватних детективских канцеларија.

Такође, долази до експанзије претњи којима држава традиционално није поклањала дужну пажњу (нпр., трговина људима, насиље у породици, насиље на радном месту, родно и полно засновано насиље итд.), што је условило развој невладиних организација које су настојале да их спрече, сузбију и да помогну жртвама.

У свету постоји више врста наведених субјеката, а њиховим оснивањем створен је нов, *недржавни сектор безбедности*, који се често означава и синтагмом „приватна безбедност“. Реч је о систему (у Србији је то само *скуп*) *профитних* и *непрофитних* субјеката које су основали недржавни актери који заинтересованима пружају тражене безбедносне услуге.

6. 1. Профитни субјекти недржавног сектора безбедности

Профитни субјекти недржавног сектора безбедности су субјекти који независно од државних субјеката обављају комерцијалне услуге у сфери безбедности. Они по принципима тржишне економије, пружају безбедносне

141 Овај сектор безбедности је у свету веома развијен. Опширније, у: Мијалковић, С.: О недржавном сектору националног система безбедности – инострана и домаћа искуства, *Страни правни живот*, број 2, Институт за упоредно право, Београд, 2010, стр. 251–270. Видети и – Nemeth, C.: *Private Security & the Investigative Process*, Butterworth-Heinemann, Woburn, 2000; Button, M.: *Private Policing*, Willan Publishing, Devon, 2002; Cunningham, W. C., Taylor, T. H.: *Private Security and Police in America – The Hallcrest Report*, Portland, 1985; Johnson, B. R.: *Principles of Security Management*, Prentice Hall, New Jersey, 2004; Brown, S. K.: *Private Investigating*, Alpha Books, Indianapolis, 2003; Chambers, C.: *The Private Investigator Handbook: The Do-It-Yourself Guide to Protect Yourself, Get Justice, or Get Even*, Penguin Group, New York, 2005; Tillman, N. M.: *Private Investigation 101 – How To Become A Private Investigator*, Norma Tillman Enterprises, Nashville 2006.

услуге у домену појединачне, људске, јавне, државне, па и међународне безбедности, односно из сфера енергетске, економске, информационе, еколошке и војне безбедности. То су *приватне безбедносне компаније* (агенције, предузећа), односно привредни субјекти који су регистровани да заинтересованим физичким и правним лицима, државним институцијама, међувладиним и невладиним организацијама нуде безбедносне услуге. Значи, реч је о тзв. недржавним провајдерима безбедности, који комерцијалним пружањем безбедносних услуга задовољавају безбедносне потребе различитих категорија клијената. Називају се још и *индустријом безбедности*.

Комерцијално пружање безбедносних услуга обухвата ангажовање „плаћеника“, војни менаџмент и консалтинг; заштиту безбедности лица и имовине; детективску делатност, приватни полисинг и пружање других безбедносних услуга.

Приватне компаније за војни менаџмент, консалтинг и услуге су регистроване агенције које послују као и друге приватне економске компаније, с тим што се ослањају на војни менаџмент. Запослени, пре свега руководиоци, најчешће су бивши припадници елитних војних и полицијских снага који су по окончању професионалне каријере своја знања, вештине и специјалност понудили приватним компанијама. Прве приватне војне компаније у САД јављају се током рата у Вијетнаму (1959–1975) и оне су биле посебне организационе јединице унутар великих корпорација.¹⁴²

Услуге које пружају су различите: од обуке припадника приватних служби за обезбеђење лица, имовине и пословања у ванредним ситуацијама (*тренажне услуге*), израде и дистрибуције оружја и војне опреме (*производна делатност*) и снабдевања клијената уређајима за личну заштиту и заштиту других лица, имовине и објеката (*трговинске услуге*), преко пружања услуга обезбеђења у ванредним ситуацијама (*службе обезбеђења*), до непосредног учешћа у оружаним сукобима у оквиру званичних оружаних снага, паравојних формација, за извођење специјалних борбених дејстава (*плаћеничка војска*) и стратешког консалтинга, пројектовања и управљања борбеним дејствима, друштвеним кризама, конфликтима и насилним превратима (*најамнички војни и кризни штабови*).

Приватне војне компаније често за рачун држава делују у кризним ситуацијама (нпр., у Ираку, Авганистану). Тако се „легализују“ традиционалне плаћеничке, па и паравојне групације које делују нетранспарентно, ван закона и без надзора. Ангажовање бивших „криминалних војника“ оправдава се све већом „потребом приватизације насиља“ у решавању конфликтних и високоризичних ситуација. У свету је рад оваквих компанија

142 Врачевић, Н., Цветковић, В.: Улога приватних оружаних снага у традиционалним концептима безбедности, *Војно дело*, пролеће 2014, стр. 140–141.

увелико прихваћен, и оне се баве изузетно сложеним активностима, као што су пројектовање стратегија изазивања и реализације оружаних сукоба. Ове организације у име држава делују у конфликтним и високоризичним ситуацијама. Државе на тај начин „легаллизују“ активности плаћеничких, чак и паравојних групација оправдавајући такав поступак потребом за смањењем губитка људства.¹⁴³

Услуге заштите безбедности лица и имовине обухватају физичко-техничко обезбеђење лица, имовине и пословања у редовним и опасним ситуацијама или на критичним инсталацијама. Исте агенције истовремено врше обуку и издају лиценце за рад у овом подсектору тзв. приватне безбедности, али и обезбеђују заштитну опрему и уређаје. Радијус њиховог ангажовања је ужи него надлежност приватних компанија за војни менаџмент, консалтинг и услуге.¹⁴⁴ Механизми заштите субјеката економско-енергетског сектора називају се *корпоративном безбедношћу*.

Такође, приватне безбедносне компаније су потенцијални заштитници слобода и права клијената које могу да угрозе криминалци, сличне компаније или службе безбедности. Клијентима се пружају услуге контраобавештајне заштите од неовлашћеног праћења или пресретања комуникација, уклањања прислушних уређаја и видео уређаја за праћење, заштите при кретању и обављању пословних трансакција, спречавања интрузивног обавештајног рада усмереног према њима итд.¹⁴⁵

Детективска – истражитељска делатност обухвата пружање неких безбедносних услуга које су традиционално у надлежности полицијских служби, попут трагања за несталим лицима, проналажење изгубљених или украдених ствари, прикупљање информација и обавештења, безбедносне провере лица, расветљавање кривичних дела која се гоне по приватној тужби и службеној дужности, али и неких (веома „осетљивих“ и често „нелегалних“) радњи попут тајног праћења, надзирања и снимања лица, добављање туђих пословних, службених и економских тајни итд.

Генерално, посао приватних детективских компанија односи се на проналажење и анализирање информација за потребе њихових клијената који могу бити правна или физичка лица.¹⁴⁶ Све истражитељске делатности могу да се класификују у „брачне истраге, породичне истраге, парничне истраге, истраге дисциплине на раду и истраге осигурања. Конкретније,

143 Мијалковић, С.: *Исто*.

144 Савић, А., Стајић, Љ.: *Основи цивилне безбедности*, USEE, Нови Сад, 2006, стр. 53.

145 Фатић, А.: *Приватне безбедносне компаније*, *Ревизија за безбедност – стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, број 4, Центар за безбедносне студије, Београд, 2007, стр. 11.

146 Никач, Ж., Павловић, Г.: *Право приватне безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 34.

реч је о истрагама утврђивања ванбрачних веза, нестанка члана породице, пратњи и присмотри деце, утврђивању контакта родитеља и деце када је то судски забрањено, истражне услуге у оквиру парница, прикупљање доказа за потребе одбране оптуженог, истраживање дисциплине на раду, истраживање оправданости захтева за накнаду штете, утврђивање стварног имовинског стања лица итд.¹⁴⁷ Овлашћења која имају приватни детективи, у земљама у којима је то законски нормирано, рестриктивнија су од овлашћења полиције.

У неким земљама недржавни сектор безбедности има овлашћења да истражује одређене безбедносне проблеме који су традиционално у надлежности државног сектора безбедности, попут: истраживања превара и сумњивих финансијских трансакција; криминалистичких истрага и истрага прошлости запослених; заштите здравља и безбедности запослених; затворске службе и транспортовања затвореника; превенције криминала против корпорација; интерних истрага; обезбеђења лука, аеродрома, резиденцијских објеката и комерцијалних установа; безбедности паркиралишта; реаговања у случајевима алармирања провала; кућних патрола; надгледања безбедности саобраћаја; истрага саобраћајних незгода; истраживања крађа моторних возила и других видова угрожавања имовине и лица за рачун осигуравајућих друштава; обезбеђења транспорта новца, злата и других вредности; заштите од пожара; детективске делатности; електронског и видео надзора објеката и отвореног простора; одржавања реда на јавним скуповима (редарска служба) итд. Најзад, многе безбедносне компаније пружају услуге заштите безбедности дипломата и највиших представника државне власти, обезбеђују државне границе, пружају извесне безбедносне услуге министарствима одбране, унутрашњих и спољних послова, економије, енергетике.¹⁴⁸

Приватизација безбедности је исплатив и трајан посао, али и тренд у свету где све више влада жели да смањи ризик губитака људи и „политичке трошкове“ учествовањем у ратним операцијама, тако што ангажују максимално спремне, мотивисане, опремљене и дискретне компаније. Када је такав тренд у сфери *тврде* – војне димензије безбедности, сасвим

147 Кесић, З.: *Место и улога недржавног сектора у контроли криминалитета* (магистарска теза), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 61–63.

148 Maggio, E. J.: *Private Security in the 21st Century – Concepts and Applications*, Jones and Bartlett Publishers, Sudbury, 2009, стр. 40–41; Murray, T., McKim, E.: Полиција и сектор приватне безбедности: Шта доноси будућност, *Безбедност*, број 4, МУП РС, Београд, 2003, стр. 635–646; Савић, А., Стајић, Љ.: *Исто*, стр. 53; видети и: Collins, P. A., Ricks, T. A., Van Meter, C. W.: *Principles of Security and Crime Prevention*, Anderson Publishing Co., Cincinnati, 2000.

је јасно да је на глобалном плану бар исто толико непоколебљив у мекој безбедности, која се односи на полицијски и обавештајни рад.¹⁴⁹

Субјекти недржавног сектора безбедности су у идеалној позицији да учествују у реализовању различитих стратегија безбедности у локалној заједници кроз извесно *полицијско деловање*, познатије као *полисинг*. Реч је о социјалној функцији коју врше бројне институције, установе, органи и удружења с циљем осигурања безбедности и социјалног реда у одређеној средини, и то мерама и активностима које су у складу с постављеним циљем. То је један од аспеката социјалне контроле који обједињује системе надзора, комбиноване с претњом санкцијама у случају нарушавања социјалног реда, с превасходним циљем да се социјални ред одржи безбедним од спољашњег и унутрашњег угрожавања. По томе се разликује од знатно ширег концепта формалне и неформалне социјалне контроле коју обухвата готово све што доприноси (директно или индиректно) одржању социјалног реда и мира (од државних служби безбедности и правосуђа до школа, удружења родитеља, цркве, омладинских клубова, медија итд.).¹⁵⁰

Полицијско деловање се дели на тзв. *јавно* (*public policing*), које врши (државна) полиција и *приватно* (*private policing*), које спроводе недржавни актери. Најпознатији вид јавног полисинга на локалном нивоу је „рад полиције у заједници“ (тзв. *community policing*). Вршење послова безбедности на подручју локалне заједнице омогућава свакодневно сусретање с грађанима и размену обавештајних информација, што је основа превентивне и проактивне безбедносно-криминалистичке делатности у функцији појединачне, људске и националне безбедности.¹⁵¹

„Приватни полисинг“ се одређује двојако. У ширем смислу, то је организовано деловање добровољног и комерцијално усмереног недржавног особља, чије примарне делатности укључују супротстављање криминалном понашању. Чине га: *полицијско деловање грађана; приватно обезбеђење и приватна истражитељска (детективска) делатност*. У ужем смислу, то је скуп правно утемељених делатности, професионалног типа, ван оквира надлежности државних органа, које су организоване ради пружања одређених услуга заштите личне и имовинске сигурности грађана. Обухватају: *уговорно обезбеђење – делатности приватних предузећа за пружање услуга физичко-*

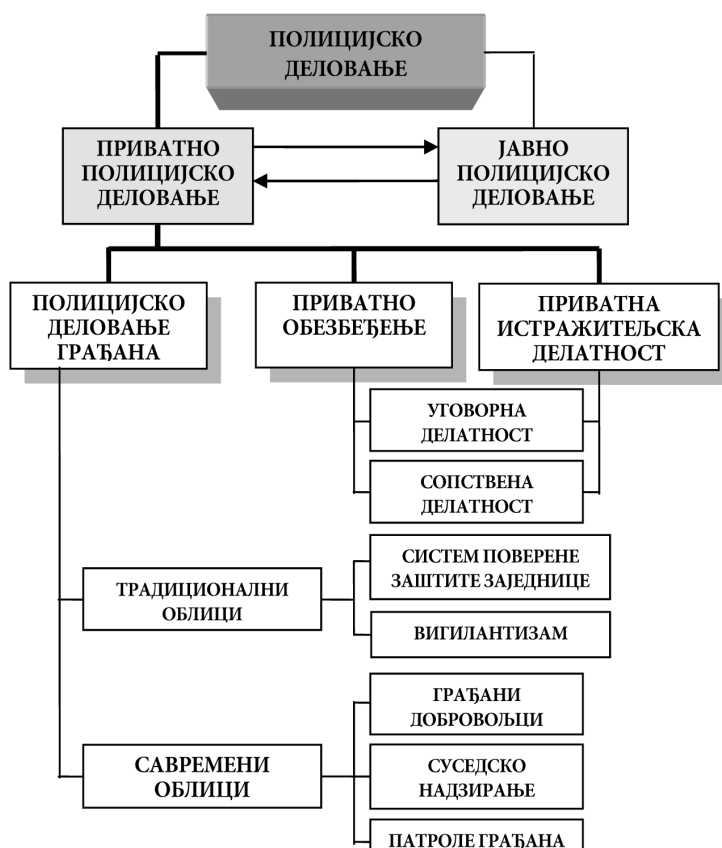
149 Фатић, А.: *Исто*, стр. 7–8; Avant, D. D.: *Private Security, Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008, pp. 441–445; Maggio, E. J.: *Исто*, стр. 350–352.

150 Кесић, З.: *Исто*, стр. 29.

151 Опширније, у: Симоновић, Б.: *Рад полиције у заједници* (*Community Policing*), Бања Лука, 2006; Вуковић, С.: *Стратегије деловања полиције у превенцији криминалитета на подручју локалне заједнице* (докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008.

*техничког обезбеђења на уговорној основи; унутрашње (сопствено) обезбеђење приватних предузећа и приватну истражитељску делатност.*¹⁵²

Међутим, евидентне су и слабости приватног полицијског деловања, пре свега: занемаривање јавног интереса, угрожавање људских права (нарушавањем приватности и прекорачењем и злоупотребом овлашћења), неформалне везе са извесним деструктивним и потенцијално деструктивним друштвеним групама (организовани криминал, парамилитарни покрети, политичке структуре) и ограниченост деловања на међународном нивоу.¹⁵³

Слика 23 – Видови приватног полицијског деловања

С обзиром на то да се ради о субјектима који пружају услуге заштите и обезбеђивања, предмет дебата је најчешће њихово право да располажу

¹⁵² Кесић, З.: *Исто*. Слика 9 је преузета са стр. 30.

¹⁵³ *Исто*, стр. 94–101.

употребом силе. Многе земље су одредиле нормативни оквир рада приватног сектора безбедности, па и питање могућности и услова за употребу оружја, стављајући га на тај начин под надлежност државе, што је основни предуслов спречавања самовоље и кршења људских права од стране приватног сектора безбедности.¹⁵⁴

У земљама глобалног Запада и Севера, многи послови безбедности поверени су недржавном сектору. Реч је, пре свега, о пословима обезбеђења лица, имовине и пословања; портирској служби; техничкој заштити; контроли приступа објектима и кретања у објектима; заштити тајних података; приватним заводским установама за извршење кривичних санкција; примени локалног законодавства на основу уговора са локалним властима. Приказани инострани трендови у организовању и функционисању недржавног сектора безбедности све више постају део безбедносне стварности Србије. Међутим, иако су с почетка новог миленијума формиран *Српско удружење предузетника у приватној безбедности* и *Удружење професионалаца у области приватне безбедности* при Привредној комори Србије, наш недржавни сектор безбедности још увек не функционише као систем. Један од главних разлога је недовољна правна регулисаност, с обзиром на то да су два закона која уређују приватни сектор безбедности донета тек недавно¹⁵⁵, а да многи подзаконски прописи уопште нису донети.

Истовремено, овај сектор функционише без нарочито уређене везе са државним сектором безбедности, с којим нема дефинисану сарадњу у реализовању функције безбедности. То је обесхрабрујуће, имајући у виду то да услуге недржавног сектора у свету све више постају алтернатива државном сектору безбедности у заштити приватних, али и јавних – државних, па и међународних и глобалних интереса и вредности.

6. 2. Непрофитни субјекти недржавног сектора безбедности

Непрофитни субјекти недржавног сектора безбедности су разне невладине организације: хуманитарне организације, научне организације, еколошке организације, религиозне организације, удружења грађана, добровољна струковна удружења и слични субјекти који доприносе решавању многих безбедносних проблема, пре свега појединаца и друштвених група, при чему од *корисника услуга не стичу профит*.

Непрофитни субјекти стога се уобичајено називају и „цивилним друштвом“. У теорији се деле на оне организације које служе свим члановима

154 Поповић, М.: *Савремени концепт националне безбедности*, стр. 45.

155 Закон о детективној делатности, *Службени гласник РС*, број 104/2013 и Закон о приватном обезбеђењу, *Службени гласник РС*, број 104/2013.

друштва (јавне услужне организације) и организације које служе заштити и унапређењу одређених групних интереса, тј. служе само члановима одређених друштвених група (професионална, интересна удружења, клубови).¹⁵⁶

Разлози појаве непрофитног сектора су бројни, али се као потенцијално најважнији наводе неуспех тржишта и државе да грађанима пружи одређене производе и услуге, појава заједништва и личне слободе у модерним друштвима па стога и повећана потреба за солидарношћу међу људима¹⁵⁷

Основно обележје оваквих субјеката је нелукративна природа, а стицањем профита није њихов примарни циљ. Извори финансирања су им бројни, почевши од страних држава, интернационалних корпорација, појединаца и група итд. Њихов основни задатак је да у својству суплементарних субјеката учествују у идентификовању и решавању безбедносних проблема, и представљају допуњујући механизам држави која не располаже увек довољним ресурсима и организационим способностима да се суочи са свим проблемима безбедности које окружују човека. Генерално, када су у питању непрофитни субјекти недржавног сектора, може се сублимирати њихових пет основних карактеристика. Реч је о:¹⁵⁸

- *формалним субјектима*, организацијама које су институционализоване јер имају редовне састанке, званичне представнике и континуитет рада;
- *приватним субјектима* јер су институционално одвојене од владе, иако понекад добијају помоћ од званичних институција;
- *непрофитним субјектима* којима није дозвољена дистрибуција капитала, а уколико се створи вишак средстава, та средства не смеју задржавати власници или директори (тзв. „недистрибутивно ограничење“);
- *самоуправљајућим субјектима*, што им омогућава да своје активности самостално контролишу и самостално њима управљају и
- *добровољним субјектима* који чак и када немају чланове који волонтирају увек постоји бар извршан ниво добровољног учешћа у управљању или реализацији послова оваквог субјекта, као у форми добровољног управног одбора.

Делатност оваквих субјеката је углавном људскоцентричне природе – фокусиране на заштиту човека и рањивих група. Грађани их најчешће

156 Пауновић, Ж.: Непрофитне организације – прилог појмовном разјашњењу, *Годишњак ФПН*, бр. 6, Факултет политичких наука, Београд, 2011, стр. 251–262.

157 Пауновић, Ж.: Промена у идентитету непрофитног сектора у Србији, *Yearbook FPS (Годишњак ФПН)*, Vol. 08, 2012, стр. 56.

158 Lewis, D.; Kanji, N.: *Non-Governmental Organizations and Development*, Routledge, London and New York, 2009, p. 10.

перципирају као организације које теже промени (побољшању) политичких, економских и социјалних услова у једној или више земаља, па зато разумљиво играју јако велику улогу у очувању безбедности у оним државама које називају „неуспешним“ и „слабим“, а ту се углавном мисли на земље афричког континента.¹⁵⁹

У институционално неприпремљеним земљама, кризе и конфликти највише погађају цивилно становништво, па у оваквим ситуацијама дејство невладиних хуманитарних организација постаје нужно, јер је често једини начин да се реше елементарни проблеми грађана, попут недостатка хране, лекова, медицинске неге и слично.

Проблем који се најчешће везује за невладине организације, а нарочито оне које делују у тако осетљивом пољу које је битно за државу, као што је поље безбедности, тиче се њихове самосталности. Постоји широко распрострањено предубеђење да свако финансирање од стране држава води контролисању од стране тих држава. Извори финансирања невладиних организација су углавном најмоћније и најбогатије земље, као и мултинационалне и транснационалне корпорације, па се често сумња да их то чини „оруђем оних којима постају заинтересовани за успостављање доминације и остваривања циљева који су повезани са стицањем и умножавањем капитала“.¹⁶⁰

С обзиром на то да је деловање непрофитних организација врло често повезано са социјално-политичким потребама афричког континента, критичари сматрају да је невладин сектор олакшао одржавање и продужавање неоколонијалних односа у Африци. Сматра се да су непрофитне организације у Африци оптерећене спољним утицајима и да њихови лидери контролишу новчана средства која у виду помоћи стижу са Запада како би изградиле „спонзорске мреже“ и консолидовале свој политички и економски утицај, у замену за увођење и пројектовање развојних идеја и реторике у афричке заједнице.¹⁶¹

Због начина њиховог финансирања који су најчешћи предмет контроверзи и дебата, често им се оспорава кредибилитет да се баве озбиљним и осетљивим питањима попут заштите људских права. Стога су неке невладине организације, попут Amnesty International, увеле стриктна правила по којима не постоји могућност примања директне помоћи влада и држава за реализовање уобичајених активности. Ипак, овакве „замке“ је немогуће избећи, јер су невладиним организацијама које се баве питањима развоја и

159 Поповић, М: *Савремени концепт националне безбедности*, стр. 47.

160 *Исто*, стр. 49.

161 Lewis, D.; Kanji, N.: *Исто*, р. 19.

хуманитарне помоћи потребна значајна средства како би реализовале своје програме, па већина њих радо прихвата и таква, званична средства.¹⁶²

Када је реч о Републици Србији, цивилно друштво је почело да се развија скоро, након „петооктобарских промена“, а прве организације цивилног друштва специјализоване за безбедносне теме оснивају се у другој половини деведесетих година.¹⁶³

Развој цивилног друштва подстакнут је управо политичким и безбедносним питањима која су деведесетих година била актуелна у нашој земљи. Питања која су у највећем броју случајева део агенде оваквих организација цивилног друштва тичу се заштите људских права, права мањина, мирног решавања спорова и сукоба, реформе сектора безбедности, цивилно-војних односа и односа полиције са грађанима. Тачан број невладиних организација у Србији варира. Одређен број невладиних организација није регистрован, а од регистрованих, највећи број њих није активан..¹⁶⁴

Развој цивилног друштва у области безбедности је нужност. У периоду када држава, била она моћна или не, не може да задовољи нарастајуће безбедносне потребе друштва, непрофитни субјекти недржавног сектора безбедности представљају обавезног и драгоценог партнера. Најзад, јако цивилно друштво показатељ је успешности развоја демократије као базне претпоставке уређеног и безбедног друштва.

162 Willetts, P.: *What is a Non-Governmental Organization?*, Output from the Research Project on Civil Society Networks in Global Governance, Article 1.44.3.7, City University, London, 2002.

163 Према истраживањима из 2007., број невладиних организација који је идентификован да се бави безбедносним питањима износио је 44, од којих 13 наводи да питања из области безбедности представљају средиште њихових активности. Поред тога, 286 организација у свом називу или својој мисији спомиње теме везане за концепт људске безбедности. Видети у: Атанасовић, З.: Организације цивилног друштва заинтересоване за безбедност у Србији, *Western Balkans Security Observer* (Безбедност Западног Балкана), Vol. 12, 2009, стр. 4.

164 Исто, стр. 5–6.

VI – УГРОЖАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ

1. Појам угрожавања безбедности

Проблеми одређења угрожавања безбедности слични су проблемима дефинисања безбедности, јер је реч о комплементарним и дијаметралним категоријама. Уопштено, угрожавање безбедности (не-безбедност) је супротност – антипод безбедности. Реч је о свим појавама и процесима које су деструктивне по референтне вредности и интересе јер онемогућавају или отежавају њихово достизање, постојање (одржање и опстанак), уживање и развој, као и о насталим последицама.

Угрожавање безбедности се у разним наукама и сферама природне и друштвене стварности различито тумачи и одређује. У социолошком и криминолошком смислу, појаве небезбедности људског порекла одређују се као социјалне девијације, злочини и делинквенција.

Социјалне девијације обухватају понашања људи која у значајнијој мери одступају од друштвених норми и изазивају неодобравање. Злочин је појединачно криминално понашање којим се крши кривични закон и манифестује се чињењем или нечињењем. Делинквенција је укупност у правном поретку забрањених дела – деликата (кривична дела, прекршаји, привредни преступи и дисциплинске кривице)¹.

Очигледно је да све девијантне појаве нису истовремено и злочини (нпр., облици самоугрожавања људи попут алкохолизма, наркоманије, самоповређивања, самоубиства), као и да је појам злочина ужи од појма делинквенције. Осим тога, одређене кривичноправне инкриминације негде се не доживљавају као девијантне: иако је убиство у свакој модерној држави инкриминисано као кривично дело, у неким срединама крвна освета је и даље морално допустиво, па и обавезујуће средство друштвене регулације. То је чини легитимним, али не и легалним чином. Даље, појам угрожавања безбедности људског порекла је шири појам од појма делинквенције, јер обухвата и поступке лица која нису одговорна (нпр., убиство које је учинио душевни болесник), али и деструкције знатно ширег обима

1 Игњатовић, Ђ.: *Исто*, стр. 4, 36–38.

(нпр., политички, економски и војни притисци на државу). Најзад, овим одређењем занемарују се деструкције природног и техничко-технолошког порекла.

Кривично дело је свако дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено. Нема кривичног дела уколико је искључена противправност или кривица, иако постоје сва обележја кривичног дела одређена законом. Може се извршити чињењем (предузимањем радње која је забрањена и производи штетну последицу) и/или нечињењем (пропуштањем да се предузме одређено чињење на које обавезује закон). Нечињењем може бити учињено и кривично дело које је законом одређено као чињење, уколико је учинилац пропуштањем дужног чињења остварио обележја тог кривичног дела.² Пратећи светске трендове у кривичном праву, у Србији је почетком трећег миленијума инкриминисана кривична одговорност правног лица.³

Прекршаји су повреде јавног поретка утврђене законом или другим прописима, за које су прописане прекршајне казне и заштитне мере. Ове појаве су друштвено штетне, јер ремеће одређену друштвену дисциплину. Њима се угрожава јавна безбедност, односно безбедност појединца и друштва и, у одређеној мери, безбедност државе. Извршилац прекршаја може да буде физичко лице, правно лице и одговорно лице у правном лицу.

Привредни преступи су друштвено штетне повреде прописа о привредном и финансијском пословању које су проузроковале или су могле узроковати теже последице, а прописом надлежног органа инкриминисани су као привредни преступи.⁴ Извршилац привредних преступа може да буде правно лице и одговорно лице у правном лицу. Њима се угрожава економска безбедност земље, односно привредни и финансијски односи националних и наднационалних субјеката, а посредно и егзистенцијална безбедност људи.

Дисциплинске кривице су повреде интерних прописа којима правна лица (организације и институције) нормирају правила понашања запослених. Чине их појединци који због тога сnose дисциплинску одговорност и дисциплинску санкцију.

Доктрина и теорија одбране и цивилне заштите свако угрожавање људи, материјалних добара и животне средине сврстава у:

- 2 Видети чл. 14–25, 43, 64, 91, 94–95 Кривичног законика Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, број 85/2005, са каснијим изменама и допунама.
- 3 Тиме је правасиђен традиционални принцип по којем само физичко лице може да буде кривично одговорно. Видети: Закон о одговорности правних лица за кривична дела, *Службени гласник РС*, број 97/2008.
- 4 Ђорђевић, Ђ.: *Прекршајно право*, Полицијска академија, Београд, 2004, стр. 27–29, 9.

- *природне* (елементарне) опасности и несреће, које се деле на литосферске (земљотреси и клизишта), атмосферске (ветар, град, изванредно велике количине кише, снег, магла), хидросферске (поплаве, морски таласи – цунами, лавине) и биосферске (суше, епидемије);
- *техничко-технолошке* опасности које се манифестују као појаве праћене јонизујућим зрачењем, хемијске контаминације и удеси у хемијској индустрији, пожари, саобраћајне незгоде и несреће на раду и
- *ратне опасности и несреће*, које се манифестују као оружана дејства са копна, ваздуха и мора, односно природне и техничко-технолошке несреће изазване ратним дејствима.⁵ Ово одређење, очигледно, не познаје делинквенцију.

У природним и техничким наукама, све угрожавајуће појаве настале деловањем природних феномена и техничко-технолошких система називају се акцидентима, удесима, катастрофама и катаклизмама. Реч је о изненадним, предвидивим или непредвидивим ванредним догађајима који могу да изазову мање или веће последице по здравље људи, биљног и животињског света, материјалних и културних добара и животне средине: акцидент је несрећа код које је број људских жртава од једне до сто; удес је несрећа у којој је број погинулих, повређених или угрожених од хиљаду до десет хиљада. Удесима се називају поједини ванредни догађаји или низ догађаја изазваних пожаром, експлозијом или неконтролисаним ослобађањем, изливањем или растурањем опасних, гасовитих, течних или чврстих материја који могу да угрозе живот и здравље људи и животну средину. С обзиром на место настанка и обим негативних последица, сврставају се у шест нивоа: ниво опасних инсталација, ниво индустријског комплекса, општински, регионални, национални и међународни ниво; катастрофа је несрећа у којој је погинуло, повређено или угрожено више од десет хиљада људи; најзад, катаклизма подразумева тотално разорена подручја без преживелих или са незнатним бројем преживелих људи.⁶ Ово, као ни одређење које следи, не уважава деструкције људског порекла.

Свако угрожавање људског живота и материјалних добара у техничким наукама класификовано је као: спонтано, односно изазвано природним силама (земљотреси, вулканске ерупције, пад метеора и комета, поплаве, клизишта и др.); изазвано, тј. настало разним случајним догађајима у индустрији или у окружењу (пожари, експлозије, истицање опасних

5 Јаковљевић, В., Ђармати, Ш.: *Цивилна заштита у Савезној Републици Југославији*, Студентски трг, Београд, 1998, стр. 49.

6 *Исто*, стр. 51.

хемикалија и слично) и вештачко које је узроковао човек, односно политика (ратови, тероризам, саботаже, диверзије и друге сличне појаве)⁷.

Као синоними угрожавања безбедности, у теорији и пракси безбедности и здравља на раду користе се термини опасност и ризик. Опасност је све што може да изазове штету по одређене вредности (по људе, људске творевине, природу, државу и међународну заједницу). Штетна последица је поремећај квантитативних и квалитативних својстава вредности који доводи у питање њихово постојање и функционалност. Ризик је вероватноћа наступања штетне последице у случају излагања опасностима.

У традиционалној теорији безбедности, синтагмом „ванредне ситуације“ означавају се случајеви погоршавања услова живота и здравља грађана, причињавања већих материјалних штета и угрожавања животне средине чије отклањање и нормализација стања захтевају велике људске и материјалне потенцијале, а настали су услед:

- *елементарних непогода* (земљотрес, поплава, бујица, олуја, јака киша, електрично пражњење и град, суша, снежни нанос и лавина, нагомилавање леда на водотоку, одроњавање и клизање земљишта);
- *техничко-технолошких несрећа* (пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес, удес у рудницима и тунелима, хаварија на електроенергетским постројењима, нафтним и гасним постројењима, телекомуникационим и информационим системима) и
- *дејстава опасних материја* и других стања опасности (јонизујуће зрачење, епидемије заразних људских, сточних и биљних болести, појава штеточина и сл.). Опасне материје могу бити отровне (хемијско оружје), инфективне (биолошко оружје) и радиоактивне (нуклеарно и радиолошко оружје).⁸

У савременој теорији и пракси безбедности у ванредним ситуацијама користи се више појмова којима се обележавају поједини видови и облици угрожавања безбедности⁹, и то:

- *ванредна ситуација* – стање када су ризици и претње или последице катастрофа, ванредних догађаја и других опасности по становништво, животну средину и материјална добра таквог обима и интензитета да њихов настанак или последице није могуће

7 Карабасил, Д., Ловрековић, З., Билић, И.: Основна правила за преживљавање, Десета Међународна конференција заштите од пожара и експлозија ЗОП 2006 и ICFR, Виша техничка школа – Институт за технологију заштите у Новом Саду, Нови Сад, 2006, стр. 495.

8 О опасним материјама видети: Цветковић, В.: *Интервентно-спасилачке службе у ванредним ситуацијама*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013, стр. 18–21.

9 Закон о ванредним ситуацијама, *Службени гласник РС*, број 111/2009.

спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби, због чега је за њихово ублажавање и отклањање неопходно употребити посебне мере, снаге и средства, уз појачан режим рада;

- *ванредни догађај* – несрећа изазвана елементарном непогодом и другим несрећама, која може да угрози здравље и животе људи и животну средину, а чије је последице могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних органа и служби;
- *елементарна непогода* – догађај хидрометеоролошког, геолошког или биолошког порекла, проузрокован деловањем природних сила (земљотрес, поплава, бујица, олуја, јаке кише, атмосферска пражњења, град, суша, одроњавање или клизање земљишта, снежни наноси и лавина, екстремне температуре ваздуха, нагомилавање леда на водотоку, епидемија заразних болести, епидемија сточних заразних болести и појава штеточина и друге природне појаве већих размера) које могу да угрозе здравље и живот људи или да проузрокују штету већег обима;
- *техничко-технолошка несрећа* (удес) – изненадни и неконтролисани догађај или низ догађаја који је измакао контроли приликом управљања одређеним средствима за рад и приликом поступања са опасним материјама у производњи, употреби, транспорту, промету, преради, складиштењу и одлагању, као што су пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес у друмском, речном, железничком и авио саобраћају, удес у рудницима и тунелима, застој рада жичара за транспорт људи, рушење брана, хаварија на електроенергетским, нафтним и гасним постројењима, акциденти при руковању радиоактивним и нуклеарним материјама, а чије последице угрожавају безбедност и животе људи, материјална добра и животну средину;
- *катастрофа* – елементарна непогода или друга несрећа и догађај који величином, интензитетом и неочекиваношћу угрожава здравље и животе већег броја људи, материјална добра и животну средину, а чији настанак није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних служби, органа државне управе и јединица локалне самоуправе, као и несрећа настала ратним разарањем или тероризмом.

Представљена одређења појма угрожавања безбедности су тачна, али су по свом обиму и садржају непотпуна: односе се само на угрожавање појединих видова или врста вредности; дотичу се само етиолошке и/или последичне димензије појединих облика и видова угрожавања, односно њиховог теоријско-практичног третмана из аспекта појединих наука

или струка; ни једно од њих није свеобухватно јер не уважава све појаве природног, техничко-технолошког и људског порекла.

Неспорно је да је реч о појавама које су опречне систему безбедности, његовој функцији и стању којем тежи. Уз то, сагледавањем ових констатација кроз граматiku српског језика закључујемо да се синтагмом „угрожавање безбедности“ истовремено означава именица, али и радња (глагол) коју одређени субјекат врши над неким објектом, збивање у објективном свету које производи извесне последице, као и стање граматичког објекта. Речју, то су дешавања, догађаји и процеси урушавања или уништавања вредности, а њихове последице представљају посебно стање нарушене безбедности.

Генерално, *угрожавање безбедности је појава природног, људског или техничко-технолошког порекла која производи или може да произведе штетне последице по референтне вредности и интересе.*

Конкретније, *појаве угрожавања безбедности су радње (активности човека) и/или збивања (природне појаве и процеси и/или дисфункција техничко-технолошких система) таквог трајања и интензитета да производе или могу да произведу штетне последице по референтне вредности и интересе појединца, друштва, државе и/или међународне заједнице (стања нарушене безбедности).*¹⁰ То су све појаве које су активно или потенцијално деструктивне по вредности и интересе јер онемогућавају њихово несметано достизање, уживање и развој. Уз то, сваку вредност може да угрози више различитих претњи, али и један тип претњи може да угрози више различитих вредности.

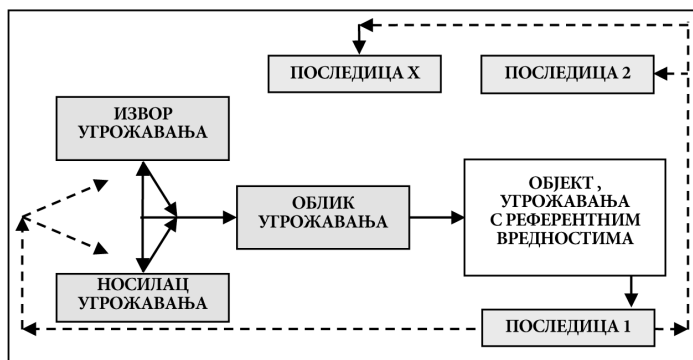
Појаве угрожавања безбедности чешће настају и делују независно од наше свести о њиховом постојању. Уз то, код многих од њих је видљива само последица, па непостојање доказа о постојању угрожавајуће појаве није доказ њеног непостојања.

2. Структура појава угрожавања безбедности

Појаве угрожавања безбедности се, начелно, састоје од више елемената, односно карактеришу је: извор угрожавања, носилац угрожавања, вид и

10 Инспирација за ово одређење је схватање по којем је „угрожавање безбедности друштвена појава или понашање настало деловањем човека (појединачно или групно), природе или техничких система у дужем периоду које су значајнијег обима, при чему настају или могу настати штетне последице по интегритет човека, његову слободу, имовину и здравље, као и по интегритет и субјективитет државе и њених институција, вредности које она штити, као и вредности међународне заједнице.“ Стајић, Љ.: *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, стр. 52.

облик угрожавања, објект угрожавања са референтним вредностима које се нападају, последица и повратно дејство последице на извор и носиоца угрожавања.

Слика 24 – Идеализована структура појава угрожавања безбедности

2. 1. Извори угрожавања безбедности

Извори угрожавања безбедности су појаве или процеси који самостално или у међусобној комбинацији и интеракцији доводе до настанка и развоја угрожавајуће појаве. Реч је о тзв. етиолошкој димензији безбедносних проблема, коју треба сагледати из аспекта неопходних и довољних услова односно фактора.¹¹

Из аспекта безбедносних студија, треба разликовати узроке, услове и поводе угрожавања.

Узрок угрожавања безбедности су појаве или процеси чије постојање нужно доводи до угрожавања заштићених добара и вредности. Може бити довољан, када непосредно ствара појаву угрожавања и недовољан, када угрожавање ствара заједно са другим узроцима, што није случај уколико

11 Неки фактор је *неопходан услов* настанка и развоја појаве ако се та појава никад не дешава а да се претходно или истовремено није појавио тај фактор; фактор је *довољан услов* настанка и развоја појаве ако се та појава увек јави када се јави и поменути фактор; најзад, неки фактор је *неопходан и довољан услов* настанка и развоја појаве ако се та појава никад не појављује а да се претходно или истовремено није појавио поменути фактор, и истовремено се увек јавља кад се тај фактор појави. Неки етиолошки фактор може да буде неопходан, али не и довољан услов неке појаве, у случају да је он део неког ширег сплета услова од којих зависи настанак и развој те појаве. С друге стране, неки етиолошки фактор може да буде довољан, али не и неопходан услов неке појаве, када до настанка и развоја неке појаве осим тог фактора може да доведе и постојање и деловање неког другог независног фактора. Видети: Милић, В.: *Исто*, стр. 319.

делује самостално. На пример, узрок смрти лица приликом терористичког напада је дејство експлозивне направе активираних у његовој близини; за изазивање дифузне експлозије неопходно је да простор буде затворен, да постоји извор експлозивног гаса, да се постигне експлозивна концентрација гаса и да постоји иницијатор експлозије. Све су то неопходни услови, али и недовољни да самостално произведу експлозију.

Услови су појаве или процеси који непосредно не узрокују појаву угрожавања, али доприносе, погодују њеном настанку и развоју. Појаве угрожавања би постојале и да нема ових фактора, али у њиховом присуству лакше и брже настају и развијају се. То су све околности, појаве, процеси или стања која имају улогу „олакшавајућих“ или „убрзавајућих“ околности и подстичу развој деструктивне појаве. На пример, организовани криминал је проблем сваке државе. Међутим, његовом развоју умногоме погодују сиромаштво, економска транзиција, друштвена дезорганизација итд.

Најзад, *повод* је изговор за предузимање угрожавајућих појава људског порекла. Њиме се оправдава наводни легалитет, односно легитимитет деструктивног деловања. На пример, повод Аустроугарске монархије да започне Први светски рат 1914. године било је убиство престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, односно неиспуњавање услова из ултиматума које је монархија поставила Србији и Босни и Херцеговини у погледу личног учешћа у истрази тог злочина, чиме би сазашло у суверенитет Србије. Прави разлози били су сасвим другачији: територијалне претензије према Србији и Босни и Херцеговини, односно идеали територијалног проширења ка истоку и изласка на Егејско море. Иначе, идеја о оружаном разрачунавању са Србијом потекла је још почетком XX века на Бечком двору, а Аустроугарска монархија се горко кајала што је пропустила два јака повода за то 1906. године приликом Царинског рата са Србијом, односно 1908. године када је извршена анексија Босне и Херцеговине. Ускоро је почео рат светских размера у којем су учествовале тридесет три земље са око седамдесет четири милиона војника. Њиме су се решавала многа важна светска и европска питања, а Србија се нашла у средишту ратног вртлога у којем је вођена битка око циљева који нису били њени.¹²

Извори угрожавања безбедности могу да буду природни, друштвени и техничко-технолошки. Природни извори угрожавања су клима, територија и/или географски положај животног станишта друштва и државе (у ужем смислу), односно штетни ефекти деградиране животне средине (у ширем смислу, нпр., деловање киселих киша, ерозије земљишта, космичког зрачења и глобалног отопљавања услед оштећења озонског омотача итд.).

Деструктивно људско понашање детерминисано је условима живота носиоца угрожавања, његовим сукобима са самим собом, са другим

12 Видети: Вилић, Г.: *Церска битка*, Центар за културу „Вук Караџић“, Лозница, 2005, стр. 5–14.

лицима и колективима. Најчешће је резултат конфликта појединачних или друштвених интереса, несклада између жеља, потреба и могућности њиховог задовољавања, резултат неког потреса или излаз из кризе, негативно решење конфликтне или стресогене ситуације, акт непромишљености или пројектоване болесне имагинације или халуцинације.¹³ Значи, људска деструктивност узрокована је и условљена многим *егзогеним* – *објективним факторима* (фактори спољног света, тј. ужег или ширег социјалног амбијента) и *ендогеним* – *субјективним факторима* (психолошке црте, здравље и лични систем вредности, потреба и интереса).

Најзад, *дисфункција техничко-технолошких система* такође узрокује или условљава многа угрожавања заштићених вредности на свим нивоима анализе безбедности. Овде свакако треба разликовати дисфункцију система насталу „саму од себе“ (кваром, хаваријом, отказивањем подсистема...) у односу на дисфункцију условљену људским фактором (намерним или ненамерним деловањем) или природним непогодама.

Готово све појаве и процеси људског, природног или техничко-технолошког карактера, како конструктивни тако и деструктивни, имају *мултифакторско* – *мултикаузално порекло*. То значи да њихов настанак и развој готово увек узрокује и условљава више различитих фактора.

2. 2. Носиоци угрожавања безбедности

Носилац угрожавања безбедности је субјект који својом радњом или пропуштањем радње реализује угрожавајућу појаву. Иако подсећа на појам делинквента, ширег је обима и садржаја. Њоме се означава:

- *појединац*, који самостално предузима недозвољену радњу (нпр., убиство) или пропушта радњу коју је обавезан да предузме (нпр., лекар не лечи пацијента, мајка не храни бебу);
- *група* (криминална или терористичка група, политички покрет, деструктивна секта, рушилачка маса у грађанским нередима, итд.);
- *правно лице* или *организација* (нпр., као извршилац прекршаја, привредног преступа или кривичног дела);
- *држава*, када угрожавање спроводи *цела државна администрација* (нпр., диктатуром, репресивним законодавством, терорисањем становништва, насилним исељавањем људи, дискриминацијом припадника националних мањина) или *поједини државни органи* (нпр., учествовањем специјалних полицијских и војних снага у извођењу терористичких аката на територији других земаља,

13 Јовановић, Љ.: *Кривично право I – Општи део*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 89.

необјективним суђењем извршиоцима кривичних дела који су сарадници или противници власти, непружањем кривичноправне помоћи домаћем држављанину којем се суди у иностранству итд.);

- *међународна организација и међународна заједница*, који предузимају одређене мере према појединцима (нпр., неосновано суђење и осуђивање невиних појединаца за ратне злочине, ослобађање од одговорности и преблаго кажњавање ратних злочинаца, непружање међународне кривичноправне заштите лицу којем су нарушена права на правду у његовој земљи и сл.), *друштвеним групама* (нпр., неиздавањем виза за улазак у земљу припадницима одређених националних групација или социјалних слојева, непружањем финансијске или друге помоћи угроженим лицима и жртвама појединих кривичних дела) и државама (нпр., политичким, војним и економским притисцима, признавањем државног статуса територијама под контролом сепаратиста, мешањем у рад државних органа, спровођењем деструктивне психолошко-пропагандне делатности, војном интервенцијом или агресијом итд.).

Носиоци угрожавања безбедности помињу се у контексту угрожавања безбедности људског порекла. Чак и када је носилац угрожавања апстрактан субјект као што су то држава или међународна заједница, увек се ради о реализаторима људског порекла који представљају државу или међународну организацију. Они могу да буду *бивши*, *активни* (актуелни) и *потенцијални* (будући).

2. 3. Облици и видови угрожавања безбедности

Реч је о формама манифестовања угрожавајућих појава. *Облик угрожавања безбедности* је манифестација деструктивне појаве која се по обележјима и специфичностима (на основу којих се идентификује и квалификује – *индиције*, *индикатори*) разликује од других, па и сличних појава (нпр., тероризам од силовања, техничко-технолошког акцидента, диверзије и саботаже). Његови појавни облици такође могу да се међусобно разликују (нпр., тероризам убиством, активирањем експлозивне напаве, „диплоотмицом“, „писмом-бомбом“ итд.).

Вид угрожавања безбедности је скуп више различитих облика угрожавања безбедности који имају заједничка доминантна обележја. Тако су, нпр., организована трговина људима, организовано кријумчарење миграната, наркотика и возила облици организованог криминала; даље, организовани, ситуациони, конвенционални, криминал белог оковратника и корпорацијски криминал су видови имовинског криминала; имовински,

политички, привредни и еколошки криминал су најопштији видови криминала. Видови угрожавања безбедности најширег обима су: војна и невојна угрожавања; угрожавања природног, људског или техничко-технолошког порекла; спољна и унутрашња угрожавања; изазови, ризици и претње безбедности итд.

Слика 25 – Однос видова и облика угрожавања безбедности

Поједина угрожавања је тешко идентификовати јер су често „невидљиве“. Истовремено, појава која је идентификована као угрожавајућа уопште не мора то да буде, па чак и ако се настале последице на први поглед могу довести с њом у везу.¹⁴ На пример, смрт лица које је учествовало у саобраћајној незгоди није последица незгоде, већ је заправо до незгоде дошло јер је возач преминуо услед инфаркта док је управљао возилом.

Најзад, последица угрожавања безбедности може да буде продукт неке друге, а не деструктивне појаве за коју се веже. На пример, узрок смрти лица које је пронађено на дну језера није утопљење, већ убиство угушењем или дављењем, након чега је леш бачен у воду.

14 Упоредити: Buzan, B.: Societal Security, State Security and Internationalisation, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers, London, 1993, p. 43.

2. 4. Објект угрожавања безбедности и његове вредности

Објект угрожавања безбедности је референтни објект према којем је, у конкретном случају, усмерена деструкција или над којим се спроводи процес угрожавања (*непосредни*), као и објект или вредност који „трпи“ њене последице (*посредни*). На пример, непосредни објект угрожавања код шпијунаже су тајни документи, док се посредно угрожавају лица, планиране активности, тајни задаци, економске тајне које се у њима помињу; односно, плаћањем фалсификованим новцем непосредно се угрожава продавац, а посредно и финансијски систем земље; страдањем председника државе или владе у саобраћајној незгоди, осим живота и тела као вредности појединца, угрожава се и национална безбедност.

Осим тога, објект угрожавања може да буде *циљани* (*селективни, одабран*) и *случајни* (*неселективни, насумични* – нпр., постављањем експлозивне направе на јавном месту страдају случајни пролазници; *коллатерални*, који страда заједно са непосредним објектом угрожавања – нпр., убиством штићене личности убија се и његов телохранитељ, односно када страда вредност према којој није усмерен напад – нпр., при оружаном разбојништву, осим имовине и живота, угрожава се и здравље жртве).

Референтни објекат је променљива категорија. У традиционалном концепту, једини референтни објекат била је држава, а она се угрожава нападом на територијални интегритет и суверенитет. Данас се у науци жучно дискутује о могућности замене државе као референтног објекта, и таква идеја наилази на одобравања, бар у реторичком смислу. Наиме, и теоретичари и практичари безбедности сматрају да држава треба да буде средство којим ће се други објекти и њихове вредности штитити од угрожавања, као што су човек и друштвене групе, односно њихове виталне материјалне и духовне вредности.

Избор објекта угрожавања зависи од намера и циљева носиоца угрожавања. Начелно, угрожавање безбедности јавља се на релацијама појединац према самом себи (самоугрожавање, аутодеструкција), појединац – појединац, појединац – друштвене групе, појединац – држава, појединац – међународна организација или заједница, друштвене групе – друштвене групе, друштвене групе – држава, друштвене групе – међународна организација или заједница, држава – држава, држава – међународна организација или заједница, међународна организација – међународна организација, и сви модалитети поменутих релација посматрани у супротном смеру, као и њихове комбинације. Најзад, сви они могу да буду угрожени и појавама природног и техничко-технолошког порекла.

2. 5. Последице угрожавања безбедности

Последице угрожавања безбедности су резултати деловања угрожавајуће појаве на референтни објекат. То су квантитативне и квалитативне промене на референтним објектима и њиховим вредностима, као и душевне–менталне реакције човека које су настале дејством угрожавајуће појаве.

У кривичноправном смислу¹⁵, последице кривичног дела могу да буду *повреде* и *угрожавања*. *Последице повреде* састоје се у уништењу или оштећењу неког добра, а *последнице угрожавања* у стварању опасности за извесно добро. Та опасност може бити *конкретна* (ако је стварно наступила опасност по неко добро, односно ако је могућност наступања повреде била тако великог степена да је постојала вероватноћа њеног наступања) и/или *апстрактна* (када за неко добро није наступила опасност, али је постојала извесна могућност да наступи). Последица може да буде *главна*, ка чијем је проузроковању усмерена радња извршења и/или *споредна*, која настаје узгредно, уз главну последицу због повезаности објекта напада или њиховог ближег односа (нпр., последица атентата на Фалконеа, најпознатијег судије у процесу против италијанске мафије, јесте и смрт лица из његове пратње; у терористичком нападу на председника Македоније Кира Глигорова погинуло је лице из његове пратње; у атентату на премијера Србије др Зорана Ђинђића, рањен је његов пратилац), односно *претходна*, која претходи главној последици као нужан услов за њено наступање (нпр., претпоставља се да су раније подводне нуклеарне пробе довеле до серије снажних земљотреса, а да је то узроковало цунами који је крајем 2004. године погодио земље Јужне Азије; да би уцењивали државну власт, терористи отму лице) и/или *накнадна*, као резултат главне последице (нпр., једна од последица потписивања Кумановског споразума јесте повлачење српских снага безбедности са Косова и Метохије. Последица тога је да су функцију одржавања јавног реда преузеле међународне снаге безбедности, што је довело до бујања криминала свих врста, превасходно организованог, али и створило услове за нелегално проглашење тзв. Републике Косово).

Такође, последице могу да буду *примарне*, које се огледају у нарушавању вредности које се директно нападају и секундарне, којима се посредно угрожавају неке „више вредности“. На пример, терористичким нападом на цивиле примарно се угрожавају живот и имовина грађана, а секундарно и уставно уређење и безбедност државе. Најзад, *секундарне* последице могу се манифестовати и као тзв. повратно дејство последице на извор и носиоца угрожавања.

15 Јовановић, Љ.: *Исто*, стр. 116–117.

Неретко се разним облицима угрожавања безбедности производе исте последице и ефекти (нпр., материјална штета и страх грађана као последица тероризма, диверзије или саботаже). Такође, иста последица може да буде продукт различитих начина реализовања појединих угрожавајућих појава (нпр., саботажа на неком енергетском или производном систему може да буде последица његовог механичког оштећења, непрописног напајања, непоштовања режима његовог одмора итд.).

2. 6. Повратно дејство последице на извор и носиоца угрожавања

Појава угрожавања безбедности, односно њене последице, имају извесно дејство на извор и носиоца угрожавања. Оваква корелација приметна је на најмање два нивоа.

Уколико не наступи штетна последица, угрожавање ће се највероватније поновити, с обзиром на то да нису задовољени мотиви носилаца угрожавања. Наступањем последица задовољавају се потребе, настојања и мотиви, односно делимично се или у потпуности остварују циљеви носилаца угрожавања. Таква стања могу да буду идентични, модификовани или потпуно нов извор будућих угрожавајућих појава.

На пример, терористичка група је, ради остваривања одређених сецесионистичких циљева, извршила више терористичких напада. С обзиром на то да њени захтеви нису испуњени, група ће наставити са терористичким активностима док не оствари своје циљеве; или, испуњени захтеви за отцепљење дела територије земље охрабрују терористичку групу да, у истом циљу, настави са истим активностима против владе суседне државе на чијој територији живи становништво истог етничког порекла као терористи; и, на територији која се отцепила од матичне земље услед екстремног сецесионизма, терористичка организација преузима власт и „новонастала држава постаје царство организованог криминала“. Тиме је „идеологија за добијањем самосталне државе“ замењена „идеологијом противправног профита“, што је узрок настанка и услов развоја многих организованих криминалних активности. Овај аспект повратног дејства последице на узрок односи се искључиво на угрожавајуће појаве људског порекла.

Истовремено, „повратно дејство“ је и последица реакције друштва на угрожавајућу појаву. Неформална, а пре свега формална социјална реакција на злочин има за циљ отклањање извора угрожавања, или барем њихово контролисање.

Формалним облицима реакције на угрожавајућу појаву најчешће се сматра реакција органа законодавне (доношење нових закона и других прописа, поштравање законских казни, усвајање рестриктивних политика итд.), извршне (спречавање и сузбијање различитих облика и видова

угрожавања безбедности од стране војске, полиције и других, првенствено конвенционалних субјеката система безбедности) и судске власти (процесуирање и санкционисање за извршене повреде закона и прописа кроз које је реализована угрожавајућа појава).

Неформалним облицима реакције сматрају се реакције грађана на угрожавајуће појаве и њихова самоорганизованост у циљу спречавања настанка угрожавајуће појаве или са циљем умањења штетних последица уколико је угрожавајућа појава већ реализована. Мреже грађана у локалној заједници у виду програма „надзора суседства“ један су од примера овог типа реакције, као и организовање пружања помоћи и подршке у случају елементарних непогода, хаварија и слично. Организовање протеста и изражавање свеопштег незадовољства одређеним стањем на који формални органи реагују на угрожавајућу појаву такође се сматра формом неформалне реакције на угрожавајућу појаву.

Будући да систем безбедности настоји да спречи настанак деструктивних појава, носиоци угрожавања мењају методе, повећавајући степен организованости и тајност деловања. Неефикасност система безбедности подстиче и охрабрује носиоце угрожавања.

Постоји мноштво примера повратног дејства. Рецимо, терористички напади на цивилно становништво условили су жестоку реакцију система безбедности којом је ухапшено и лишено живота више терориста. Организација наставља са нападима на амбасаде, па дејствује и на територијама земаља које су савезнице угрожене државе у борби против тероризма. Тамо напада становништво, државне органе и привредне објекте. На почетку серије напада, терористички акти су били мање деструктивни и без „саможртвовања“ терориста, док су временом постали деструктивнији, са већим бројем цивилних жртава, већом материјалном штетом, при чему је страдао и већи број терориста „самоубица“; после вишеструког загађивања животне средине отклоњени су недостаци и неправилности на производним системима хемијске индустрије како би се спречило поновно испуштање штетних материја; после поплава због изливања реке, изграђени су одбрамбени насипи.

3. Карактеристике савремених појава угрожавања безбедности

Савремене појаве угрожавања безбедности одликују бројне карактеристике. Неке од њих својствене су већем броју угрожавајућих појава: противправност, неморалност, мултикаузалност, мултиманифестност, индикативност, индивидуалност, динамичност, еластичност, интерактивност, (не)мерљивост, (не)предвидивост, вишеструкост стандарда квалификовања и третирања, деструктивност, сложеност и недовољна истраженост.

Противправност је противност правним нормама позитивног међународног и унутрашњег права, а противзаконитост је противност нормама законских прописа. Многе деструктивне појаве инкриминисане су као кривична дела, прекршаји или привредни преступи којима се штите извесне друштвене вредности. Ова карактеристика је, као и неморалност, својствена угрожавајућим појавама људског порекла.

Појаве угрожавања безбедности су најчешће *мултикаузалне*, односно *мултифакторске* природе, што је један од разлога њихове „имуности“ на реакцију друштва и система безбедности. Немогућност апсолутног отклањања узрока и услова угрожавајућих појава доказује и чињеница да су многе од њих верни пратилац друштва кроз све епохе његовог развоја. Савремене појаве угрожавања безбедности комплексније су захваљујући томе што постоји мноштво њихових узрока и услова.

Мултиманифестност подразумева присуство бројних угрожавајућих појава, као и мултиваријантност њиховог испољавања. Стога се и класификују у извесне облике и видове, ради лакшег идентификовања и квалификовања. Индикативност је тесно повезана са манифестношћу угрожавања, а обе су у функцији процене и прогнозе стања безбедности.

Индикативност је могућност идентификације и квалификације појаве, те њене диференцијације од других, па и истородних угрожавајућих појава. Чини је скуп битних индикатора (показатеља, индиција) који су носиоци извесних обележја (карактеристика, особина) својствених свакој од њих. На пример, у зависности од мотива, убиство председника државе или владе може да има значај насиља у породици, насиља према највишем представнику државне власти, (међународног) тероризма, убиства из нехата итд. У материјалном смислу, последица је иста – смрт човека. Међутим, у безбедносном смислу, ови случајеви су различити и производе различите последице по националну безбедност.

Индивидуалност је немогућност понављања појаве у апсолутној истоветности, чак и при истим условима и околностима; свака појава разликује од било које друге, па и истоверсне појаве. Последица је специфичности њених конститутивних елемената, али и фактора из окружења. Између истородних угрожавајућих појава природног и техничко-технолошког порекла те разлике су мање него између угрожавања људског порекла. На пример, готово сви земљотреси производе штетне последице исте врсте, само се разликују по интензитету; то се односи и на све хаварије у нафтној индустрији (људске жртве, материјална штета, деградација животне средине). Међутим, када је реч о, нпр., извођењу терористичких аката – актери, догађаји и последице могу бити веома различити.

Динамичност угрожавања је последица динамичности друштва, али и повратног дејства последице на изворе и носиоце угрожавања.

На пример, једна од последица развоја информационих технологија је и појава високотехнолошког криминала, који је у ближој прошлости био непознаница; „светски трендови“ у тероризму непрекидно се мењају, и то од напада експлозивним направама, преко отмица политичара и ваздухоплова од стране неколицине терориста до кибертероризма, мегатероризма и ангажовања више десетина хиљада терориста организованих у (пара)војне формације. Терористи све чешће носе униформе, имају чинове и војне ознаке, користе формацијско војно наоружање и опрему, имају војни ланац руковођења и командовања, користе речи „војска“ и „армија“ у свом називу (нпр., ОВК, АНА), прете оружјем за масовно уништавање итд.

Еластичност је друга страна динамичности угрожавања. Подразумева могућност њиховог прилагођавања стању актуелних друштвених појава и промена, што доприноси њиховом опстанку и развоју, упркос настојањима система безбедности да их неутралише. Ова карактеристика омогућава појавама да се развијају и опстају без обзира на контрамере, и указује на трансформативну моћ савремених безбедносно деструктивних појава. На пример, жртве трговине људима су крајем деведесетих година прошлог века и на почетку новог миленијума у нашој земљи експлоатисане претежно сексуално, кроз проституцију и порнографију у јавним кућама и стриптиз баровима. Ефикасност државних органа у контроли ове појаве била је мала, што је довело до њене експанзије. Реорганизација и специјализација појединих субјеката безбедности резултирали су драстичним смањивањем обима ових појава. Међутим, ефикасност је била привид јер је експлоатација жртава померена из јавних објеката у приватне станове и куће, и почело се са упражњавањем других видова експлоатације (трговина децом ради усвојења, сексуалне експлоатације или просјачења; трговина женама ради склапања бракова).

Појаве угрожавања безбедности су у извесном односу *интеракције* и *комбинације* са другим сличним или истоврсним појавама. Стога је често тешко разлучити последицу једне појаве по заштићене вредности од последица које настају деловањем других појава. Овај однос је *мултиваријантан*, и може да буде тзв. нула однос, паралелан и непосредан.

Код *нула односа* не постоји веза између појава угрожавања безбедности; оне се одвијају независно и не утичу једна на другу.

Паралелан однос постоји када се више појава одвија упоредо, у исто време и од стране истог носиоца, али реализација једних не зависи од реализације других појава (нпр., организована криминална група кријумчари илегалне мигранте и упоредо са тим, истовремено и истим каналима, кријумчари и оружје и наркотице).

Непосредан однос угрожавајућих појава постоји у ситуацијама када је једна појава у директној функцији настанка и развоја друге појаве. Тај

однос може да буде „лабав“ и „чврст“, независан и зависан. *Независан однос* постоји у ситуацијама када је једна појава у функцији друге појаве, али тај однос није неопходан за постојање друге појаве. На пример, противправно стеченим профитом од трговине људима финансирају се терористичке групе, при чему се чешће финансирају из многих других извора, што тероризам не чини зависним од трговине људима. *Зависан однос* постојаће када је једна угрожавајућа појава у каузалном односу с другом угрожавајућом појавом. На пример, кријумчарење људи узрокује илегални боравак лица на територији друге земље, трговина људима узрокује кршење великог броја људских права; фалсификовање исправа је у функцији илегалних миграција итд.

О *деструктивности* (штетности) угрожавајућих појава је било речи. Осврнућемо се на њихов интензитет и трајање, као услове/параметре који их чине деструктивним. Наиме, угрожавајућа појава мора да буде извесног интензитета да би наступила штетна последица. На пример, земљотрес може да буде слаб и да не узрокује људске и имовинске губитке. Истовремено, деструктивност некада захтева извесно трајање појаве. На пример, киша погодује пољопривреди и животној средини. Међутим, уколико пада данима, последице могу да буду катастрофалне. Ови се параметри превасходно односе на појаве природног и/или техничко-технолошког порекла. С друге стране, наступање штетне последице није услов постојања угрожавања људског порекла. На пример, уколико у тренутку активирања експлозивне направе на јавном месту није било лица, па нема људских жртава ни материјалне штете, у кривичноправном смислу извршено је кривично дело Тероризам, исто као и кад би било страдалих. Интензитет и трајање појаве утичу на степен деструктивности, не и на њено постојање. Међутим, када су савремена оружја у питању, као што је хемијско, биолошко или нуклеарно оружје, интензитет не мора бити пропорционалан вероватноћи наступања и деструктивности. Тада и мале количине и минималан интензитет дејства могу да изазову масовне и несагледиве последице.

(Не)мерљивост угрожавајућих појава је (не)могућност објективног сагледавања њиховог обима, садржаја и ефеката. Ово својство није типично за сваку појаву и може да буде потпуна, делимична и немогућа. Потпуна мерљивост подразумева постојање методологије помоћу које се, на основу прецизно утврђених и уочљивих индикатора, могу сагледати обим, садржај и ефекти угрожавајућих појава. На пример, разрађена је методологија за праћење трендова неких природних појава или техничко-технолошких акцидентата, откривених кривичних дела, прекршаја, привредних преступа итд. Међутим, ефекте многих појава веома је тешко сагледати. На пример, готово је немогуће у потпуности сагледати све последице економске блокаде и војне агресије на СРЈ, ефекте стварног стања криминала итд.

(Не)предвидивост је (не)могућност сагледавања развоја обима и садржаја конкретних видова и облика угрожавања безбедности у будућој временској и просторној димензији. У неким ситуацијама, појаве се могу предвидети, и то са већим степеном извесности њиховог наступања. На пример, развијени су механизми за праћење неких природних феномена као што су урагани, земљотреси, глобално отопљавање. Појаве угрожавања људског порекла се донекле могу предвидети, нпр., грађански нереди навијачке публике приликом одржавања неких високоризичних спортских манифестација и политичких митинга, оружана агресија, оружана побуна и слично. Међутим, могућност процене и предвиђања метода, средстава и поступака појединаца или криминалних група у реализацији њихове деструктивне делатности знатно је ограничена. На пример, иако су познати чланови криминалне групе, њихове криминалне активности и *modus operandi*, тешко је предвидети време и место извршења кривичног дела. Поред тога, дејства тзв. нерационалних актера, као што су терористичке групације, верске секте итд., не могу се лако предвидети, јер је њихова виљ да до настанка штетне последице делују прикривено.

Једно од битнијих обележја у третирању савремених угрожавајућих појава је и *вишеструкост стандарда њиховог квалификовања*. Овде није реч о својству појава, него о карактеристици односа друштва према њима. Наиме, многи појединци, па и колективи, често погрешно тумаче и квалификују угрожавајућу појаву, што због незнања и нестручности, непостојања сазнања о чињеницама неопходним за њено квалификовање, што због намерне необјективности. Неретка је примена тзв. двоструких стандарда у односу према истим појавама. На пример, поједине државе Ирску републиканску армију сматрају терористичком организацијом, а њене активности тероризмом; истовремено, тзв. Ослободилачку војску Косова сматрају покретом за национално ослобођење, а њихове активности борбом за права угрожене, потлачене и обесправљене албанске националне мањине. Такође, неретко је и поистовећивање различитих угрожавајућих појава. На пример, на почетку трећег миленијума многи нису разликовали трговину људима од кријумчарења миграната и проституције, иако су разлике очигледне.

Наведене карактеристике указују на *сложеност* савремених угрожавајућих појава. Последица тога је отежано утврђивање законитости у њиховом развоју што, истовремено, отежава напоре система безбедности на њиховом спречавању и сузбијању. Најзад, једно од битних обележја многих безбедносних појава је и њихова *недовољна истраженост*. Она је последица и динамичности савремених појава безбедности, које често мењају своја феноменолошка обележја.

Осим наведених, у безбедносној пракси се могу уочити и следеће одлике већине савремених угрожавајућих појава:

- *Организованост*, као све организованије деловање више носилаца угрожавања. Евидентна је у фазама припреме деструктивних делатности, у њиховом извођењу и после тога, с циљем експлоатације насталих последица или ради сопствене заштите од откривања и санкционисања.
- *Масовност*. Уочљив је тренд по коме је масовност угрожавајућих појава обрнуто сразмерна степену њихове деструктивности: најзаступљеније су појаве са нижим степеном штетности, док су најдеструктивније појаве, на срећу, најмање заступљене. Исто-времено, укупни ефекти појава које су масовније не морају да буду деструктивнији него ефекти мање заступљених појава (нпр., однос штетних ефеката имовинског криминала у неком региону света и хаварија на нуклеарној електрани).
- *Константно повећање обима и садржаја угрожавајућих појава*, као и броја њихових носилаца. Реч је о карактеристици својственој појавама угрожавања људског порекла, али све више и природним и техничко-технолошким угрожавањима. Осим тога, уочљиво је и константно појављивање нових облика угрожавања (нпр., кријумчарење генетског или нуклеарног материјала, птичји и свињски грип, SARS и сл.), али и реституција давно заборављених деструкција (нпр., трговина људима).
- *Распрострањеност*. Нема државе ни друштва који нису суочени са неким угрожавањима природног, друштвеног или техничко-технолошког карактера. Ове појаве нису подједнако географски заступљене. На пример, у неким централноазијским земљама тероризам је „свакодневна“ појава док је, нпр., у земљама Централне Европе знатно мање заступљен.
- *Интернационалност*. Све више угрожавајућих појава се припрема у једној, а реализује у другој држави; носиоци угрожавања су лица из више земаља, или су из једне а делују на подручју више држава; вредности које се нападају налазе се на територији стране земље или припадају другој земљи или међународној организацији, последице наступају на територијама више земаља итд. Бројне су природне и техничко-технолошке појаве које угрожавају читаве међународне регионе. Глобализација је отежала контролисање безбедносно деструктивних појава, па је за њихово успешно савладавање неопходна и интернационализација одговора на ове појаве.

- *Мобилност*, која се огледа у лакој и брзој просторној покретљивости носилаца угрожавања којима су доступна савремена саобраћајна и телекомуникациона средства. Тако, нпр., појединац може помоћу рачунара, из спаваће собе, да пребаци новац са туђег рачуна у страну банку на свој рачун у банци треће државе и да истог дана у четвртој земљи подигне новац. Као последице мобилности, јављају се латентност и тамна бројка.
- *Велика профитабилност*, противправним прибављањем енормних средстава. Тако је организовани криминал постао неформални центар транснационалне финансијске моћи. Затим, главни профитери глобализације и „превентивних и хуманитарних“ интервенција војних сила су поједине мултинационалне корпорације. Евидентне су и многе финансијске малверзације челника међународних организација итд.
- *Пораст деструктивности*, односно све веће штетне последице по безбедност међународне заједнице, државе, друштва и појединаца. На пример, мете терористичких напада у XX веку најчешће су били појединци (представници државне власти) или групе (полиција, војска, цивилно становништво), док су данас све чешће колективи (напад на Светски трговински центар, тероризам масовних размера на Косову и Метохији где је нападнуто целокупно становништво и државна администрација и сл.).
- *Насилност*, тесно повезана са деструктивношћу, односи се првенствено на све бруталнију реализацију угрожавања. Подразумева пораст насилничког криминала (насиља у породици, на улици, на послу, али и све суровије извршење кривичних дела попут разбојништва, разбојничке крађе, сексуалних и политичких деликата итд.) и обимнију употребу насилних метода у решавању друштвених конфликта (све је више насиља заснованог на националној, етничкој, верској или расној основи, као и примене силе у међународним односима).
- *Латентност*, тајност деловања носилаца угрожавања безбедности, која доводи до њихове „невидљивости“ и стварања привида да не постоје.
- *Велика тамна бројка* која, као последица латентности, подразумева да велики број угрожавајућих појава остаје непознат субјектима безбедности. Појаве могу да спадају у област тамне бројке, али да не буду латентне. На пример, често за случајеве насиља у породици зна родбина, пријатељи и суседи жртве, а реакција органа формалне социјалне контроле изостаје због тога што насиље нико није пријавио.

- *Недовољна ефикасност* националне и међународне неформалне и формалне социјалне реакције, која се јавља као последица наведених карактеристика, и друге.

Поменута својства су значајна из аспекта безбедносних наука. Њиме се не исцрпљују могућности издвајања других обележја савремених угрожавајућих појава.

4. Класификација појава угрожавања безбедности

На основу доминантних етиолошких, феноменолошких и последичних обележја, угрожавајуће појаве је могуће класификовати у извесне видове (групе). Оправданост класификовања је вишеструка и огледа се у: дистанцирању угрожавајућих појава између себе; ефикаснијем идентификовању и прогнозирању угрожавања безбедности; успешнијем идентификовању узрочно–последичних веза појединих угрожавајућих појава; омогућавању конципирања стратегија за супротстављање угрожавајућим појавама, али и већој економичности јер је једном обухватнијом стратегијом могуће решавати више истородних безбедносних проблема; унапређењу менаџмента у системима безбедности и, пре свега, организационој и функционалној специјализацији подсистема и микро-система безбедности за решавање конкретних група безбедносних проблема итд.

Угрожавајуће појаве могу се класификовати на основу више критеријума. Генерално, према етиолошкој димензији (пореклу), постоје:

- угрожавајуће појаве природног порекла;
- угрожавајуће појаве људског порекла;
- угрожавајуће појаве техничко-технолошког порекла и
- угрожавајуће појаве комбинованог порекла.

Тесно повезано са пореклом је и место настанка, па у том смислу треба разликовати:

- угрожавајуће појаве настале унутар државе;
- угрожавајуће појаве које су настале ван државе.

Према објекту – мети угрожавања, могуће разликовати:

- угрожавања безбедности појединца;
- угрожавања безбедности људских колектива и друштва;

- угрожавања националне безбедности;
- угрожавања међународне безбедности;
- угрожавања глобалне безбедности и
- појаве вишеструког (комбинованог) угрожавајућег ефекта.

Уколико се за критеријум класификације узме однос (релација) носиоца и објекта угрожавања, могуће их је поделити на:

- аутодеструктивне (самоугрожавајуће) појаве и
- деструктивне (угрожавајуће) појаве.

Према критеријуму свести и воље носиоца угрожавајућих активности, оба вида поменутих појава могу да се манифестују као:

- појаве ненамерне (случајне, задесне) (ауто)деструкције и
- појаве намерне (ауто)деструкције, које уз то могу да буду:
- планиране и
- непланиране (спонтане, ситуационе, афективне).

С обзиром на масовност употребе војног наоружања и материјално-техничких средства, могуће је разликовати:

- појаве угрожавања безбедности војног (оружаног) карактера и
- појаве угрожавања безбедности невојног (неоружаног) карактера, а према томе да ли настају унутар земље или долазе ван њене територије могуће је разликовати:
- унутрашње угрожавање безбедности и
- спољно угрожавање безбедности.

Према обиму (захвату) носиоца, односно објекта угрожавања, могуће је разликовати:

- појаве индивидуалног угрожавања и
- појаве масовног (групног, пункталног и колективног) угрожавања,

Према конкретности објекта угрожавања, односно усмерености деструкције ка мети, могуће је разликовати:

- појаве селективног (усмереног) угрожавања и
- појаве неселективног (насумичног и колатералног) угрожавања.

С обзиром на могућност превазилажења наступеле последице, могуће је разликовати:

- угрожавања са поправљивим последицама;

- угрожавања са делимично поправљивим последицама и
- угрожавања са непоправљивим последицама.

Према извесности настанка, све угрожавајуће појаве могу да се поделе на:

- извесна угрожавања безбедности и
- потенцијална угрожавања безбедности.

Према томе коликог су трајања на:

- тренутна (привремена) угрожавања и
- трајна (лонгитудинална, продужена) угрожавања безбедности.

Према циљу, све појаве угрожавања безбедности могу да се поделе на:

- угрожавања безбедности са отвореним (недвосмисленим, јасним) циљем;
- угрожавања безбедности са прикривеним циљем (симулована угрожавања), а према јавности испољавања на:
- отворено испољена угрожавања безбедности и
- прикривена угрожавања безбедности.

С обзиром на корелацију намере носиоца угрожавања и мете – објекта угрожавања, постоје:

- непосредно угрожавање (мета угрожавања је крајњи циљ носиоца угрожавања) и
- посредно угрожавање (нападом на мету угрожавања посредно се напада нека друга вредност, нпр., код саботаже се непосредно нападају индустријска постројења, а посредно држава) и друге поделе.

4. 1. Изазови, ризици и претње безбедности

Иако је реч о само једној од могућих класификација, која долази из англосаксонске безбедносне теорије и праксе, она се код нас увелико „одомаћила“ потискујући остале, па и традиционалне поделе угрожавајућих појава на оружане и неоружане, спољне и унутрашње. Реч је о класификацији на изазове, ризике и претње безбедности.

Оваква типологизација нема практичну оправданост уколико је национални систем безбедности званичним прописом није номенклатурно и прецизно дефинисао. Иначе, угрожавања су градирана *према критеријумима интензитета деструктивности и извесности наступања*. Конкретније:

– *изазови безбедности* су појаве чија су штетност и извесност наступања реални али, на наведеној скали појава, најмање вероватни.

То су природне појаве, друштвени односи и техничко-технолошки процеси чије је постојање (само по себи) деструктивно, у границама је толерантне прихватљивости јер не угрожава озбиљно виталне вредности, али је вероватно да би у будућности могло да произведе (узрокује или допринесе) појаве угрожавања безбедности са знатно озбиљнијим и тежим последицама. Реч је о угрожавајућим феноменима са највећим степеном општости и најнижим интензитетом непосредне деструктивности.

У контексту безбедности, израз „изазов“ се најчешће користи када је реч о појави или процесу који нема директни негативни утицај, већ је својеврсно „упозорење“ да се на ту појаву или процес мора адекватно припремити и одреаговати, како не би довела до стварања безбедносних ризика и претњи. Изазов не мора имати негативне последице, већ се може схватити и као прилика да се на одређене појаве, процесе и околности благовремено утиче како би се они кретали у жељеном смеру.

С обзиром на то да представљају тзв. *апстрактну опасност*, по својој природи ови су феномени заправо *извори угрожавања безбедности*. Тако се често расправља о демографским изазовима, еколошким изазовима, изазовима сиромаштва, изазовима етничког, верског, расног и културног идентитета, изазовима друштвено-економских и политичких транзиција, изазовима глобализације, изазовима миграција, изазовима реформи сектора безбедности, изазовима безбедности саобраћаја итд. Чињеница да се од наведених нивоа угрожавајућих појава најспорије развијају, указује на то да их је лакше благовремено идентификовати и спречити, односно контролисати.

Изазови безбедности не могу да се елиминишу традиционалним средствима и захтевају системске напоре држава, међународне заједнице, најчешће и појединаца, како би били адекватно третирани, тј. стављени под одређени степен контроле и предвидивости. Међу највеће изазове безбедности убрајају се раст светског становништва, сиромаштво у већем делу света, еколошки проблеми, производња и пролиферација нуклеарног наоружања, цивилизацијске нетрпељивости итд. Дакле, изазов безбедности неће изазвати директну и непосредну последицу по безбедност на било ком нивоу, али уколико изазов буде запостављен, постоји верованоћа да ће ескалирати у низ безбедносних претњи;

– *ризичи безбедности* (итал. *risico* – опасност, излагање опасности) су конкретнији безбедносни феномени чија је реалност и извесност наступања већа. Реч је о скупу природних, друштвених и/или техничко-технолошких чиниоца, околности, процеса и односа који, самостално или у интеракцији, могу али и не морају да доведу до процеса и последице угрожавања безбедности. То су угрожавајуће појаве са нижим степеном општости и већом дозом деструктивности него безбедносни изазови. С обзиром на то

да представљају конкретнију опасност, могу се описати и као спона, односно метармофоза изазова у претње безбедности.

Ризици обухватају знатно шири опсег проблема безбедности него што су традиционалне претње, или чак много општији појам изазова. То је све оно што није ни изазов, а ни претња безбедности. Ризик подразумева ситуације неизвесности и несигурности и повезан је с вероватноћом излагања физичкој/материјалној и психолошкој/нематеријалној штети и повређивању, као посебан облик опасности и хазарда (излагања опасностима) по појединца, колективе и референтне вредности. Тесно је повезан са опасностима, излагању опасностима, вероватноћом, евентуалношћу и случајношћу на једној, и губитком и штетом (или добитком) на другој страни. У савременом друштву, ризик је мултидимензионални континуум, повезан са ситуацијама које су скалиране од апсолутно прихватљивих до апсолутно неприхватљивих.¹⁶ Дакле, свако излагање опасности која са собом носи велику вероватноћу да може наступити последица, представља ризик. Од изазова се разликује још и по томе што је директнији и увек ствара или конкретну опасност или бар страх од опасности.

Најзаступљенијим ризицима сматрају се употреба застареле и прљаве индустријске технологије, нестабилне нуклеарне електране, транспортовање опасних материја, порозност државних граница, појава нових болести и епидемијских зараза људи, биљака и животиња, масовни увоз и употреба застарелих моторних возила, економска и енергетска зависност државе, политичко организовање екстремно настројених опортуниста државне политике и њихова подршка од стране других држава-истомисленика, климатске промене, несавршености механизма контролисаног промета нуклеарних, хемијских и биолошких материја итд.;

– *претње безбедности* су конкретне појаве чије је наступање најмање неизвесно, а штетни ефекти неспорни и, на скали појава које посматрамо, највећи. Реч је о широком спектру појава које су реалност савремене свакодневице, у којима конкретан носилац угрожавања безбедности напада вредности конкретног објекта угрожавања.

Претњу је најтеже избећи, те она означава стављање вредности која се штити у одређену ситуацију када ће штетна последица сигурно наступити и извршити одређени негативни утицај на њу. Најопасније су, свакако, претње које произилазе из насиља уз употребу оружја, као што су оружана агресија, војна интервенција, оружана побуна. Уз то, претњама се сматрају економске санкције, субверзивна дејства, тероризам и организовани криминал.

16 Denney, D.: *Risk and Society*, Sage Publications, Thousand Oaks, London–New Delhi, 2005, pp. 9–10.

Реч је о угрожавајућим појавама најнижег степена општости и највеће дозе деструктивности. Будући да представљају тзв. *конкретну опасност*, као и да их карактеришу посебна обележја по којима се идентификују, *претња безбедности је заправо облик угрожавања безбедности*.

У безбедносној теорији и пракси, конкретни угрожавајући феномени најчешће се обележавају комбиновањем два или више наведених критеријума класификовања. Тако су у оперативној употреби синтагме „унутрашњи невојни изазови“, „спољне војне претње“, „ризички и претње безбедности“, „изазови безбедности појединца“ итд.

4. 2. Агенда безбедносних изазова, ризика и претњи

Агенда безбедносних изазова, ризика и претњи је „листа“ појава угрожавања безбедности које су (потенцијално или реално) усмерене ка одређеном референтном објекту. У том смислу, могуће је разликовати агенду изазова, ризика и претњи по безбедност појединца, људску безбедност, друштвену безбедност, националну безбедност, међународну безбедност и глобалну безбедност. Паралелно са тим, агенде безбедносних изазова, ризика и претњи могу да се односе на конкретне државне и недржавне актере – институције, државне органе, службе безбедности, географске регије, друштвене (етничке, верске, професионалне, родне и сл.) групе, привредне компаније, приватна предузећа, удружења грађана, појединце итд.¹⁷

„Листу“ изазова, ризика и претњи чине појаве које угрожавају, односно могу да угрозе извесне вредности и интересе конкретних референтних објеката. Оне се начелно сврставају према два доминантна критеријума, и то:

- према извесности наступања, и
- према озбиљности последица које могу да произведу.

Мада, критеријуми могу да буду и другачији (место настанка угрожавајуће појаве у односу на објект заштите (споља – изнутра); носилац угрожавајуће појаве (познат – непознат; појединац – колектив; повратник – почетник); могућност решавања безбедносног проблема (могуће решити, немогуће решити без помоћи, немогуће решити); предвидивост наступања угрожавања безбедности /предвидиво – непредвидиво/ итд).

17 Опширније у: Мијалковић, С.; Бајагић, М.: Појмовно дистанцирање безбедносних изазова, ризика и претњи – прилог стандардизацији савремене терминологије и методологије истраживања безбедносних наука, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму III*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 335–353.

Агенде безбедносних претњи су динамичне, тј. подложне су променама. Оне најчешће зависе од:

- промене безбедносне стварности, како унутар објекта заштите, тако и у његовом окружењу (нпр., појављивање нових безбедносних претњи – експанзија високтехнолошког криминала, рат у суседној држави, еколошка катастрофа у међународном региону);
- промене агенде националних интереса (нпр., нова влада и парламент имају другачију перцепцију националних потреба и приоритета), и
- промене ставова и опредељења онога ко израђује агенду или онога ко инструише њену израду (нпр., промена мултидисциплинарног тима који израђује стратегију националне безбедности).

Агенде се неретко сачињавају у форми докумената. Најчешће се приказују у текстуалном облику, неретко са табеларним, графичким, дијаграмским, картографским и сличним приказима. У зависности од тога ко их је сачинио и на који се референтни објекат односе, могу да имају различите форме. Уколико је реч о безбедности недржавних актера, обично се сачињавају у форми безбедносне процене која је најчешће саставни део плана безбедносне заштите референтног објекта (нпр., процена угрожености конкретне банке са планом заштите запослених, имовине и пословања).

Ако је реч о безбедности субјеката о којима се старају државни органи, агенде се сачињавају у форми безбедносних процена (нпр., процена стања безбедности на јавном скупу или на безбедносном сектору полицијске станице) или извештаја о стању безбедности (нпр., извештаји директора безбедносно-обавештајних агенција Републике Србије о стању националне безбедности), који су такође компатибилни извесним плановима безбедносне заштите (план обезбеђивања јавног скупа, план рада полицијске станице).

Ређе, када то захтевају разлози посебне угрожености референтног објекта заштите, агенда безбедносних претњи биће сачињена у форми (безбедносне, обавештајне) студије.

Уколико је, пак, реч о безбедности државе, онда агенде безбедносних изазова, ризика и претњи сачивају: службе безбедности, у форми безбедносних процена и извештаја о стању безбедности, ређе у облику статистичких прегледатрендова појава, билтена или студија; специјализована мултидисциплинарна тела у форми стратегије националне безбедности, коју усвајају влада и парламент државе или међународне експертске групе (тела међународних – међувладиних и невладиних) организација – нпр., специјални изасланик генералног секретара УН, Међународна кризна група

и сл.), у форми извештаја и експертиза. Најзад, уколико је реч о безбедности међународне заједнице и безбедности човечанства, агенде безбедносних изазова, ризика и претњи најчешће сачињавају специјализована тела међународних цивилних (ОУН, ОЕБС, ЦЕИ и сл.) и војних (НАТО) организација и стручна тела специјализованих међународних агенција, најчешће у форми међународних процена, извештаја, стратегија, односно резолуција, декларација и повеља. Неретко, овакви документи управо и носе назив „агенда“.

5. Доминантне појаве угрожавања безбедности

„Репертоар“ угрожавајућих појава је веома динамичан. Некада су то биле претежно појаве природног порекла попут пожара, земљотреса, поплава, екстремних хладноћа или врућина. Онда је највећи непријатељ човеку постао управо други човек, који настоји да га пороби, отме му земљу и имовину, води ратове и убија. Најзад, с развојем технике и технологије, чија је сврха просперитет и унапређење квалитета живота савременог човека, долази до дисфункција техничко-технолошких система које загађују животну средину и чине је немогућом за живот, изазивају болести и смрт људи, биљака и животиња, у катастрофалним акцидентима уништавају имовину и животе људи. Стога је и јасно зашто је критеријум порекла (природно, људско и техничко-технолошко) један од чешћих у класификовању доминантних појава угрожавања безбедности.

Истовремено, човек се највише боји ратова и других страдања у ситуацијама масовне употребе оружја. Иако неретко имају сличне последице (нпр., апокалиптични земљотрес и бомбардовање урбаних средина), не може се рећи да су људима дражи, али се може рећи да ће лакше поднети природну катастрофу, него рат. То је условило дистанцирање појава угрожавања безбедности које се реализују претњом употребе или масовном употребом конвенционалног наоружања, па и оружја за масовно уништавање. Због тога се називају оружаним или војним претњама безбедности.

Оружани облици угрожавања безбедности се манифестују као:

- оружана агресија;
- оружана интервенција;
- оружани притисци;
- оружана побуна и
- грађански рат.

Прве три појаве угрожавања безбедности усмерене су против држава или група држава (региона, савеза држава), а спроводе их првенствено треће

државе (појединачно или савези држава). Последње две појаве угрожавања безбедности усмерене су против супротстављене друштвене групе, уставног поретка и државе, и одвијају се унутар земље (што не искључује разне врсте иностране помоћи супротстављеним странама). Све ове појаве су, наравно, људског порекла.

Појаве угрожавања безбедности које не карактерише масовна употреба оружја нити претња његовом употребом називају се неоружаним, односно невојним угрожавањем безбедности. Иако се неке од њих спроводе оружјем, таква употреба није масовна и није усмерена против целокупног или већег дела становништва. Ове појаве угрожавања безбедности могу да имају поменуто природно, техничко-технолошко и људско порекло. Генерално, могу да настану унутар земље (унутрашње угрожавање), могу да дођу изван земље (спољно угрожавање), или да настану комбиновано.

Генерално, међу угрожавајућим појавама природног порекла доминирају:¹⁸

- *сеизмолошке* опасности, које су последице директних промена структуре земљине коре и тла (земљотреси, клизишта);
- *атмосферске* – метеоролошке непогоде (оркански удари ветра, град, интензивна електрична пражњења, изванредно велике количине кише или снега, јаке магле, јаке инверзије, поледице);
- *хидросферске* непогоде (поплаве);
- *биосферске* непогоде (епидемије, епизоотије и суше) и
- *опасности из свемира* (космичко зрачење, пад метеора или опасност од судара Планете са астероидом).

Појаве угрожавања безбедности људског порекла су најбројније, и њих је готово немогуће у потпуности навести. Међутим, као доминанте издвајају се:

- *основни видови и облици криминала*, тј. кривичних дела, и то:
 - *класични криминал* (имовински, насилнички итд.);
 - *привредно-финансијски криминал* (недозвољена трговина, кријумчарење, утаја пореза, прање новца, злоупотребе у поступцима јавних набавки и приватизације јавних предузећа, корупција итд.)
 - *политички криминал* (тероризам, шпијунажа, диверзија, саботажа итд.)
 - *еколошки криминал* (незаконито складиштење отпада и опасног отпада, загађивање животне средине, кријумчарење ретких биљних и животињских врста итд.)

18 Јаковљевић, В., Ђармати, Ш.: *Исто*, стр. 59–94.

– *саобраћајни* (угрожавање јавног саобраћаја, угрожавање безбедности ваздушног саобраћаја, непружање помоћи лицу повређеном у саобраћајној незгоди итд.)

– *високотехнолошки криминал* (неовлашћени упад у туђ информациони систем, крађа података, компјутерска превара, компјутерски вандализам, компјутерска саботажа итд.) и

– *организовани криминал*, који подразумева организовани приступ у вршењу свих наведених видова криминала (осим политичког криминала);

- *различити видови и облици прекршаја* (против: јавног реда и мира, безбедности саобраћаја, финансијског пословања, животне средине итд.)
- *различити видови и облици привредних преступа* (у области: девизног пословања, спољнотрговинског пословања, царинског пословања итд.);
- *поједини видови принуде у међународним односима:*
- политички притисци (мешање у унутрашње ствари држава, политичка условљавања, искључивање државе из међународних организација, „политика преседана“, политика „штапа и шаргарепе“ итд.);
- *деструктивна пропаганда* (лобирање, спиновање итд.)
- мере економске принуде (бојкот, санкције, економска блокада) итд.

Најзад, појаве угрожавања безбедности техничко-технолошког порекла могу да се манифестују као:¹⁹

- *техничко-технолошке опасности праћене јонизујућим зрачењем и изворима зрачења природног и вештачког порекла;*
- *хемијска контаминација воде, ваздуха и тла;*
- *удеси у хемијској индустрији;*
- *нестручно одлагање чврстог отпада;*
- *пожари;*
- *саобраћајне незгоде и*
- *рударске несреће.*

Феноменологија угрожавања безбедности је веома динамична и неретко веома различита у односу на временске и просторне димензије. Међутим, у савременим студијама безбедности постоји консензус да данас доминирају:

- *политичке претње* (унутрашња нестабилност, „неуспешне државе“, тероризам, кршење људских права итд.);

19 Јаковљевић, В., Ђармати, Ш.: *Исто*, стр. 95–135; Hough, P.: *Исто*, стр. 211–227.

- *економске претње* (сиромаштво, растући јаз између сиромашних и богатих, међународне финансијске рецесије, утицај неформалних центара финансијске моћи, пиратерија итд.);
- *човеком изазване еколошке претње* (нуклеарне катастрофе, планетарни еколошки проблеми, деградација земљишта и воде, мањак хране и других природних ресурса итд.) и
- *друштвене претње* (сукоб мањине и већине, пренасељеност, организовани криминал, илегалне миграције, инфективне болести и заразе итд.).²⁰

Најзад, реално је очекивати да ће даље развој људског друштва, технолошки напредак и климатске промене допринети појављивању нових облика угрожавања безбедности.

20 *Parliamentary Oversight of the Security Sector – Principles, mechanisms and practices*, стр. 16.

ЛИТЕРАТУРА

- Avant, D. D.: *Private Security, Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008.
- Аврамовић, Н.: НАТО, међународни поредак и интереси, *Правни живот – часопис за правну теорију и праксу*, број 13, Удружење правника Србије, Београд, 2009.
- Аврамов, С.: Безбедност у XXI веку, *Зборник радова СИМВОН*, Београд, 2001.
- Аврамов, С., Крећа, М.: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1999.
- Adler, E., Barnett, M.: *A Framework for the Study of Security Communities, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Adler, E.; Barnett, M.: *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Anžič, A.: *Varnostni sistem Republike Slovenije*, Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1997.
- Aradau, C., Van Munster, R.: Post-structuralism, Continental Philosophy and the Remaking of Security Studies, in: Dunn Cavelty, M., Mauer, V. (eds.): *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 73–84.
- Атанасовић, З.: Организације цивилног друштва заинтересоване за безбедност у Србији, *Western Balkans Security Observer (Безбедност Западног Балкана)*, Vol. 12, 2009, p. 3–14,
- Ayob, M.: Defining Security: A Subaltern Realist Perspective , in: Krause K., Williams, M. (eds.): *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997, p. 121–146.
- Ayoob, M.: Security in the Third World: The Worm about to Turn, *International Affairs*, Vol. 60, No. 1, 1984, p. 41–51.
- Acharya, A.: The Periphery as the Core: The Third World and Security Studies, in: Krause K., Williams, M. (eds.): *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997, p. 299–327.

- Acharya, A.: Human Security, in: Baylis, J, Smith, S, Owens, P. (eds): *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4e, Oxford University Press, New York, 2008, p. 490–506.
- Бајагић, М.: Нови концепт безбедности: сарадња у безбедности (Cooperative Security), *Безбедност*, број 6, МУП РС, Београд, 2004.
- Бајагић, М.: *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
- Baldwin, D. A.: Security Studies and the End of the Cold War, *World Politics*, Vol. 48, No 1, 1996.
- Baldwin, D. A.: The Concept of Security, *Review of International Studies*, No 23, British International Studies Association, 1997.
- Balzaq, T.: A theory of securitization: Origins, core assumptions, and variants, in: Balzacq, T. (ed.): *Securitization Theory*, Routledge, Abingdon, 2011, p. 1–30.
- Barkawi, T. and Laffey, M.: The postcolonial moment in security studies, *Review of International Relations*, Vol. 32, No. 2, 2006, p. 329–352.
- Basu, S., Nunes, J.: Security as emancipation, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 63–76.
- Baylis, J.: International and Global Security in the Post-Cold War Era, *The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J., Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001. pp. 253–276, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.
- Bähr, K.: Redefining Security in a World of Global Threats – An Outline of the Debate about Three Different Concepts: Traditional Security, Broadened Security and Human Security, Heinrich Böll Foundation North America, Policy Paper 22, Washington, 2003.
- Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Biswas, S.: Post-colonial security Studies, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 89–99.
- Booth K.: Security and Emancipation, *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 4, 1991, pp. 313–326.
- Booth, K.: *Theory of World Security*, Cambridge University Press, New York, 2007.
- Boyd, R.: Род и питања људске безбедности: изграђивање програма истраживачке акције, *Људска безбедност*, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.
- Bowden, M.: Lov na Eskobara – potera za najvećim svetskim odmetnikom, Premaks Group, Beograd, 2002.

- Brown, S.: World Interests and the Changing Dimensions of Security, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T., Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998.
- Brown, S. K.: *Private Investigating*, Alpha Books, Indianapolis, 2003.
- Buger C.: Human Security – What's the Use of It? Human Security – What's the use of it? On boundary objects and the constitution of new global spaces, In *Paper prepared for presentation at the 49th Annual Convention of the International Studies Association*, San Francisco, CA, March 26-29, 2008.
- Buger, C., Villumsen, T.: Beyond The Gap: relevance, fields of practice and the securitizing consequences of (democratic peace) research, *Journal of International Relations and Development*, vol. 10, 2007, p. 417 - 448.
- Buzan, B.: A Reductionist, Idealistic Notion That Adds Little Analytical Value, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, p. 369.
- Buzan, B.: From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalization, Cambridge University Press, New York, 2004.
- Buzan, B.: People, States & Fear – An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, Lynne Rienner Publishers, Boulder–Colorado, 1991.
- Buzan, B.: Security in the Twenty First Century, in: in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 365–374.
- Buzan, B.: Societal Security, State Security and Internationalisation, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers, London, 1993.
- Buzan, B.: The English School: A neglected approach to International Security Studies, *Security Dialogue*, Vol. 46, No. 2, 2015, pp. 126-143.
- Buzan, B., Waever, O.: *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, New York, 2003.
- Buzan, B., Weaver, O., Wilde, J, de.: *Security – A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998.
- Buzan, B.: The Idea of the State and National Security, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Buzan, B., Hansen, L.: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Burke, A.: Aporias of Security, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 27, No. 1, 2002.
- Burke A.: Beyond Security, Ethics and Violence: War against the Other, Routledge, London and New York, 2007.

- Burke, A.: Post-Structural Security Studies, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 77–88.
- Button, M.: *Private Policing*, Willan Publishing, Devon, 2002.
- Вејновић, Д., Шикман, М.: *Дефендологија – друштвени аспекти безбедности модерне државе*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2007..
- Viotti, P. R., Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics – Security, Economy, Identity*, Prentice Hall, New Jersey, 1997.
- Врачевић, Н.; Цветковић, В.: Улога приватних оружаних снага у традиционалним концептима безбедности, *Војно дело*, пролеће 2014, стр. 126–144.
- Вуковић, С.: *Стратегије деловања полиције у превенцији криминалитета на подручју локалне заједнице* (докторска дисертација), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008.
- Waever, O., Buzan, B.: Nakon povratka teoriji: Proslost, sadasnost i buducnost sigurnosnih studija, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A), Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 434–457.
- Waltz, K. N.: *Theory of International Politics*, Addison Wesley, Reading, 1979.
- Waltz, K. N.: Structural Realism after the Cold War, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Waltz, K. N.: Globalization and Governance, *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* (eds. Art, R. J., Jervis, R.), Longman, New York, 2003.
- Weaver, O.: European Security Identities 2000, *European Security Identities* (eds. Burgess, P., Tunander, O.), PRIO Report 2/2000, Oslo, pp. 29–55, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.
- Weaver, O.: The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Waever, O., Buzan, B.: Nakon povratka teoriji: prošlost, sadašnjost i budućnost sigurnosnih studija, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Wendt A.: Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics, *International Organisation*, Vol. 46, No. 2, 1992, pp. 391–425.
- Vent, A. E.: *Друштена теорија међународне политике*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2014. (prevod).

- Willetts, P.: *What is a Non-Governmental Organization?*, Output from the Research Project on Civil Society Networks in Global Governance, Article 1.44.3.7, City University, London, 2002.
- Вилић, Г.: *Церска битка*, Центар за културу „Вук Караџић“, Лозница, 2005.
- Willumsen Berling, T.: Science and securitization: Objectivation, the authority of the speaker and mobilization of scientific facts, *Security Dialogue*, Vol. 42, No. 4-5, 2011, p. 385-397.
- Wirtz, J.: Оружје за масовно уништење, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Wolfers, A.: National Security as an Ambiguous Symbol, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 5-10.
- Whitworth, S.: Feminist Perspectives, in: Williams, D.P. (ed.): *Security Studies: An Introduction*, Routledge, New York and Wolverhampton, 2008, p. 103-115.
- Волц, К.: *Теорија међународне политике*, Aleksandrija press, 2008 (1979).
- Wohlforth, W. C.: The Stability of a Unipolar World, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London-New York, 2006.
- Wyn J. R.: *Security, Strategy and Critical Theory*, Lynne Rienner Publishers, London, 1999.
- Gartzke, E., Alex Weisiger, A.: Under Construction: Development, Democracy, and Difference as Determinants of Systemic Liberal Peace, *International Studies Quarterly*, Vol. 58, 2014, p. 130-145.
- Giplin, R.: *War and Change in World Politics*, Princeton University Press, Princeton-New York, 1981.
- Glaser, R. C.: Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help, *International Security*, Vol. 19, No. 3, 1994-95, pp. 50-90.
- Goode, W. J., Hatt, P. K.: *Методи социјалног истраживања*, Југословенски завод за проучавање школских и просветних питања, Београд, 1966.
- Gough, S., Stables, A.: Sustainability and Security within Liberal Societies, Routledge, London, 2008.
- Gusterson, H.: Ethnographic Research, in: Prakash, D.; Klotz, A. (eds.): *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, p. 93-113.
- Gusterson, H.: Nuclear Weapons and the Other in the Western Imagination, *Cultural Anthropology*, Vol. 14, No. 1, 1999, p. 111-143.
- Davis Cross, M.: Europe, a smart power?, *International Politics*, Vol. 48, No. 6, 2011, p. 691-706.

- De Wilde, J.: Speaking or Doing Human Security?, in: Den Boer, Monica; De Wilde, Jaap (eds.): *The Viability of Human Security*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008.
- Della Porta, D.: Comparative analysis: case-oriented versus variable-oriented research, in: DellaPorta, D., Keating, M.: *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge University Press, New York, 2008, p. 198–222.
- Denney, D.: *Risk and Society*, Sage Publications, Thousand Oaks, London–New Delhi, 2005.
- Дивјак, С.: Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално, Службени гласник, Београд, 2006.
- Димитријевић, В.: Безбедност и политичка заједница, *Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, стр. 7–38, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.
- Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977.
- Dillon, M.: Politics of Security – Towards a Political Philosophy of Continental Thought, Routledge, London–New York, 1996.
- Doyle, M.: Democratic Peace, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, 165–172.
- Dyson, R. W. (ed.): *Aquinas: Political Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Ђорђевић, Ђ.: *Прекршајно право*, Полицијска академија, Београд, 2004.
- Ђорђевић, И.: Реализација концепта људске безбедности у пракси, *Људска безбедност*, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
- Ebegbulem, C. J.: The Failure of Collective Security in the Post World Wars I and II International System, *Transcience*, Vol. 2, Issue 2, 2011, pp. 23–29.
- Elbe, S.: HIV/AIDS i sigurnost, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Emmers, R.: Sekuritizacija, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Живковић, М.: *Увод у право*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2006.
- Игњатовић, Ђ.: *Криминологија*, Номос, Београд, 1998.
- Илић, П.: Семантичко-лексикографски аспекти појма безбедности, *Војно дело*, бр.3, Београд, 2011, стр. 85–99.

- Inglehart, F. R.; Norris, P.: *The Four Horsemen of the Apocalypse: Understanding Human Security*, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 35, No. 1, 2012, p. 71–96.
- Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2004, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.
- Индикатори људске безбедности у Србији – Извештај за 2005–2006, Фонд за отворено друштво, Београд, 2007.
- Јаковљевић, В., Ђармати, Ш.: *Цивилна заштита у Савезној Републици Југославији*, Студентски трг, Београд, 1998.
- Jarvis, L.: The process, practice and ethics of research, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 236–247.
- Jackson, R., Sørensen, G.: *Introduction to International Relations*, Oxford University Press Inc., New York, 1999.
- Jervis, R.: From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation, *World Politics*, Vol. 38, No. 1 1985, pp. 58-79.
- Jervis, R.: Regimes, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 334–338.
- Jervis, R.: The Utility of Nuclear Deterrence, *The Use of Force – Military Power and International Politics*, (eds. Art, R. J., Waltz, K. N.), Rowman&Littlefield Publishers Inc., Oxford, 2004.
- Jervis, R.: The Spiral of International Insecurity, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Јовановић, Љ.: *Кривично право – општи део*, Полицијска академија, Београд, 1995.
- Johansen, R. C.: Building World Security: The Need for Strengthened International Institutions, *World Security – Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T., Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998.
- Johnson, B. R.: *Principles of Security Management*, Prentice Hall, New Jersey, 2004.
- Карабасил, Д., Ловрековић, З., Билић, И.: Основна правила за преживљавање, X. Међународна конференција заштите од пожара и експлозија ЗОП 2006 и ICFP, Виша техничка школа – Институт за технологију заштите у Новом Саду, Нови Сад, 2006.
- Kaufman, J. S.; Wohlforth, C. W.: Balancing and Balancing Failure in Biblical Times: Assyria and the Ancient Middle Eastern System, 900–600 BCE, in: Kaufman, J. S.; Little, R.; Wohlforth, C. W. (eds.): *The Balance of Power in World History*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, p. 22-46.
- Кегли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006.

- Кенеди, П.: *Припрема за XXI век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Kennedy-Pipe, C.: *Rod i sigurnost, Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), *Politička kultura*, Zagreb, 2010.
- Кесић, З.: Место и улога недржавног сектора у контроли криминалитета (магистарска теза), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008.
- Keohane, R.: Neoliberal Institutionalism, in: Hughes W. C., Meng, Y. L. (eds.): *Security Studies: A Reader*, Routledge, London and New York, 2011, p. 157–164.
- Keohane, R.: *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, London–New York, 2002.
- Keohane, R.: Cooperation and International Regimes, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Keohane, R.; Martin, L.: The Promise of Institutional Theory, *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995, 39–51.
- Keohane, R., Nye, J. S. Jr.: Power, Interdependence and the Information age, *Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Kerr, P.: Развој дијалектичког односа између државоцентричне и људскоцентричне безбедности, *Људска безбедност 2* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.
- Kerr, P.: *Ljudska sigurnost, Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), *Politička kultura*, Zagreb, 2010.
- Кешетовић, Ж.: Безбедносна култура у условима друштвених промена, *Безбедност*, број 6, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 1995, 849–854.
- King, G., Murray, C. J. L.: Rethinking Human Security, *Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 4, The Academy of Political Science, New York, 2001/2002.
- Kirchner, E. J.; Sperling, J. (eds.): *National Security Cultures – Patterns of Global Governance*, Routledge, London and New York, 2010.
- Kissinger, H.: *Дипломатија I и II*, Верзал Прес, Београд, 1999.
- Klotz, A.: Case Selection, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 43–58.
- Ковач, М.: Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности – Теоријске основе, Свет књиге, Београд, 2003.
- Ковачевић, С.: *Основи безбедности и одбране – одабрана предавања*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1996.

- Kolodziej, E. A.: *Security and International Relations*, Cambridge University Press, New York, 2005.
- Котовчевски, М.: *Национална безбедност на Република Македонија (I, II и III)*, Македонска цивилизација, Скопје, 2000.
- Krause, K.: The Key to a Powerful Agenda, if Properly Delimited, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, p. 367–368.
- Krause K., Williams, M.: *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997.
- Крећа, М.: *Практикум за меѓународно јавно право*, Полицијска академија, Београд, 1997.
- Kupchan, C. A., Kupchan, C. A.: The Promise of Collective Security, *International Security*, Vol. 20, No. 1, 1995.
- Lammers, E.: Refugees, Gender and Human Security – A Theoretical Introduction and Annotated Bibliography, International Books, Utrecht, 1999.
- Law, D. M.: Људска безбедност и реформа сектора безбедности, десет година после, *Људска безбедност*, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
- Lawrence, K. P.: State, Hegemony and Ideology: The Role of Intellectuals, *Political Studies*, XLIV, 1996, pp. 44–59.
- Lewis, D.; Kanji, N.: *Non-Governmental Organizations and Development*, Routledge, London and New York, 2009.
- Liotta, P. H.: Нове дилеме, старе препреке: будућност људске безбедности, *Људска безбедност*, број 2, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.
- Liotta, P. H., Oven, T.: Смисао и симболизам: Европа преузима људску безбедност, *Људска безбедност*, број 1, Факултет безбедности, Београд, 2007.
- Little, R.: International Regimes, in: Baylis, J, Smith, S, Owens, P. (eds): *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4e, Oxford University Press, New York, 2008, p. 296–310.
- Londoño López, M. C.: Seguridad y género: una agenda pendiente, *La manzana de la discordia*, Vol. 5, No. 1, 2010, p. 55–62.
- Лончаревић, К.: Феминистичка епистемологија: Настанак, развој и кључни проблеми, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 7, Факултет политичких наука, Београд, 2012, стр. 41–59.
- Maggio, E. J.: Private Security in the 21st Century – Concepts and Applications, Jones and Bartlett Publishers, Sudbury, 2009.
- Макијавели, Н.: *Владалац*, Дерета (превео Ристић, М. Т.), Београд, 2002.

- Марковић, Ж. Д.: *Општа социологија*, Савремена администрација, Београд, 2003
- Marsh, D.; Stoker, G.: *Teorija i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005. (prevod).
- Маслеша, Р.: *Теорије и системи сигурности*, Магистрат, Сарајево, 2001.
- Mearsheimer, J. J.: Why We Will Soon Miss The Cold War, *The Atlantic Monthly*, Vol. 226, No. 2, 1990.
- Mearsheimer, J.: *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001.
- Мејер, Т.: *Идентитет Европе – јединствена душа Европске уније?* (прев. Пржуљ, Ј.), Албатрос плус и Службени гласник, Београд, 2009.
- Mijalković, S, Popović, M.: Development and Future of Security Sciences in the Republic of Serbia, *Archibald Reiss Days*, Vol III, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 2013, pp. 291–298.
- Mijalković, S.; Otašević, B.: Work on Improving Safety Culture of the Citizens of the Republic of Serbia, *Bezpieczeństwo – Powinność czy Gwarancja?, Aspekty Prawne I Prawnoustrojowe*, Wyższa szkoła humanitas, Sosnowiec, 2014, pp. 117–130.
- Мијалковић С.: Безбеденост државе и концепти међународне безбедности, *Дефендологија*, број 25–26, Дефендологија центар, Бања Лука, 2009.
- Мијалковић, С.: *Ауто-мафија: Тајне српског подземља и апорије националног система безбедности*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Мијалковић, С.: Национална безбедност – од вестфалског до постхладноратовског концепта, *Војно дело*, број 2, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2009, 55–73.
- Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, 2011 и 2015.
- Мијалковић, С.: О методологији истраживања у области безбедносних наука, *Безбједност – полиција – грађани*, бр. 3–4/2010, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука, 2010.
- Мијалковић, С.: О недржавном сектору националног система безбедности – инострана и домаћа искуства, *Страни правни живот*, број 2, Институт за упоредно право, Београд, 2010.
- Мијалковић, С.: *Супротстављање трговини људима и кријумчарењу миграната – могућности унапређења безбедносно-криминалистичке праксе националног система безбедности*, Службени гласник и Институт за упоредно право, Београд, 2009.
- Мијалковић, С.; Бајагић, М.: *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

- Мијалковић, С.; Бајагић, М.: Појмовно дистанцирање безбедносних изазова, ризика и претњи – прилог стандардизацији савремене терминологије и методологије истраживања безбедносних наука, *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму III*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 335–353.
- Мијалковић, С.; Милошевић, М.: *Савремене обавјештајне службе: организација и методика обавјештајног, безбједносног и субверзивног дјеловања*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.
- Милашиновић, Р.: *Ренесанса империјализма – савремена империјалистичка стратегија*, Југоарт, Загреб, 1987.
- Милетић, А.: Рат, *Енциклопедија политичке културе* (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1993.
- Милић, В.: *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Милосављевић, С., Радосављевић, И.: *Репетиторијум из методологије друштвених истраживања*, Београд, 1988.
- Милошевић, М.: *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001.
- Милошевић, Н., Милојевић, С.: *Основи методологије безбедносних наука*, Полицијска академија, Београд, 2001.
- Mihalka, M.: Cooperative Security in the 21st Century, *PfP Consortium Quarterly Journal*, Winter 2005, pp. 113–122.
- Мојаноски, Ц.: Дилеми во дефинирањето на методологијата на асфалиа-логијата, *Безбедност, еколошка безбедност и предизвиците на Република Македонија*, Факултет за безбедност, Скопје, 2010.
- Møller, B.: Национална, социјетална и људска безбедност – Општа разматрања са приказом балканског случаја, *Људска безбедност* (ур. Дулић, Д.), број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.
- Morgan, P.: Sigurnost u međunarodnoj politici, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Morgenthau, H.: *Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace*, Knopf, New York, 1961 (1948).
- McDonald, M.: Constructivism, in: Williams, P. (ed.): *Security Studies: An Introduction*, Routledge, London and New York, 2008, p. 59–72.
- McDonald, M.: Securitization and the Construction of Security, *European Journal of International Relations*, Vol. 14, No. 4, 2008, p. 563–587.
- McSweeney, B.: *Security, Identity and Interests – A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Monahan, T.: *Surveillance and Security*, Routledge, London, 2008.

- Murray, T., McKim, E.: Полиција и сектор приватне безбедности: Шта доноси будућност, *Безбедност*, број 4, МУП РС, Београд, 2003.
- Newman, E.: *A Crisis in Global Institutions: Multilateralism and International Security*, Routledge, London and New York, 2007.
- Nemeth, C.: *Private Security & the Investigative Process*, Butterworth-Heinemann, Woburn, 2000.
- Neumann, I.: *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation, Borderlines*, Vol. 9, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999.
- Никач, Ж, Павловић, Г.: *Право приватне безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.
- Nye J. S. Jr.: *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999.
- Nye, J. S. Jr.: Soft Power, *Foreign Policy*, No. 80, 1990, p. 153-171.
- Oberleitner, G.: Људска права и безбедност – две куле?, *Људска безбедност 2* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.
- Owen, T.: Human Security – Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, p. 373–387.
- Ogura, K.: A Pacific Perspective, *The New Challenges to International, National and Human Security Policy*, The Trilateral Commission, Warsaw, 2004.
- Panić, B.: Societal Security – security and identity, *Western Balkans Security Observer*, No. 31, april-june 2009, pp. 29–38.
- Paris, R.: Human Security, in: Hughes, W. Christopher; Meng, Lai Yew (eds.): *Security Studies - a reader*, Routledge, London and New York, 2011, pp. 71–80.
- Пауновић, Ж.: Непрофитне организације – прилог појмовном разјашњењу, *Годишњак ФПН*, бр. 6, Факултет политичких наука, Београд, 2011, стр. 251–262.
- Пауновић, Ж.: Промена у идентитету непрофитног сектора у Србији, *Yearbook FPS (Годишњак ФПН)*, Vol. 08, 2012, p. 55–68.
- Peoples, C., Vaughan-Williams, N.: *Critical Security Studies – An introduction*, Routledge – Taylor & Francis Group, London and New York, 2010.
- Popović M.: Introducing Human Security Discourse in Serbian Foreign Policy: The Way Towards European Values and Practices, in: Djordjevic I., Glamotchak M., Stanarevic S., Gacic J. (eds): *Twenty Years of Human Security: Theoretical Foundations and Practical Applications*, University of Belgrade – Faculty of Security Studies, Institut Français de Géopolitique Université Paris 8, Belgrade, 2015, p. 423–433.

- Поповић, М: Људска безбедност у Европској унији: аналитички прецизан концепт или део политичког наратива, *Транзиција и економски криминал*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014, стр. 207–216.
- Поповић, М.: Проширење традиционалних улога Североатлантског пакта: политика борбе против трговине људима, у: *Супротстављање савременим облицима криминалитета: анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење, том III*, Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел, Београд, 2015, стр. 367–377.
- Поповић, М: *Савремени концепт националне безбедности*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013.
- Поповић, М.; Цветковић, В.: Жене као учесници у мировним операцијама и доносиоци одлука у сектору безбедности, *Култура полиса*, посебно издање 2, Култура полиса, КПА, Нови Сад, Београд, 2012, стр. 273–290.
- Prins, G.: Notes toward the Definition of Global Security, *American Behavioral Scientist*, No. 6, May 1995.
- Ripsman, M. N., Paul, T. V.: *Globalization and the National Security State*, Oxford University Press, New York, 2010.
- Ристић, Ж.: *Увод у методологију истраживања*, Факултет народне одбране, Београд, 1983.
- Rogers, P.: Mirovne studije, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Roe, P.: Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma, Routledge, London and New York, 2005.
- Roe, P.: Društvena sigurnost, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Rose, G.: Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, Vo. 51, No. 1, 1998, p. 144-172.
- Rousseau, J-J.: *The Social Contract*, E. P. Dutton, New York, 1950.
- Ryerson, C.: Critical Voices and Human Security: To Endure, To Engage or To Critique?, *Security Dialogue*, Vol. 41, No. 2, 2010, p. 169–190.
- Russett, B.: *Grasping The Democratic Peace*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.
- Савић, А., Стајић, Љ.: *Основи цивилне безбедности*, USEE, Нови Сад, 2006.
- Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008.

- Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Симић, Д. Р.: *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ и Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- Симоновић, Б.: *Рад полиције у заједници (Community Policing)*, Бања Лука, 2006.
- Snow, D. M.: *National Security for a New Era – Globalization and Geopolitics After Iraq*, Pearson-longman, New York, 2008.
- Спасески, Ј., Аслимовски, П.: *Дефендологија – учење за безбедноста, заштитата, одбраната и мирот*, Педагошки факултет Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Битола, 2002.
- Стајић, Љ.: *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003.
- Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, 2005.
- Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С.: *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, Драганић, Београд, 2006.
- Стајић, Љ.: *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2013.
- Стојковић, Б.: *Европски културни идентитет*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Sharples, R. W.: *Stoics, Epicureans and Sceptics: An Introduction to Hellenistic Philosophy*, Routledge, London, New York, 1996.
- Sheehan, M.: *The Balance of Power: History and Theory*, Routledge, London and New York, 1996.
- Shepherd, L.: *Feminist security studies*, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 11–23.
- Schwartz, D. N.: *NATO's Nuclear Dilemmas*, Brookings Institution, Washington DC, 1983.
- Schweller, R.: *Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing*, *International Security*, Vol. 29, No. 2, 2004, p. 159–201.
- Tanner, F.: *Семантика у безбедности: исте речи – различито значење*, *Људска безбедност 1* (ур. Дулић, Д.), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006.
- Таталовић, С.: *Национална и међународна сигурност*, Политичка култура, Загреб, 2006.
- Taylor, V.: *Putting the human security to the top agenda*, in: Dulić, D. (ed.): *Human Security 2*, Faculty of Civil Defence, Belgrade, 2006, p. 135–146.

- Terriff, T., Croft, S., James, L., Morgan, P. M.: *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 2001.
- Tickner, A.: *Feminism and Security*, in: Hughes, C.; Meng, Y. L. (eds): *Security studies*, Routledge, London and New York, 2011, p. 44–51.
- Tillman, N. M.: *Private Investigation 101 – How To Become A Private Investigator*, Norma Tillman Enterprises, Nashville 2006.
- Tullio, F.: Људска безбедност: скривени психо-социјални корени тероризма и нуклеарна претња, *Људска безбедност* (ур. Дулић, Д.), број 1, Факултет безбедности, Београд, 2007.
- Theiler, T.: Societal Security, in: Dunn Cavelty, M., Mauer, V. (eds.): *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 105–114.
- Фатић, А.: Приватне безбедносне компаније, *Ревија за безбедност – стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, број 4, Центар за безбедносне студије, Београд, 2007.
- Fink, S.: *Crisis Menagement – Planing for the Inevitable*, iUniverse, Lincoln, 2002.
- Friedman, T. L.: *The Lexus and the Olive Tree*, Anchor Books, New York, 2000.
- Friedman, T. L.: *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005.
- Froese, M.: Archival research and document analysis, in: Shepherd, L. (ed.): *Critical Approaches to Security: An introduction to theories and methods*, Routledge, London and New York, 2013, p. 118–128.
- Hampson, F. O.: Вишезначност појма људске безбедности, *Људска безбедност*, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.
- Hampson, F. O.: *Human Security, Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008.
- Hank, D.: Људска безбедност: важност и импликације, *Људска безбедност*, број 1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.
- Hansen, L.: Theorizing the image for Security Studies: Visual securitization and the Muhammad Cartoon Crisis, *European Journal of International Relations*, Vol. 17, No. 1, 2011, p. 51–75.
- Хаџи-Видановић, В., Милановић, М.: *Међународно јавно право – збирка докумената*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
- Херман, Е., С., Питерсон, Д.: *Политика геноцида*, Весна Инфо, Београд, 2010.
- Herring, E.: *Vojna sigurnost, Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.

- Heywood, A.: *Political Ideas and Concepts – An Introduction*, MacMilan Press LTD, London, 1994.
- Holsti, K. J.: *Peace and War – Armed Conflicts and International Order from 1648 to 1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Holsti, K. J.: *States and Statehood, Perspectives on World Politics* (eds. Little, R., Smith, M.), Routledge, London–New York, 2006.
- Hough, P.: *Understanding Global Security*, Routledge, London–New York, 2008.
- Huntington, S. P.: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1997.
- Huysmans, J.: What's in an act? On security speech acts and little security nothings, *Security Dialogue*, Vol. 42, No. 4-5, 2011, p. 371–383.
- Hyde-Price, A.: „Beware the Jabberwock!": Security Studies in the Twenty-First Century, *Europe's New Security Challenges* (eds. Gartner, H., Hyde-Price, A., Reiter, E.), Lynne Reinner Publishers, Boulder, London, 2001. pp. 27–54, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хацић, М.), Институт Г 17 плус и ЦЦВО, Београд, 2003.
- Campbell, D.: *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998.
- Цветковић, В.: *Интервентно-спасилачке службе у ванредним ситуацијама, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013.*
- Cohen, R., Mihalka, M.: *Сарадња у безбедности: нови хоризонти за међународни поредак*, Расправе ЦЦИМ број 3, Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал СЦГ, Београд, 2005.
- Collier, D.: The Comparative Method, in: Finifter, W. A. (ed.): *Political Science: The State of the Discipline II*, American Political Science Association, Washington, D. C., 1993, p. 105–119.
- Collins, A.: Uvod: Što su sigurnosne studije, *Suvremene sigurnosne studije* (prevod, ur. Collins, A.), Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Collins, P. A., Ricks, T. A., Van Meter, C. W.: *Principles of Security and Crime Prevention*, Anderson Publishing Co., Cincinnati, 2000.
- Croft, S.: What Future for Security Studies?, *Security Studies – An Introduction* (ed. Williams, P.), Routledge, London–New York, 2008..
- Cunningham, W. C., Taylor, T. H.: *Private Security and Police in America – The Hallcrest Report*, Portland, 1985.
- Cha, V.: Globalization and the Study of International Security, *Journal of Peace Research*, Vol. 37, No. 3, 2000, pp. 391–403.
- Chambers, C.: *The Private Investigator Handbook: The Do-It-Yourself Guide to Protect Yourself, Get Justice, or Get Even*, Penguin Group, New York, 2005.

- Шкорић, М., Соколовска, В., Лазар, Ж.: *Традиција – језик – идентитет*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2008.
- Шулце, Х.: *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- Шушњић, Ђ.: *Критика социолошке методе – Увод у методологију друштвених наука*, Градина, 1973.

ЛЕКСИКОНИ И РЕЧНИЦИ

- Benson, M.: *An English-Serbocroatian Dictionary*, Просвета, Београд, 1993.
- Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Партизанска књига, Београд, 1986.
- Ђорђевић, О.: *Лексикон безбедности*, Привредапублик, Београд, 1989.
- Крстић, Д.: *Психолошки речник*, Савремена администрација, Београд, 1996.
- Мала политичка енциклопедија (група аутора), Савремена администрација, Београд, 1966.
- Милетић, С.: *Појмовник полицијског права*, Службени гласник, Београд, 2001.
- Радуловић, Р. Б.: *Лексикон безбедности и заштите*, Правни факултет, Нови Сад, 1994.
- Требејшанин, Ж.: *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2001.
- The Oxford Companion to Politics of the World, Oxford University Press, Oxford, 1993.

ПРОПИСИ НАЦИОНАЛНОГ ПРАВА

- Кривични законик Републике Србије, Службени гласник РС, број 85/2005.
- Устав Републике Србије, Службени гласник РС, број 83/2006.
- Закон о одговорности правних лица за кривична дела, Службени гласник РС, број 97/2008.
- Закон о ванредним ситуацијама, Службени гласник РС, број 111/2009.
- Оквирна Конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво, Службени гласник РС, број 1/2010.
- Закон о детективској делатности, Службени гласник РС, број 104/2013.
- Закон о приватном обезбеђењу, Службени гласник РС, број 104/2013.

ДОКУМЕНТИ

United Nations Development Program, Human Development Report, Oxford University Press, New York, 1994.

Parliamentary Oversight of the Security Sector – Principles, mechanisms and practices, DCAF–Inter-Parliamentary Union–CCMR, Belgrade, 2000.

Стратегија националне безбедности Републике Србије, Одлука о усвајању *Стратегије националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 88/2009.

ИНТЕРНЕТ

www.washingtonpost.com

www.visionofhumanity.org

www.srbija.gov.rs

policytensor.com

РЕГИСТАР ПОЈМОВА

аутономија 20, 145, 149
 безбедносна дилема 3, 144, 145, 150, 151, 178
 безбедносна заједница 171, 174, 184
 безбедносна култура 4, 49, 50-57, 59, 98
 безбедносна појава 101, 103
 безбедносна политика 110, 147, 159
 безбедносни изазови, ризици и претње 102, 206, 226, 227, 230
 безбедносни комплекс 32, 37, 177-179
 безбедносни режим 175, 177, 178
 безбедност 1, 5, 26, 40, 160, 230
 безбедност човека 96, 125, 127
 Велшка школа 28, 30, 136
 вид угрожавања безбедности 70, 212
 глобална безбедност 80, 121, 186, 187, 191
 еманципација 30, 136
 идентитет 15, 35, 43, 63, 80, 84, 85, 89, 96, 116, 141, 142, 144, 145-147, 157, 158, 164, 170, 172, 179, 187, 225
 извори угрожавања 80, 209, 210, 225
 интерес 3, 9, 17, 37, 62, 99, 121, 122, 208
 колективна безбедност 165, 166, 169, 180-182, 185
 колективна одбрана 91, 170, 180, 182, 185
 концепт безбедности 29, 30, 43, 123, 128, 130, 138, 140, 149
 Копенхашка школа 28, 31
 либерализам 18, 19, 24, 168, 176
 људска безбедност 80, 130, 135, 140
 људска права 48, 96, 128, 157, 181, 186, 188, 196, 197, 200, 201
 међународна безбедност 8-10, 15, 80, 116, 160-162, 164, 165, 168, 169, 171, 177, 179, 183, 186, 189, 190, 223

мир 3, 6, 26, 31, 91, 131, 151, 184
национална безбедност 8, 15, 80, 118, 148, 152, 178, 212, 216
невладине организације 51, 75-78, 108, 188-190, 196, 198, 228
носиоци угрожавања 73, 80, 209-219
нуклеарно оружје 6, 12, 45, 176, 188, 218, 225
објект угрожавања 80, 209, 214
облик угрожавања безбедности 80, 207, 210, 214, 219, 220, 227
организација безбедности 80, 108, 111
последице угрожавања 11, 73, 215, 228
постмодернизам 43, 137, 189
приватна безбедност 110, 192
равнотежа снага 162, 163, 180
реализам 18-20, 22, 23
референтне вредности 2, 80, 94, 103, 201, 206, 226
сарадња у безбедности 171, 172, 178-183
светска влада 170
сигурност 2, 83, 86, 89, 106, 118, 128, 153, 194
систем безбедности 12, 80, 101, 111, 129, 215, 224
слобода 90, 92, 96, 107, 117, 118, 127, 130-132, 134, 192,
социјални конструктивизам 38, 40
социјетална безбедност 80, 140-142, 145, 147
стабилност 46, 57, 90, 93, 97, 133, 157, 170, 181, 182
стање безбедности 53, 80, 88, 90, 93, 103, 111, 114, 127
теорија безбедности 5, 8, 14, 17, 59, 80
тероризам 9, 13, 98, 132, 144, 157-160, 185-189, 204, 210, 214-218, 230, 232
угрожавање безбедности 12, 65, 73, 80, 86, 114, 144, 179, 187, 201, 206, 207,
212, 223
феминизам 42
функција безбедности 80, 109, 110, 113

**CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд**

327.56::351.86
351.74/.75

МИЈАЛКОВИЋ, Саша, 1978 -

Увод у студије безбедности: методолошко-истраживачке
и теоријске основе безбедности / Саша Мијалковић, Марија
Поповић. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија,
2015 (Београд: Пекограф). - XII, 252 стр. : илустр. ; 24 cm. -
(Едиција *Asphaleia* ; књ. 9)

Тираж 150. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 233-250. - Регистар.

ISBN 978-86-7020-336-5

1. Поповић, Марија, 1987- [аутор]
а) Наука о безбедности

COBISS.SR-ID 220284940